ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

М. Домарадски

Трако-гръцки търговски отношения

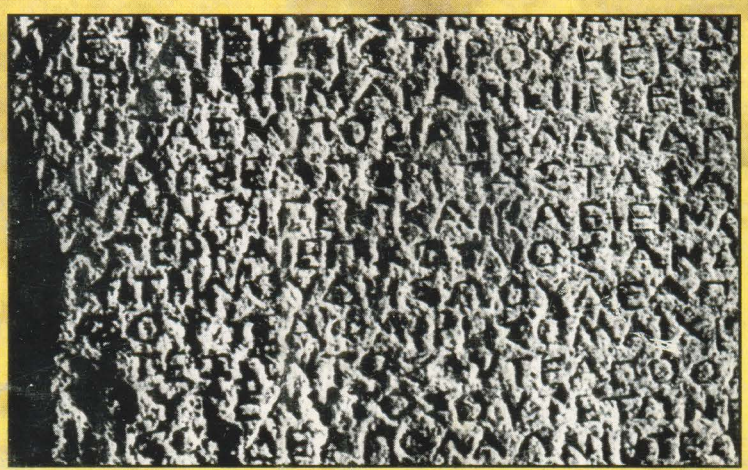

гр.Септември

Разкопките в м. Аджийска воденица при с. Ветрен, община Септември доведоха до откриване на голям търговски център - емпорион Пистирос - изиграл огромна роля в икономическия и културния живот на древна Тракия. Те са дело на българо-английско-чешки колектив, ръководен от М. Домарадски от АИМ при БАН.

От българска страна в проучванията вземат участие:
Г. Лазов от НИМ-София,
Д. Богданова от ИМ Пазарджик,
В. Танева от АМ Септември
и техническите лица -
Е. Иванова, С. Гошев
и К. Георгиев;
От английска
- З. Арчибалд - Лондон,
Т. Тейлор - Бредфорд,
М. Адамс - Ливърпул
и от чешка -
Я. Боузек, Й. Мусил
и П. Юржина от Прага.

Първите данни от тези проучвания, публикувани тук, са предназначени за специалисти, студенти и широк кръг читатели, които се вълнуват от миналото на родния край.

ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

ТОМ I

МЕЧИСЛАВ ДОМАРАДСКИ

ТРАКО-ГРЪЦКИ ТЪРГОВСКИ ОТНОШЕНИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ: В. Велков и Л. Домарадска

КОТИС I И ЕМПОРИОН ПИСТИРОС В ТРАКИЯ

ИК. "БЕЛЛОПРИНТ"

Редакционна колегия:

проф. д-р Й. Юрукова
ст. н. с. к. и. н. М. Домарадски
н. с. Г. Лазов
Редактор на том I - Г. Лазов
Е. Иванова - графични образи и оформление на тома
С. Гошев - планове
К. Георгиев - фотограф
В изданието са включени и снимки от архива на АМ - Септември.

Автор: © ст. н. с. к. и. н. Мечислав Домарадски

Поредица : "Емпорион Пистирос", том I
© Издателска къща "Беллопринт" - Пазарджик
По поръчка на община Септември
ISBN 954 - 684 - 006 - 8 (т. 1)

IN MEMORIAM PARENTUM

Увод

Траки и гърци - два древни народа, чиято съдба се преплита през вековете. Първите данни за техните контакти са запазени още в епоса на Омир и в гръцките митове. Те не съдържат пълно отражение на действителността, а са украсени с поетичност и абстрактност, характерни за този вид произведения. Омир описва в "Илиада" тракийския цар Рез като заобиколен с пищност владетел. Такава характеристика получават и други тракийски владетели в гръцкия епос и митовете.

С основаването на първите гръцки колонии по тракийското крайбрежие през VIII-VII в. пр. н. е. започва икономическото, а оттам и културното обвързване на двата народа. Търговията в първите векове е извършвана по схемите, прилагани от гърците спрямо всички народи, с които те търгуват - чрез колонии и пътуващи търговци. Вече през VI в. пр. н. е. действителността доказва, че възможностите в търговските контакти на двете страни са по-големи. Херодот е запазил данни за зараждането на новата форма на търговските отношения между траки и гърци - основаването на трако-гръцка държава в Тракийския Херсонес. Полуостровът Тракийски Херсонес е бил обитаван от тракийското племе долонки. То не могло да се справи със своите съседи от север - апсинтите. Долонките, както ни предава античната традиция, са племе, сродно с витините, чийто тракийски произход не подлежи на съмнение, както за античните, така и за съвременните историци (Данов, Тракия 152-153). Много по-сложна е картината с произхода на апсинтите. Те са споменати като етнос единствено от Херодот. В по-късните времена на тяхното място античните историци и географи локализират други тракийски племена. Анализирайки тази ситуация, И. Венедиков заключава, че името им няма тракийски, а гръцки произход. (Топонимия, с. 49). То е образувано от гръцка дума, означаваща "пелин", а за древните гърци това растение е било свързано с необработваемата, обрасла с бурени земя. Дали това име е дадено на група новозаселили се в необитаем район? От тази хипотеза се поражда и още един въпрос: дали споменатите проблеми на долонките с апсинтите не са следа от новопоявили се съседи на траките, които търсят своето място в района? Херодот подробно ни представя гръцката версия за опитите на долонките да излязат от новосъздалата се ситуация. Долонките се обръщат за помощ към оракула в Делфи. "Пития им отвърнала да отведат в страната си като основател на колония онзи, който пръв ги покани на угощение, след като си тръгнат от светилището". Понататък Херодот разказва, че първенците на долонките се връщали по т. н. свещен път и макар че например минавали през Тива, никой не ги поканил на гости. Минавайки край Атина, решили да се отбият от своя път и да опитат щастието си в този цъфтящ град.

Ще продължим с думите на Херодот: "По това време цялата власт в Атина държал Пизистрат, но известно влияние имал и Милтиад, син на Кипсел, тъй като произхождал от семейство, което притежавало колесница с четири коня, потеклото му от древни времена било от Айакес и Айгине, но според по-скорошните си предци бил атинянин, и така споменатият Милтиад бил седнал пред входа на своя дом, когато видял минаващите покрай него долонки, те не били облечени с местни дрехи и носили копия и той ги повикал, като се приближили, Милтиад ги поканил да влязат и да му гостуват. Долонките приели и когато угощението, което им бил дал, свършило, те му открили предреченото, съобщавайки му го, помолили да се подчини на бога. Щом чул разказа им,

Милтиад веднага се съгласил, понеже Пизистратовата власт му тежала и желаел да бъде далеч от него. Незабавно заминал за Делфи да се допита дали да направи това, за което го молели долонките. Пития му наредила да го стори и така Милтиад, син на Кипсел, победител в Олимпия в състезания на колесници с четири коня, като взел със себе си всеки атинянин, който желаел да участва в похода, отплавал заедно с долонките и завзел страната; долонките, които го били довели, го поставили за тиран. Първото нещо, което направил, било да прегради със стена херсонския град Кардия до Бактюа, за да не могат апсинтите да нахлуват в страната и да я разграбват" (Херодот VI, 34-36). Херодот, описвайки похода на Ксеркс срещу Елада, споменава, че на Тракийския Херсонес се е намирал град Агора. Агора е гръцка дума, означаваща пазар, място където се е извършвал търговски обмен. (Martin, Recherches). Дали случайно или не, но Херодот е пропуснал да подчертае, че Милтиад освен да изгражда стени на Тракийския Херсонес, развива и търговски обмен в тази част на Тракия. Съдбата на основаната от Милтиад държава след неговата смърт показва, че нейната поява не е плод на случайността, а на целенасочената политика на Атина. Милтиад умира без наследници, но както подчертава Херодот привързаността на поданиците му към него, позволява да го наследи неговият брат Стесагорас. След смъртта на Стесагорас, който също не е имал мъжки наследник, управлението на държавата поема синът на брата на Стесагорас - Милтиад II. С други думи, жителите на тази държава, създадена така случайно според Херодот, проявяват изключителна привързаност към рода на Милтиад, син на Кипсел. Дали това държавно образувание, създадено от траките и атиняните през VI в. пр. н. е., е изключение или една брънка в търсенето от страна на гърците на нови форми в развитието на търговията с траките?

Археологическите изследвания показват, че още от VII в. пр. н. е. елините проявяват подчертан интерес към местното население от долните течения на Струма, Вардар и Места (Boardman, Kolonien, 275-280). А през VI в. пр. н. е. самият Пизистрат трупа богатства първо на Халкидическия полуостров, а след това в подножието на планината Пангей (Hammond, History II). Херодот ни осведомява и за друг подобен случай. Тиранът на Милет е извършил благодеяния спрямо Дарий, персийския цар. В знак на благодарност царят го извикал в Сарди и му дал да си избере отплата. Ето какво разказва по-нататък Херодот: "Хистиайос, понеже бил тиран на Милет, не пожелал още една тиранска власт, а поискал мястото Мюркинос в областта на едоните, тъй като желаел да основе там град." (V, 11)

Хистиайос започнал, както обикновено, с обграждане със стена на новооснования град, разположен при река Стримон (Струма). Персийският военачалник Мегабюксос обърнал внимание на Дарий на следното: "Царю, каква е тази работа, която си направил, като си дал на онзи опасен и умен мъж елин да основава град в Тракия, на място, където дървеният материал... е в изобилие, където има... сребърни мини, многобройно елинско и неелинско население обитава наоколо"... (Херодот V, 23). Тези думи, запазени у Херодот, ни позволяват да кажем, че до гръко-персийските войни елини навлизат във вътрешността на Южна Тракия и, създавайки държавни или други структури със смесено население, се опитват да експлоатират крайбрежната низина и планините на север от нея (Балабанов, Градове, 46-48). Но първите стъпки за навлизане на елински колонисти навътре в Тракия са прекъснати от гръко-персийските войни. Персите, за разлика от гърците, третират този район главно от стратегически съображения. Те заемат важните от военна гледна точка пунктове, за да могат да контролират крайморския път.

Редки са случаите, когато те се намесват във вътрешния живот на градовете по крайбрежието. Във фокуса на персийските интереси е попаднал Тасос, наклеветен от съседите си, че уж жителите му замисляли бунт срещу тях. Дарий наредил на тасосците да разрушат крепостните стени и да откарат флотата си в Абдера. Макар че Тасос е засегнат в някаква степен от персите, през 80-те години на V в. пр. н. е. той вече цъфти отново. Икономическият разцвет на Тасос, базиран главно на изгодното за двете страни, тасосците и траките, сътрудничество, събужда желание у атиняните и те да навлязат в териториите, включени в икономическите интереси на Тасос. През 465 г. пр. н. е. тасосците решават да напуснат Атинския съюз в знак на несъгласие с колонизационната дейност на Атина в междуречието на Стримон и Нестос. Атина праща военна експедиция под ръководството на Кимон. Тригодишната война, въпреки че на страната на тасосците застават и траки, завършва с неуспех. Тасос е принуден да приеме условията на Атина (Pouilloux, Recherches, 109-121).

Заедно с появата на Перикъл на политическата сцена в Атина, този град се връща към колонизационната политика в южнотракийските земи, прекъсната от гръко-персийските войни. Проследявайки дейността на Перикъл, виждаме как той се връща към двете основни направления на колонизационната политика на Атина в Егейска Тракия - по течениятa на Стримон (Амфиполис) и Хеброс (Тракийски Херсонес). Но по времето на Перикъл, т. е. втората половина на V в. пр. н. е., вече се е появил нов елемент в политическия живот в Тракия - Одриското царство (Isaac, Greek).

Елините се стремят да поддържат отлични отношения с тази държава още от нейния основател - Терес. Тукидид е авторът, който се опитва да обори пропагандните ходове на атиняните по отношение на Терес. Те свързвали родословието му с царя на Давлида Терей, който бил женен за Прокна, дъщеря на атинския цар Пандион. Тукидид изрично отбелязва, че един Терей "живеел в Давлида, земята, която сега се нарича Фокида, а тогава била населена с траки... А що се отнася до Терес, той дори нямал същото име и бил първият могъщ цар на одрисите." (Тукидид II, 29). Негодуванието на Тукидид разбираме по-пълно, ако проследим по-нататък неговото изложение: "Именно неговия син Ситалк атиняните спечелили за съюзник, желаейки с негова помощ да завземат градове по крайбрежието на Тракия и да разчистят сметките си с Пердика. Нимфодор дошъл в Атина, уредил сключване на съюза със Ситалк и накарал атиняните да дадат на Садок, сина на Ситалк, права на атински гражданин". (Тукидид II, 29; Mihailov, La légende).

Сложна е била политическата обстановка в тази част на Балканите в края на V в. пр. н. е. Тасос и другите елински градове са се стараели да водят независима политика в северна посока, Македония и Тракия си съперничели за различни богати райони в централнобалканското пространство, Атина се стараела да надхитри всички поотделно за своите цели. За много от нейните хода ние не знаем, тъй като повечето от античните автори са с корени в тази люлка на цивилизацията. Археологията е науката, която дава най-обективни данни за отдавна отминалите събития. Научното щастие позволи да открием нова страница в живота на Одриското царство.

ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

Археологията разполага единствено с някои от веществените елементи на античната култура, които са се запазили до наши дни и са били изваде-ни от земята. За разлика от живата култура тези остатъци от древността се наричат "мъртва култура". При това само малка част от тази "мъртва култура" сега е известна на проучвателя. При откриването на елемент от "мъртвата култура" знаем само мястото на "умирането" на този елемент и обстоятелствата на намирането, всичко останало като времето на поста-вянето, предназначението и принадлежността към един или друг етнос трябва да се разкрие с много усилия.

Започнатите през 1988 г. разкопки в м. "Аджийска воденица" в землище-то на с. Ветрен, община Септември, поставиха пред проучвателите въпро-си, свързани с етническата интерпретация на откриваните следи от "мър-твото селище". Представителите на кой народ (етнос) са построили кре-постни стени в техника, характерна за елинското койне, кои са използува-ли съдовете, присъщи на елинската култура? Но покрай споменатите, а още и други неназовани показатели, сочещи елински произход, при раз-копките разкрихме и елементи, присъщи на местните жители - траки: глине-ни съдове, украшения, монети на техните владетели и прочие. Смесва-нето на елементи от две различни култури винаги "обърква" археолозите и обикновено води до създаване на противоречиви интерпретации. В този случай бяха възможни три хипотези, като се наблегне на отделни елемен-ти:

- това са останки от гръцко селище;
- това са останки от резиденция на тракийски владетел, тъй като един-ствено властващите траки през V-IV в. пр. н. е. са под силното влияние на елинската култура;
- това е търговско селище със смесено гръцко и тракийско население.

В светлината на знанията ни за развитието на елинския селищен живот първият вариант би бил почти абсурден, тъй, като досега не е открито елинско селище така дълбоко в сушата във варварска територия (Bresson, Les cités). В същата степен невероятен бе и третият вариант. Оставаше само вторият, тъй като на науката на този етап са известни случаи на съ-жителството на местната аристокрация, използваща елинска материална култура и заобиколена от отделни елински елементи (Borchhardt, Zêmuri). Въпреки всичко при втората възможност оставаха редица въпросителни, които би било трудно да се обяснят с приемането й.

Разрешението на стоящите проблеми с етническата интерпретация на регистрираните следи дойде с откриването на най-обективните данни от миналото - текстове, написани от обитателите на това селище. През лято-то на 1990 г. бяха открити четири къса от една плоча, на която бяха изпи-сани имена. Макар и разбита в античността и запазена частично, тя ни предаде името, което е било изписано в последния ред - Метро /ф/ онт. Та-кова име е рядко срещано в елинското койне, а във времето, когато е била изработена тази плоча - IV в. пр. н. е., то е известно и в Маронея, гръцки полис от Егейска Тракия (Schönert-Geiss, Münzprägung 20-21). Открити-ето на този надпис ни увери в два факта.

Първият се отнася до кратко сведение предадено от В. Добруски през

1985 г. (МСб. 12, с. 335). Там той отбелязва, че през 1894 г. "в основите на старите зидове, до "Хаджийската воденица" са били открити два камъка". На първия се четели две имена - Дионисий (син) на Диотрефес, а на вто-рия запазен е бил само един ред от надписа и се е четяло - Аполониат. За съжаление вторият надпис бързо изчезнал и останала само информация-та, предадена от В. Добруски, а първия е видял още в началото на XX в. австрийският епиграф Е. Калинка, който запазил за науката рисунката на надписа (Antike, с. 200). Лаконичността на сведението на В. Добруски дъл-ги години принуждаваше учените да подхождат към втория паметник с различна степен на доверие. Големият български епиграф Г. Михайлов бе склонен повече да вижда тези плочи заедно с други известни от римската пътна станция Бона Манзио (Mihailov IGBulg. №1067-1068). Откриването на надписа по време на разкопки на селището в м. "Аджийска воденица" отхвърли и последните съмнения около информацията на В. Добруски.

Вторият факт, който доказваше откритият през 1990 г. надпис, се отна-сяше до състава на населението на проучваното селище при с. Ветрен. Ред-костта на името позволи да предположим, че в първата половина на IV в. пр. н. е. тук са пребивавали и жители от гръцкия полис Маронея. Този из-вод съвпадаше с тогавашните знания за ролята, която е играл споменати-ят град в живота на Тракия при управлението на Котис. С други думи след като се сдобихме с доказателствата за достоверността на В. Добруски, вече можехме да кажем, че разполагаме с три надписа, където са спо-менати само гръцки имена, а в два случая даже да уточним и градовете, от които са дошли техните носители - Маронея и Аполония. Разрешението на въпросите, стоящи пред изследователите на античното селище при с. Вет-рен, дойде от случайна находка на античен надпис. През м. ноември 1990 г. в м. "Асар дере", където се намират останки от римска пътна станция (Бона Манзио), е намерена каменна плоча с изчукан върху нея надпис на старогръцки език. Тя е открита в синора на нива, разположена на югоизток от архитектурните останки на пътната станция. ***(обр. 1)***

Откритите на плочата следи от хоросан посочват, че вероятно още през римската епоха тя е била донесена от по-старо селище и е преупотребена

обр. 1

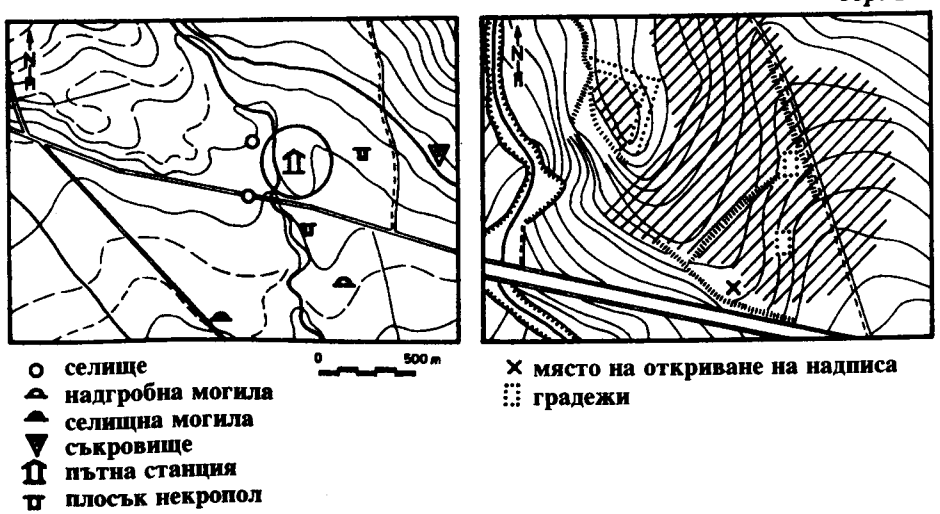

като строителен материал. В споменатата нива на повърхността са откривани фрагменти от строителна и битова керамика от римската епоха, а също така речни и ломени камъни със следи от хоросан по някои от тях. */виж Приложение към този труд/.*

В началото на надписа вероятно са се споменавали страните, между които се сключва договор. В запазената част от началните редове се чете името на бог Дионис - вероятно част от клетвена формула в негово име. В следващите единадесет реда се урежда юридическият статут на емпорити: споровете между тях да се решават по нормите на полисното право на спорещите страни и да не се отменят дълговете на емпоритите при траките; разглеждат се въпросите във връзка с притежаваните от емпоритите земи и пасбища; заявява се, че този, от чието име се издава документът, няма да праща при емпоритите "епаулисти" (дума, неизвестна от други паметници, може би тук синоним на представители на тракийския владетел). Документът продължава в следващите тринадесет реда с разглеждане на въпросите, свързани със статута на Пистирос: този, от чието име се издават разпоредбите, гарантира, че нито той, нито упълномощено от него лице няма да разполага гарнизон в Пистирос; няма да се отнемат парцелите земя (клерите) от жителите на Пистирос, а между другото се дава същата гаранция и за имотите на емпоритите; регламентира се търговията между Пистирос и емпоритите от една страна и Маронея - от друга страна; споменават се митнически такси за стоките, внасяни и изнасяни по пътищата в двете посоки, като се налага впечатлението за митнически облекчения, свързани с търговията с Маронея; дава се право на емпоритите да контролират търговския трафик на техните територии. При уреждането на митническите такси заедно с Пистирос се споменават и Беланси емпории на прасени.

След като в надписа са положени юридическите основи на статута на емпориите в Тракия следват единадесет (запазени) реда за гаранциите от тракийската страна: преповтаря се клетва, дадена в по-ранно време от Котис на жителите на Пистирос; изрично се отбелязват имената на гръцките полиси, чиито граждани пребивават в Пистирос - Маронея, Аполония, Тасос; гарантира им се, че те не ще бъдат убивани, затваряни и лишавани от имот нито от самия наследник на Котис (вероятно Аматок II или Терес II), нито от неговите подчинени. В края на четвъртия от зле запазените девет реда (р. 41) се чете АМ - вероятно началото на името на Аматок II, наследник на Котис I, който би могъл да издава разглеждания документ.

Надписът, както бе вече отбелязано, бе открит в развалините на римската пътна станция Бона манзио.

На 2 км югозападно от тази станция от 1988 г. се проучва античен обект, ограден с крепостна стена.

В началото на 80-те години на обект, разположен югоизточно от с. Ветрен, на ръба на първата надзаливна тераса на р. Марица бе отнет при изравняване пласт с дебелина от 0,5 до 2 м на площ близо 2 500 кв. м. Част от отнетата почва с културни останки бе използвана при строителство на пощa в с. Ветрен, а другата - за засипване на дере и подравняване на нива, разположена на север от унищожената част. При огледа на повърхността от археолозите, след разрушаването в началото на 80-те години, се оказа, че на повърхността на издаден език на надзаливната тераса личат няколко камъка, най-вероятно от стена със значителни размери. ***(обр. 2)***

При провеждането на археологическите разкопки са използувани геофизически методи. В първия етап бе прилаган метод за локализиране на ано-

малиите в електрическото съпротивление (инж. И. Катевски). С него бе

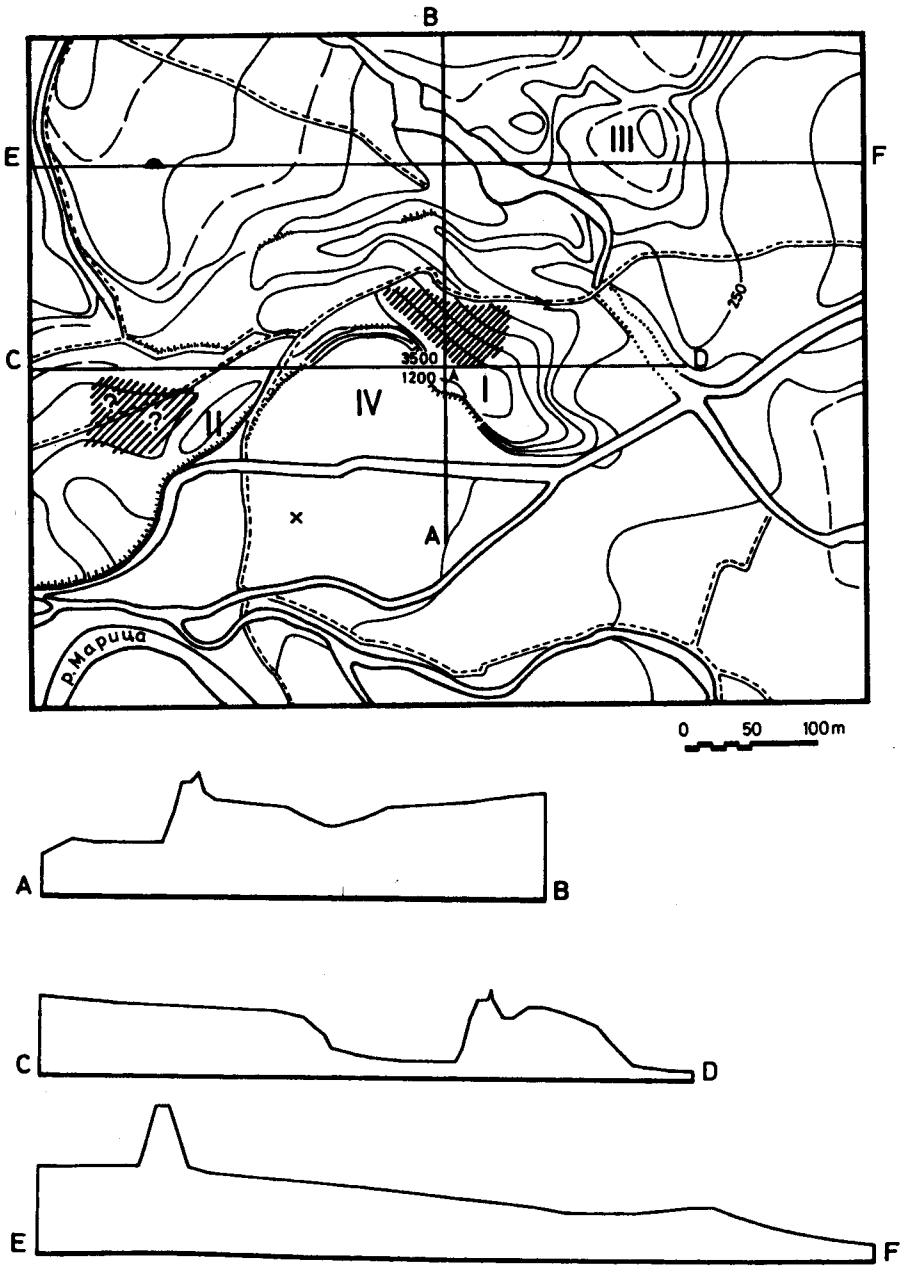

***Обр.2* с. Ветрен, м. Аджийска воденица / емпорион Пистирос/.**
Ситуационен план - релеф от 50-те години на XX в. Напречни разрези - заснети през 1993 г., x - геологическа сонда; /// - отнети пластове при земни работи.

локализирана източната порта. От 1992 до 1994 г. на обекта работят геофизици от Университета в Брадфорд (Англия). Те прилагат магнетометричния метод на част от територията на обекта. На целия обект бе приложен метод за магнитна чувствителност, а в някои райони и метод за локализиране на аномалиите в електрическото съпротивление.

Разкопките са започнати през май 1988 г. с два изкопа /Е19 и Е25/, покриващи предполагаемата линия на крепостната стена. Още същата година са започнати разкопките на квадратите, целящи изясняване на археологическата ситуация около източната порта, локализирана с геофизически методи (Б1, а през 1989 - Б2, Б7, Б12, А5, А10, Е24) /обр. 3/. През 1989 г. са

Обр. 3. **Емпорион Пистирос. Археологически изкопи 1988 -1994.**

заложени и квадрати, целящи изясняване на археологическата ситуация на юг от портата - Б17, Б22. Успоредно с тях са заложени и сондажи в А15 и Б11 (с размери 2,5 м х 5 м). Първият етап в планираните археологически проучвания завършва с разкопаването в кв. Д7 на случайно откритата яма /1990/.

Обозначението на квадратите произлиза от заложените две автономни системи за част I и II на обекта в м. Аджийска воденица (АВ). Като начало за системата в I част бе избрана триангулачната точка в западната част. Тя е също и "О" (нулев) репер за целия обект. Основен елемент за тази мрежа е квадрат със страна 10 м. Констатираната цялост на отделните части на обекта бе причина за смяна на координатната система и въвеждане на единна за цялата територия на емпорион Пистирос. Началото на тази система по посока изток-запад се намира на 3500 м на запад от нулевия репер, а по посока юг-север - на 1200 м на юг от него. Квадратът получава номер според координатите на северо-западния му ъгъл. Новите

изкопи в I част от 1992 г. получават двойно обозначение.

През 1992 г. е започнат нов етап в проучванията на емпориона. Заложените нови квадрати с общи координати 3495-3540/1170-1190 или А5А, А6, А7, А8, А9, А12, А13, А14, които са обозначени с общо име АВIА. Те имат за цел изясняване на плана на сграда, открита в кв. А10 и ситуацията на запад от източната порта. През същата година бе обърнато внимание на ямите в северозападната част на АВI. Почистени бяха 13 ями в кв. Д14, Д15, Д19, Д20. Една от тях /№9/ бе избрана за проучване. През следващата година са започнати проучвания в югоизточната част на АВI с цел изясняване на трасето на крепостната стена, останало извън геофизическите проучвания - кв. 3600/1120 и 3590/1190. През 1994 са започнати проучвания в западната част на емпориона /АВII/ със залагане на квадрати с координати: 3240-3245/1145-1150 и 3265-3280/ 1120, а в част I е заложен нов квадрат (Б21).

Археологическите проучвания на територията на емпорион Пистирос през изминалите години целяха до 1992 г. изясняване на плана и историята на източната порта и пространството в нейната непосредствена близост. От 1993 г. бе започнато изясняване на други проблеми, свързани главно с трасето на крепостната стена, която не личи на повърхността или пък ситуацията в западния край на емпориона. Засега най-добре проучено е трасето на източната крепостна стена. Тя е проследена с геофизични методи на протежение 120 м, а са разкопани 61 м от нейното трасе. В северна посока тя свършва в точка с координати 3513/1244 и оттук не можа да бъде засечена нито с метода на електрическото съпротивление, нито пък с магнитометричния метод. Остава единствено проучването с археологически методи. В южна посока геофизичните проучвания са прекъснати в точка с координати 3600/1138. Разкритата част в археологическите изкопи от източния фронт на крепостната система на емпорион Пистирос включва: част от крепостната стена (куртина), източната порта, включваща четириъгълна в план и изцяло издадена пред крепостната стена кула, която фланкира портата от запад и бастион, разположен източно от портата.

Резултатите от досегашните проучвания ще бъдат представени в четири раздела, поради спецификата на културните напластявания във всеки от тях: I - Крепостна стена; II - Източна порта; III - На юг от бастиона; IV - Сграда № 1 (на запад от източната порта) ***(обр. 4).***

КРЕПОСТНА СТЕНА

Крепостната стена е с направление северозапад-югоизток. Дължината на разкритото трасе от северозападния край до портата е 34 м. Неголямата дълбочина, на която се открива надстройката на стената спрямо нивото на съвременния терен, обяснява разрушенията, засегнали градежа. Унищожено до основата е външното лице на куртината с изключение на малък негов сектор до кулата, а с частично запазена суперструкция (в обсега на два реда квадри) е нейното вътрешно лице. Тя достига до голяма кула, която е началото на комплекса на източната порта. В квадратите, където са разположени разкрити участъци от крепостната стена - Е19, Е24, Е25, А5 и Б1 - археологическата ситуация на изток и запад от нея е съвсем различна. Извън крепостните съоръжения под хумусния пласт с дебелина 0,08-0,22 м, средно 0,19 м се открива пласт от сивокафява почва,

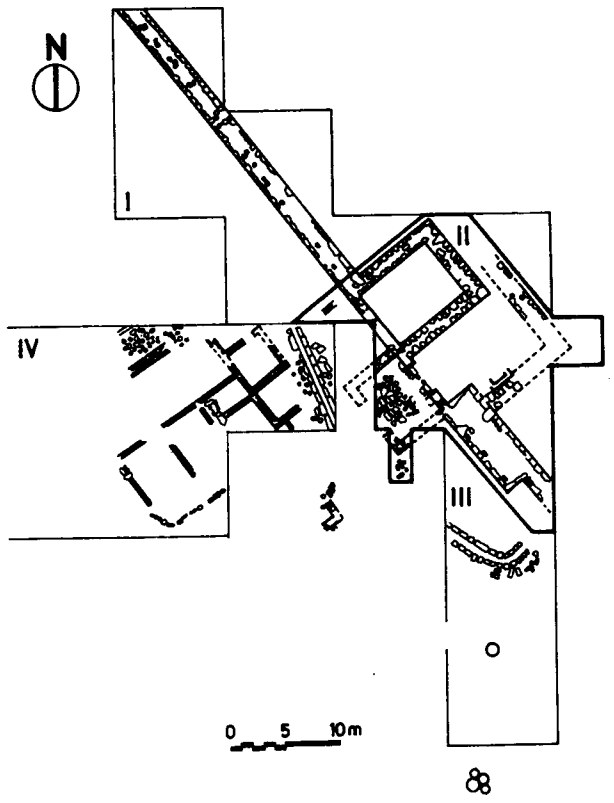

Обр. 4. **Емпорион Пистирос.**
Разделение на участъците на проучената площ около Източната порта.

наситена с късове мазилки, керемиди, битова керамика и въглени. Неговата дебелина е от 0,36 до 0,60 м, средно 0,40-0,45 м. Под този пласт се намира жилищно ниво, добре видимо в профилите на квадратите чак до североизточното крило на кулата. Състои се от пласт керемиди (с дебелина до 0,10 м), а в кв. Б1 даже е запазена част от замазка. Откритите находки са малко на брой и предимно железни гвоздеи (9 броя), малки късове от железни предмети и много малко шлака. Откритите две фибули от късножелязната епоха и токà от римската епоха произхождат от пласт орна почва и не могат да бъдат използвани за определяне на хронологията на тези останки. Очертават се две струпвания на археологическите находки: едно при североизточната страна на кулата (тук е открит и фрагмент от замазка) и второ - в северната част на кв. Е19. Макар в пласта, свързан с жилищното ниво, да са откривани фрагменти от рисувана керамика (IV в. пр. н. е.) според нас този пласт може да бъде отнесен в III-II в. пр. н. е., т. е. третата фаза на съществуването на обекта. Под този пласт се намира сивкава или жълтокафява почва с дебелина 0,09-0,24 м (в Б1 не е довършено още проучването на този пласт), която лежи върху материкова почва. В Е19 и Б1 са открити разляти ями в този пласт, а в тях големи части от съдове - паници в Е19. Те са от V-IV в. пр. н. е.

Културните напластявания имат различен характер на запад от крепостната стена. Под хумуса се намира почва с голямо количество чакъл, а в Е25 даже се е запазил пласт от пясък с чакъл. Резултатите от проучванията в А5А, където са открити няколко пласта от наносен пясък, показват, че в местата, където не е била възможна интензивна обработка, наносите са се запазили непокътнати. И в двата случая върху тези следи от наноси лежат речни камъни, подредени в линия (основи от колиби?). Дебелината на отложенията е 0,10-0,12 м. Под този пласт по цялото протежение на крепостната стена, чак до кулата, се намира пласт от сива пръст, а в него голямо количество кости и керамика. Той е с дебелина 0,60-0,80 м, като постепенно изтънява на запад, т. е. навътре от крепостната стена. В западния профил на Е19 той е с дебелина 0,30-0,40 м. Ширината на т. н. "сив" пласт никъде не е открита. При крепостната стена той достига до първия ред от суперструкцията. "Сивият" пласт бе наситен с огромно количество фрагментирани съдове и предмети. Това улеснява определянето на неговата хронология - втората половина на V в. пр. н. е. до началото на IV в. пр. н. е., т. е. преобладават материали, съвременни на първата фаза от съществуването на емпориона, но най-късните са от втората фаза. Най-интересните материали, открити в него са: местно подражение на статер на Тасос, бронзово мънисто, железен прибор за печене на месо, части от кратер и пр. Под него в Е19 бе открита яма със заоблена форма, а в нея са открити фрагментирани местни съдове и мазилки. В останалата част на проучваната площ под него се намира светлокафява почва с малко археологически материали, лежаща върху материка.

Покрай крепостната стена са открити ями с материали от римската и късноантичната епохи, т. е. изкопани след прекъсване на живота на обекта.

ИЗТОЧНА ПОРТА

От северозапад източната порта е фланкирана от голяма, четириъгълна в план кула, изцяло издадена извън крепостната стена. В обсега на нейната ширина, крепостната стена, която я затваря от юг, е с двойно по-малка дебелина /0,98 м/. Субструкцията на кулата е запазена изцяло, докато от западна страна е запазена в суперструкция стена, но по-тясна от основата с 0,20-0,30 м, т. е. вероятно вторично строена върху по-ранна основа. Макар че тук градежите лежат на неголяма дълбочина, степента на тяхното запазване е резултат от действието през IV в. пр. н. е., когато кулата е демонтирана до основи и е построена друга, по-голяма в план кула, от която е запазен първият ред камъни от североизточна и югоизточна страна. Тя е свързана с бастион, фланкиращ от югоизток портата. Бастионът започва с изнесено на североизток с около 2 м трасе на крепостната стена. По своето устройство той представлява уширение на стената към вътрешността. Както и на други участъци от крепостните съоръжения основата му е плитка (един ред грубо обработени камъни). Вътрешното му лице е градено смесено от ортостати и големи квадри. Ортостатите са скални отломъци с грубо обработени лица и корпуси, навлизащи дълбоко в ядрото - тук височината на суперструкцията достига до 1,20 м. Външното му лице в първия ред е градено от малки квадри, докато в следващите се срещат и ортостати, но с грижливо обработена повърхност. Той е широк 3,80 и дъ-

лъг 9,75 м. Самата порта лежи на линията на северния участък на крепостната стена. Тя е маркирана с два каменни блока с двойни вдлъбнатини за странични стълбове на дървената порта. Базисните блокове отстоят на разстояние един от друг - 2,96 м, а обработката им показва, че надстройващите ги стълбове - страници, са обрамчвали отвор с ширина 3,39 м. Входът на портата е подчертан с праг, започващ улица, настлана с каменни плочи и водеща навътре в емпориона. В началото улицата се намира в неголямо, правоъгълно в план помещение - т. нар. "вътрешна" кула. Тя е свързана с бастиона и кулата, издадена извън крепостната стена (виж плановете към "Крепостни съоръжения" във II част).

Културният пласт пред кулата, издадена извън крепостната стена, е еднороден - сивокафява почва с археологически материали, но без никакви археологически комплекси. Откриваните тук материали са: фрагментирана битова и строителна керамика, железни гвоздеи, стрели, монети (македонски и римски) и пр. На дълб. 0,90 - 1,00 м от повърхността се появява материкова почва.

При източната порта отчетливо се проследяват промените, настъпили след пожара на емпориона в началото на III в. пр. н. е., когато започва и третата фаза на съществуване на обекта. По време на пожара "вътрешната" кула се е срутила. Тя е имала стени, построени от печени тухли и е била покрита с керемиди. Цялото пространство вътре и около "вътрешната" кула, а също и пред прага на линията на дървената порта (до 3 м на изток) бе затрупано със срутените стени и покрива на "вътрешната" кула. Личащото на повърхността струпване на керемиди в Б6 е точно от това срутване. В тези срутвания освен множество железни гвоздеи са открити и железни обкови на дървената порта. През третата фаза тези срутвания не са почистени.

Пространството пред източната порта е използувано за градеж, чиито реконструкция и предназначение са трудно възстановими поради неголямата дълбочина, на която се откриват неговите основи. Покрай югоизточната страна на кулата, издадена извън крепостната стена, лежат средно големи каменни блокове, подредени в една линия. Успоредно на тази линия като продължение на бастиона се намира линия, в която е включена и стена с дебелина 0,50 м, дължина над 2,0 м и запазени частично стени, излизащи от нея в посока северозапад. От запад тези две редици са свързани с трета, перпендикулярна на тях. От източната страна липсва краят на тези редици поради неголямата дълбочина, на която те излизат. В пространството, оградено от редиците, са открити две срутвания на покриви с керемиди. Източното срутване лежи върху редица от речни и ломени камъни с различна ориентация от описаната горе. Тази редица има същия характер като споменатите вече, които са открити върху запазените отложения /Е25, А5А/. Макар и да съществува подчертана разлика в ориентацията на тази редица, ние допускаме възможността да бъде свързана с плана, оформен от описаните редици пред източната порта. В тези конструкции, както и в пространството, затворено от тях, бе открит пласт от въглени с дебелина до 0,05 м, който е още едно доказателство за пожара, завършил втората фаза на емпорион Пистирос ***(обр. 5)***.

Вътрешността на кулата, издадена извън крепостната стена, е заета от струпвания, състоящи се от речни камъни, керемиди, битова керамика и въглени. Те са покривали замазки от изпечена глина (деб. 0,02-0,04), без основа, която е задължителна при подовите замазки. Тези струпвания са с размери: дължина - 7,0 - 8,0 м, ширина - 1,5 - 2,0 м. Тяхното разположение

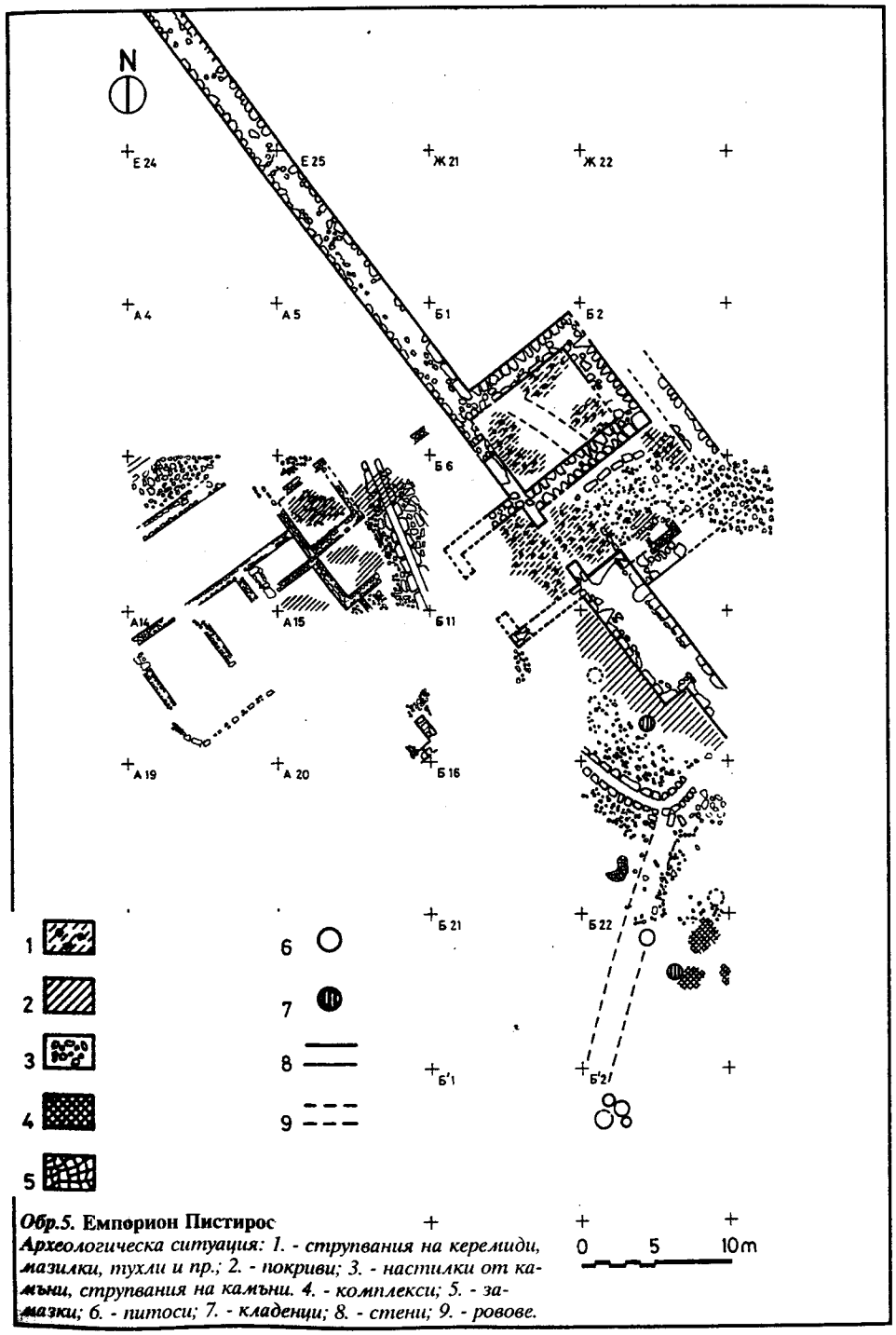

Обр.5. **Емпорион Пистирос**
Археологическа ситуация: 1. - струпвания на керемиди, мазилки, тухли и пр.; 2. - покриви; 3. - настилки от камъни, струпвания на камъни. 4. - комплекси; 5. - замазки; 6. - питоси; 7. - кладенци; 8. - стени; 9. - ровове.

покрай стените на кулата позволява да ги интерпретираме като останки от навеси (заслони?). Между тях, почти в средата на кулата, минава изкоп, запълнен със сивкава пръст, широк от 1,30 до 1,50 м. Запазената каменна стена върху северозападната страна на кулата, както и каменното струпване върху североизточната страна на кулата, са били органически свързани с тези навеси. Между камъните от струпвания от североизточната страна са открити четири къса от преизползвана (вече спомената) ара с името Метрофонт.

От описаните комплекси при източната порта от третата фаза на съществуването на обекта произхождат различни предмети. В срутванията от пожара при източната порта, както от пространството (четириъгълно в план), оградено от редици от камъни, бе открито голямо количество железни гвоздеи, докато в струпванията, разположени в кулата, издадена извън крепостната стена, са открити малко предмети (главно глинени съдове), а монетите са единствено на Филип II. Между каменните плочи от настилката на улицата, водеща навътре в емпориона, бе открит сребърен диобол, сечен в Месамбрия, от типа "Шлем с грива насреща".

Под останките от третата фаза вътре в кулата, издадена извън крепостната стена, бе открит пласт от трошляк, остатък от обработка на камъни при преустройството на съоръженията при източната порта в началото на IV в. пр. н. е. Неговата дебелина на места достига до 0,20 м, а средната му дебелина е 0,15 м. Освен че запълва цялото пространство вътре в кулата, той покрива североизточната, югоизточната и югозападната стени на кулата, а в южна посока достига до северния край на дървената порта. Под пласта от трошляк бе открита сивокафява почва с единични археологически находки, главно фрагменти от глинени съдове, лежаща върху материковия пласт.

В пространството пред дървената порта бе открита пътна настилка от речен камък. Тя запълва цялото пространство между издадената кула и бастиона и е проследена на разстояние близо 20 м на изток. Настилката покрива субструкцията на стената от варовикови блокове, т. е. кулата, построена в началото на IV в. пр. н. е. Върху тази настилка са открити 14 бронзови монети, от които 9 на Филип II, 3 на Александър III Велики, 1 постумна на Александър III и 1 т. н. "Анонимна македонска". С други думи тези монети определят времето на настилане на улицата в третата четвърт на IV в. пр. н. е., т. е. след завладяване на Тракия от македонците. Може би вторият пласт от трошляк, документиран при северния камък, фланкиращ дървената порта (профил в Б6) и лежащ на 0,15 м над първия, е следа от строителна дейност при портата след завладяване на Тракия от македонците. По време на македонското владичество в Тракия в Пистирос съществува само дървената порта с "вътрешна" кула, укрепена от югоизток с бастион, докато двете външни кули са демонтирани. Културните напластявания под настилката не са проучвани.

На югоизток от настилката пред бастиона бе отрита овална яма със сивочерен пълнеж и с материали от римската епоха. Тази яма е унищожила малка част от настилката на пътя.

ИЗКОПИ НА ЮГ ОТ БАСТИОНА

Резултатите от проучванията на квадратите Б12, Б17, Б22, Б'2, Б'7 дават информация за облика на археологическата действителност в тази част на

проучвания обект. Тъй като проучванията в Б'2 са все още на нива от втората фаза на съществуване на обекта, а проучванията в кв. Б'7 са спряни след отнемане на хумусния слой, в настоящото изложение ще се спрем единствено на резултатите от проучванията в изкопите, разположени на север от тях.

В пространството на юг от бастиона не са открити останки от монументална или друга архитектура. След снемане на хумусния пласт в непосредствена близост до неговото вътрешно лице бе открито струпване на керемиди, чието разположение показваше, че в случая то е остатък от паднал покрив. Този покрив с ориентация северозапад-югоизток е бил разположен успоредно на вътрешното лице на бастиона. Керемидите са били разположени в пояс, широк в краищата около 1 м, а в централната част, където той бе най-широк - до 3 м. Дължината на този пояс достигаше до 10,40 м. Керемидите лежат в два, а на места в три пласта. На отделни места се подаваха каменни блокове, вероятно от деструкцията на бастиона. Средната ширина на втория пласт бе 1,40-1,50 м. В югоизточния край на покрива е открита бронзова монета, а върху керемидите в централната част още една - и двете на Филип II. Под керемидите се е намирал тънък пласт /до 0,07 м/ сивокафява почва. Покривът е разположен върху пласт от речни и ломени камъни, произхождащи вероятно от срутване на бастиона след пожара в началото на III в. пр. н. е. Тези камъни оформят пласт, достигащ до 7,5-8,0 м от вътрешното лице на бастиона, дебел от 0,90 до 0,40 м, но средно 0,60 м (обр. 5).

В пространството на юг от покрива са открити най-различни комплекси - кладенци, питоси, ями и ров. Най-многобройни са питосите - първият лежи непосредствено до югозападния край на останките от покрива, вторият - на 13,5 м от южния край на останките от покрива и последните, които оформят група (четири питоса) - на 11,5 м от последния. На 5 м югоизточно от втория бе открито дъно от питос, лежащо на същото ниво. Липсата на стени, както и на ясно изразена яма, не позволява да го свържем с разглежданата система.

Открити са два кладенци, свързани с представената горе система от питоси. Първият кладенец се намира в южния край на останките от покрива и се състои от шахта с диам. 1,25 м. На дъното на шахтата е вкопана долната част на питос, играеща роля на основата на кладенец. Подобен по конструкция, но значително по-плитък, бе открит на 2 м югоизточно от втория питос. От канал, открит на границата на Б12 и Б17, за който ще стане дума по-долу, на юг преминава ров, добре уловим на 0,70 м от повърхността. Той минава покрай споменатите питоси и край него са разположени ями или каменни струпвания. Ровът е запълнен със сива или тъмносива почва. Повечето от ямите, разположени край него, имат подобен пълнеж. Техният произход, както и този на рова, не е ясен. Може все пак всички тези елементи да се свържат с металургична дейност: навесът покрай вътрешното лице на бастиона, ровът, питосите, кладенците и ямите в непосредствена близост до рова. Всички тези елементи са от третата фаза. Най-ясно говорят за това предположение движимите находки - бронзова и желязна шлака (на места в големи количества), бронзови и железни предмети (фибули, полуфабрикати за фибули и др.), поти и пр. В тази част бе открито голямо количество монети, включително и екземпляри, вторично сплескани или пък елинистически имитации. Липсата на следи от градивно присъствие през третата фаза на съществуването на обекта доказват и две ями, открити в Б22, запълнени с обработени блокове, вероятно

от унищожени по-ранни градежи.

Нивото на живота през втората фаза от съществуването на емпориона определя откритият на границата между Б12 и Б17 отводнителен канал. Първоначалната му посока е югоизточна, а на около 3 м от източната граница на Б17 той завива почти под прав ъгъл и сменя посоката си в североизточна. Каналът е направен от каменни блокове с размери: дължина от 0,50 до 1,50 м, ширина от 0,44 до 0,61 м и дебелина 0,30 - 0,35 м. Повечето от камъните имат на единия бряг оформен жлеб за покриването му с плочи, но не винаги жлебът е поставен към отвора на канала. Ширината на отвора на канала е 0,44-0,56 м. Дъното на канала не е постлано с плочи, нито с речни камъни или пък с пясък. Покрай канала се намира жълтеникава пръст, примесена с чакъл, до мястото, където каналът сменя посоката си. Тук са запазени два камъка, вероятно разклонението му в южна посока, сега унищожено. По трасето на разклонението минава ров от третата фаза. На това място пространството около канала е настлано с плочести и речни камъни, а в източна посока оттук започва настилка от речни камъни с дебелина 0,45-0,30 м и ширина близо 2 м - улица /?/ На това ниво са открити монети, съвременни на македонското владичество (Филип II, Александър II, анонимни македонски и две късни от III в. пр. н. е.) и само една тракийска (Аматок II).

Под споменатия пласт от камъни от срутването на бастиона бе открита дълбока и голяма (диам. близо 7 м) яма, чиято голяма част остана неразкопана (кв. Б11). Нейното предназначение засега е неясно.

На юг от канала не са се запазили цялостно комплекси от втората фаза. Разпръснатите по тази площ шест замазки с неправилна форма не се подреждат и вероятно са следа от действието на човека, което тепърва ще изясняваме. В тази площ (в източната половина на Б17 и Б22) се намират и два комплекса с неправилна, четириъгълна форма, която оформят рововe, запълнени с жълта пръст с глинесто-песъклива структура. Пространството, затворено от тях, има неправилна форма със заоблени ъгли. Запълнено е с черна "мазна" пръст. Разположеният по-на север обект има външни размери 3,40 х 1,80 м, а по-южният - 1,60 х 0,60 м. От външната северна и северозападна страна на северния ров се откриха две замазки, от вече споменатият тип, долепени до външния ръб на рова. Замазката откъм северната страна е с неправилни четириъгълни очертания с размери 0,52 х 0,70 м, дебелина 0,03 - 0,07 м и с кафяво-червен цвят на повърхността. Втората замазка откъм северозападната страна има четириъгълна форма с размери 1,0 х 0,50 м и дебелина 0,05 м. Двете замазки лежат върху глинесто-песъклива почва. Тези два комплекса продължават да бъдат изследвани, но досегашните резултати показват, че тяхната интерпретация няма да бъде лесна. На 1,10 м под западната част на северния комплекс бе открито огнище, оградено от речни камъни, с фрагментиран украсен глинен олтар, а на 2,80 м започва яма с диаметър 0,90 м и пълнеж от черна, с много въглени почва, съдържаща предимно фрагменти от глинени съдове, включително и рисувани червенофигурни (първата половина на IV в. пр. н. е. - втората фаза от съществуването на емпориона).

На границата на Б17 и Б22 бяха открити останки от постройка със стени от кирпич в долната част. Тя вероятно е правоъгълна с ширина 4,20 м. Дължината ѝ не е разкрита, тъй като западната ѝ част се намира в неразкопан кв. (Б16). Най-ясно личеше нейната източна стена със ширина 0,50 м. До нея бе опряно подковообразно огнище, с добре загладена повърхност. Откритите материали - предимно чернофирнисови съдове, няколко

фрагмента от рисувана червенофигурна керамика, пираунос (преносимо огнище), фрагменти от съдове със сив цвят или груба структура - отнасят това жилище в края на V-началото на IV в. пр. н. е., т. е. първата фаза от съществуването на емпориона.

СГРАДА № 1 И ПРОСТРАНСТВОТО НА ЗАПАД ОТ ПОРТАТА

Покрай "вътрешната" кула на източната порта минава канал с настилка от каменни плочи, който вероятно ще пресича улицата, водеща от портата към вътрешността на емпориона. Каналът започва на границата на кв. А5 и А10. Сложените не на една линия първи камъни показват, че това не е оригиналното начало. Посоката му на север, която отвежда към леглото на канал за отводняване в крепостната стена, говори в полза на предположението за демонтиране в по-късните времена отколкото за това, че той тук е завивал под прав ъгъл в посока на издадената извън крепостната стена кула. За съжаление в мястото, където е бил направен отводнителен канал, крепостната стена е засегната от дълбоки разрушения, които не позволяват да се изясни напълно устройството му. Каналът е направен от каменни блокове с размери: дължина от 0,80 до 1,60 м, ширина от 0,42 до 0,60 м и дебелина 0,30-0,35 м. На единия бряг те имат оформен жлеб за покриването му с плочи. Ширината на отвора на канала е 0,40-0,48 м. Дъното му е оформено от пласт дребни речни камъни. В северната част те се намират на 0,08-0,10 м, а в южната - 0,15-0,20 м от жлеба. Дебелината на пласта от камъни е над 0,10 м. Под тях е тъмно кафява почва без материали. Покрай канала от източната страна се намира настилка с ширина до 2 м от плочести камъни, а от западната страна тя е от речни камъни. Тази настилка достига до източния край на сграда №1, втори елемент с каменна архитектура в разглеждания участък. Сградата е с размери: 18,2 х 14,35 м и е с ориентация североизток-югозапад. Тя се състои от голямо помещение от северната ѝ страна и прилежащи до него редица помещения от изток и юг. Тези помещения са с различна големина и план. От източната и от южната страна се намират портици от колони. От източната страна това са били вероятно дървени колони без каменни бази, докато от южната колоните са стъпвали върху откритите каменни бази. Тези портици са построени откъм настилката около канала /улица?/ и откъм улицата, водеща от източната порта във вътрешността на емпориона. Стените на сградата са изградени от каменен цокъл /от квадри и речни камъни/ и нагоре от кирпич. Покрита е била с керемиди. Засега не са открити керемиди с орнаментално предназначение. Тя е построена през втората фаза на съществуването на емпориона и макар с изменени функции, е била използвана и през третата фаза на съществуването на обекта. От северозападна страна са открити два входа /А9 и А10/, а пред тях настилка от речни камъни. Подобна настилка е открита при югоизточния ъгъл на тази сграда. Те лежат на 0,36 м по-високо от настилката край канала. В тези настилки са открити канали от овални калиптери, поставени със застъпване, с дъгата надолу, а в А10 допълнително е покрит с плоски керемиди. Сграда № 1 е била канализирана и вътре, за което свидетелстват каналите, открити в помещения № 1 и 4. В помещения № 1 и 4 минава канал от

вертикално поставени плоски керемиди с посока югозапад-североизток. Този канал отвеждал водите към канала от първата фаза на съществуването на емпориона. В помещение № 4 е открит и друг канал, оформен от различни по големина камъни, покрити в двата края с големи плочи. Той е с ориентация северозапад-югоизток *(обр. 5)*.

Под понятието "пространството на запад от източната порта" разбираме резултатите от проучванията в квадратите: А5А, западната част на А5, А6, А7, А8, А9, А10, А12, А13, А14, западната част на Е24 и сондаж в А15. В последния бе открит ъгъл от сграда № 2, разположена на юг от пътя, водещ от източната порта навътре в емпориона. Във всички тези изкопи е проучен пласт, отговарящ на третата фаза на съществуването на обекта, а само в А10 са проучени и напластявания от втората фаза на емпориона. И в тази част след снемане на хумусния пласт са били разкрити различни видове останки от дейността на човека през третата фаза. Единствено в най-западните части на проучваната площ, където бе затруднено обработването на почвата (А6, А5А), са открити единични предмети от късната античност и средновековието, както и останки от отложенията.

Останките от дейността на човека в тази част на проучваната площ не се различават от другите сектори. Най-интересни са останките от покриви, открити главно в кв. А10 (в тази част на повърхността личаха струпвания на керемиди). Освен покривите в най-източните помещения от сграда № 1 /1, 2, 3/ бе открит и покрив върху отводнителния канал. Той е с дължина 5,5 м, максимална ширина 1,75 м и ориентация почти изток-запад. Тук, както и при другите струпвания, керемидите са лежали в два реда. В отводнителния канал, при южния му край, са открити метални предмети, монети и пясък със следи от горене (на дъното на канала, а не в горната му част). И тук, както в сектора на юг от бастиона, главно археологическите находки говорят за предназначението на покрива, построен над отводнителния канал: шлаката, полуфабрикатите на фибули, чукчета и пр. са следи от металургична дейност. Най-доброто свидетелство за нея бе откритото струпване на шлака върху южния зид на голямото помещение на сграда № 1. Шлаката лежи на площ над 8 кв. м в пласт 0,12 м и повече. Специализираните проучвания ще доуточнят дали тук става въпрос само за обработка на полуфабрикати (ковачница) или пък тук е била обработвана руда (открити са късове). В останалите помещения от сграда № 1 не са открити покриви от типа на разкритите в най-източните помещения. Намерените питоси, редиците от камъни, струпванията на мазилки са още едно доказателство, че и тук същността на действието на човека е еднаква с тази, описана вече в другите сектори около източната порта.

В северозападната част на кв. А6 бе открит глинен олтар с отпечатана украса. Той е ориентиран в синхрон с планировката на пространството през третата фаза. Откриването в този район и на други фрагментирани олтари от този тип, позволява да допуснем за съществуването в тази част на проучваната площ на участък с подчертани култови функции. При демонтажа на запазения олтар, на дълбочина около 0,60 м от достигнатото ниво, бе открита каменна стена (от речни камъни) може би от сграда, предшестваща № 1, т. е. построена през първата фаза от съществуване на емпориона.

На северозапад от глинения олтар на близо 30 м започва районът, където са регистрирани над 10 ями. Този участък е подложен на унищожение в началото на 80-те години и тук е запазена само материкова почва с личащи в нея ями. Тук ще бъде описана яма, проучена от автора през 1990 в

кв. Д7. Тя е с кръгъл план с диаметър 1,14 (на дълб. 0,70 м), а на повърхността той е по-малък - 1,07 м. От дълбочина 0,70 м тя започва да се стеснява, като от източната страна това става равномерно, а от западната тя е отвесна до 2,10 м и чак тогава започва да се стеснява. Дъното на ямата е широко, заоблено, като долната му граница не е добре изразена и се слива с материковата почва. То е с диаметър 0,57 м. Максималната дълбочина на ямата е 2,7 м. Пълнежът ѝ е разнороден. Стените ѝ са били измазани с глина, като това е по-ясно (с деб. 0,05-0,10 м) от източната страна. До дълбочина 1,8 м ямата бе запълнена със сива почва с различни оттенъци, прекъсната на различни места от песъклива, жълта почва. По-надолу пълнежът бе от кафява почва. В пласта от сива почва са открити различни материали: прешлени и тежести за стан, глинени чернофирнисови лампи, фрагменти от два пирауноса, фрагменти и почти цели глинени съдове - чернофирнисови, от глина със сив цвят или от глина с груба структура, кости от животни, въглени и речни камъни. Подобен характер има и ямата, проучвана в кв. Д 19 /№9/.

Започнатите през 1994 г. изкопи в западния край на обекта разкриват съвсем друг вид културни останки - жилища от III в. пр. н. е. или пък останки от градежи от IV в. пр. н. е. от камъни, обработени с друга техника, различна от тази, прилагана при строителството на крепостната стена.

Резултатите от досегашните проучвания на античното селище в м. "Аджийска воденица" в землището на с. Ветрен позволяват да възпроизведем по следния начин развитието на живота му в периода V-I в. пр. н. е. Точната дата на възникването на проучваното селище все още е забулена в тайна. Откритите многобройни материали и фрагменти от рисувани чернофигурни съдове, фрагменти от чернофирнисови съдове, бронзово манисто и пр. се отнасят в края на първата половина на V в. пр. н. е.

Как е изглеждало тогава селището е трудно да се каже. Ще може да се възстанови след разширяването на площта на изследвания на първия културен пласт. Около средата или началото на втората половина на V в. пр. н. е. селището е оградено с крепостна стена, която е проучена в участъка около източната порта. Интензивна строителна и изкопна дейност в покъсните фази на развитието на селището в изкопите южно от портата е унищожила по-ранните постройки. Така че на този етап на изследванията не сме в състояние да кажем повече за планировката на селището от V в. пр. н. е. Безспорен е единствено фактът, че от портата води улица навътре в югозападна посока. Битът на жителите на селището от първата фаза по споменатите горе причини е също забулен в тайна. Впечатлява значителният процент на чернофирнисова керамика, използвана в домашния бит. Малък процент заема луксозната рисувана керамика. Съдовете, правени на колело, със сив цвят не се отличават с голямо разнообразие на техниката, по която са изработени. Откритият в ямата пираунос - част от пренесими огнище - показва, че и други елементи от домашния бит са пренесени от гръцката култура. Откритите амфори от тази фаза ясно показват направлението на техния внос - Тасос и т. н. североегейски ателиета. Най-ранните монети са от края на V в. пр. н. е., което позволява да допуснем две възможности: или едва тогава се появяват монети в търговските сделки на жителите на това селище, или пък тепърва ще откриваме по-ранни, заедно с разширяването на нашите знания за първия културен пласт.

Преустройството на източната порта не можем да датираме с точност до няколко години. Такава възможност все още не ни дава степента на нашите знания за ритъма на развитието на тракийската култура. Можем да

поднесем сравнително точен отговор. Този акт е настъпил преди началото на втората фаза в развитието на селището и вероятно се вмества в първата четвърт на IV в. пр. н. е.

Вторият културен пласт започва от преустройството на плана на селището. Както вече бе подчертано, тогава са издигнати всички постройки, открити по време на разкопките около източната порта. Дали тези строителни работи са свързани и с промяна на статута на изследваното селище? Все още на този въпрос не може да се даде отговор. На този етап на изследвания може да се каже, че настъпилите промени във външния облик са началото на просперитета на жителите на изследваното селище. Това се вижда във всички аспекти на бита. Търговските връзки са поддържани с градове от Егейска Тракия - от устието на Марица /Енос/, Тракийския Херсонес чак до Халкидическия полуостров. Откриваните пломби, тежести за прашка и пр. със символи на Маронея, ясно отразяват увеличаването на значението на града в живота на нашето селище. По време на разкопките са открити три ойнохоета с отпечатани геми или по-големи печати със сюжети, неизвестни засега в историята на този начин на украсяването на съдове. Това са изображения на глава на сатир (в два случая) и сюжет, известен от монетите на Тасос - силен, отвличащ менада. Тези факти, съпоставени с предназначението на ойнохоетата - разливане на вино - показват значението на символите, свързани с култа към Дионис, в живота на селището. Последният културен пласт (трета фаза) е свързан със селището, което вероятно е променила своята функция - в производствена.

Проблемите, свързани с локализацията, значението и статута на емпорион Пистирос в Тракия, споменат в надписа, открит при с. Ветрен е невъзможно да се разрешат само с писмените извори. Освен епиграфските, най-важните са археологическите и нумизматическите извори, като тези от разкопките на античното селище при с. Ветрен са на първо място. Откриването на споменатия надпис позволи да се направи предположение, че емпорионът, споменат от Стефан Византийски /171,6-7), се е намирал в западната част на Горнотракийската низина. От досега казаното, макар и нашите сведения за селищната мрежа в тази част на Тракия да са още много откъслечни, се налага да идентифицираме античното селище при с. Ветрен, разкопавано от 1988 г., със споменатия в надписа емпорион Пистирос. Доказателствата за и против тази идентификация са следните:

- най-важният факт, противоречащ на тази идентификация, това е надписът, произхождащ от землището на с. Баткун, разположено на 15 км югоизточно от проучваното селище. Надписът от Баткун е открит още по време на турското робство и е бил пренесен в гробищата на Пазарджик. Тук го е видял Ст. Захариев, който го е прерисувал и публикувал. В последствие тази мраморна плоча изчезва и сега разполагаме единствено с публикуваните данни (Mihailov, IGBulg. № 1114).

Текстът на надписа гласи:

"... гражданите решиха:
да се издигне на него
и на неговите братя
стела в
храма на
Аполон; те /т. е. той и братята му/ да се
увенчават с венец
на всеки
панаир /събор/".

Изказани са най-различни предположения относно локализацията на града, чиито жители са решили да почетат тракийския владетел. По-старите учени са били склонни да приемат, че това може да бъде неизвестен още полис около Пазарджик /напр. Кацаров, Беси с. 45/. В последните десетилетия този въпрос рядко е поставян от съвременните учени (трудносетилетия този въпрос рядко е поставян от съвременните учени (трудности в обяснението), а в случай че е третиран градът, се идентифицира с Филипопол (Mihailov, IGBulg. № 1114). По отношение на времето, когато е изписан - цари единомислие и всички го отнасят не по-късно от времето на Александър Велики. Неяснотата около произхода на надписа и неговото изчезване поставя под съмнение достоверността на информацията, предадена от С. Захариев. Откритията при с. Ветрен позволяват да се върнем отново към проблемите, които поставя този надпис. Локализацията на града, чиито жители са споменати в надписа, е основен въпрос. Филипопол през времето, когато е изчукан надписът, за който ще говорим по-късно, е все още с неустановен статут. В Горнотракийската низина на запад от Филипопол са открити общо 7 надписа от V-IV в. пр. н. е. Четири от тях произхождат от античното селище при с. Ветрен и един от Баткун. Останалите два са открити значително по на изток - при с. Първенец и по пътя Пловдив-Карлово (Domaradzka, Annexe). С други думи ясно се очертава струпването на надписи в района на най-западните предели на Горнотракийската низина /Ветрен-Баткун/. По-вероятно е да приемем, че античният град, споменат в надписа, е селище, неоткрито засега или проучваният от нас обект. Мъчнотията при по-категоричното решаване на този въпрос идва от съществуването на голям нанос, покриващ тази част на Горнотракийската низина.

Наличието на наносите не позволява възстановяване на пълната картина на селищната мрежа в района на Белово-Пазарджик. Археологическите обхождания в този район на земните форми, непокрити от наноси, доказаха, че селището в м. "Аджийска воденица" е най-голямото и с най-разнообразния материал, откриван в него.

В полза на индентификацията на проучвания обект с емпорион Пистирос говорят няколко факти. Най-важните от тях са епиграфските данни. В надписите, открити през XIX в., се говори за един аполониец, а откритият надпис с името Метрофонт сочи маронейския произход на носителя на това име. В документа, излязъл от канцеларията на тракийския владетел, наследник на Котис, става дума за преселници от Аполония, Тасос и Маронея, живеещи в Пистирос. Присъствието на елементи на културата на град Тасос в проучваното селище е подчертано при прегледа на откритите материали. Археологическите проучвания разкриха историята на развитието на живота на селището при с. Ветрен. То е основано от група хора, носещи със себе си култура, сходна с тази на гръцките полиси от Егейска Тракия. След основните промени, съвпадащи с царуването на Котис, (383/2-359), започва развитието на селището и неговият разцвет. Времето, от което произхожда надписът от с. Ветрен, съвпада с най-големия цъфтеж на проучваното селище. Присъствието на данни за поддържането на търговски и политически контакти с Маронея са още едно доказателство в полза на идентифицирането на проучваното селище със споменатия Пистирос.

В заключение може да се каже, че проучваното селище се развива от емпорион като малка общност, живееща от обмена с метрополия, в град със смесено население от гръцки преселници и местно население. Името на това селище е споменатото в надписа Пистирос.

ОДРИСКАТА ДЪРЖАВА И ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

В Пистирос около средата на IV в. пр. н. е. са живеели жители на Маронея, Тасос и Аполония. Дали още в V в. пр. н. е. гражданите на споменатите градове са съжителствали в емпориона е трудно да се каже. Името Пистирос показва, че ядрото на основателите на селището е било съставено от граждани на Пистирос-Бистирос, град, разположен при устието на р. Нестос (Места) и подчинен на Тасос (Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Είδήσεις). Тасос е основан през 710 г. пр. н. е. от колонисти на Парос. Макар че островът е богат на естествени залежи /злато/, според принципите на гръцката колонизация от VIII-VII в. пр. н. е. жителите на Тасос основават свои градове по крайбрежието на Тракия, включително и Пистирос. Основаването на селища в континентална Тракия е имало за цел по-пълната експлоатация на тези райони - злато, сребро и селскостопански продукти. Присъствието на чужди колонисти на територията на траките довежда до поддържането на контакти между двата етноса с различен характер - от открито враждебни в началото до военно сътрудничество спрямо външните фактори в по-късно време (Pouilloux, Recherches). Еволюцията в политиката на тасосците спрямо съседните траки може да се проследи в разпространението на монетите на местните жители. През първата половина на V в. пр. н. е. секат монети тракийските племена, обитаващи междуречието на Струма и Места - едони, бизалти, орески, тинтеи. В последните десетилетия на територииите на днешен Египет, Сирия, Йордания и Иран се откриха съкровища с монети на тези племена, придружени от тасоски и атински монети, което показва, че те са се включвали в международния обмен наравно с гръцките колонии (Юрукова, Тракийски 10-33). Отношенията на траките с Тасос са подложени на изпитание по време на опита на тасосците да попречат на Атина да се настани в тракийските земи около устието на Струма. Ето как се описват тези събития от Тукидид: "По-късно тасосци отпаднали от Атина, понеже между тях избухнал спор заради пазарите на отсрещния бряг на Тракия и заради рудниците, които тасосци експлоатирали. Атиняните изпратили една флота срещу Тасос, победили в морската битка и извършили десант на острова. По същото време те изпратили на Стримон десет хиляди свои и съюзнически колонисти, които да заселят местността, наричана тогава "Деветте пътя", а сега Амфиполис. Колонистите завладели местността, която принадлежала на едоните, но когато навлезли навътре в Тракия, те били избити до крак при Драбеск, на едонска земя от траките, за които завладяването на местността "Деветте пътя" представлявало враждебен акт. Тасосците капитулирали пред атиняните на третата година от обсадата като разрушили своите крепостни стени, предали корабите си и се задължили незабавно да дадат исканите суми, да правят вноски и в бъдеще. Най-сетне те се отказали от владенията си на континенталната суша и от рудниците" (Тукидид I, 100-101).

Описаните от Тукидид събития, показват, че граденото от тасосците в продължение на повече от 250 години изведнъж е унищожено, загубено. На земите, подготвени от тях за експлоатация, брутално влезли атиняните. Възраждането на мощта на тасосците вече не е било възможно на територията, където те действували през предишните столетия. От данъчните списъци на Атинския съюз разбираме, че Тасос до 446 година плаща

само три таланта форос, но след тази година сумата нараства десет пъти и тасосци се нареждат сред плащащите най-големи данъци (Фол, Тракия). Това увеличение на данъка съвпада с основаването на емпориона Пистирос. Случайно ли е?

Тасос, основан между траки, обитаващи острова вероятно от самото начало, провежда политика на мирно съжителство. Макар, че при първите крачки не е съвсем точно разбрана от автохтонните жители, с времето дава отлични резултати в съвместния икономически живот на тасосците с траките. Колко труден път е бил извървян може да ни подскаже съдбата на съседната Абдера, която не е успяла да се нагоди към местните условия.

Всички антични сведения ни говорят за континентални владения на Тасос, но нито едно не определя тяхната северна граница. Липсата на подробни археологически изследвания изключва възможността да се опитаме да я определим с тяхна помощ (Lazaridis, Thasos). Участието на сатрите в мините, разработвани от тасосците, показва, че даже да не е имало пряка граница между тасосци и сатри, то те са поддържали тесни икономически и културни контакти. Тази несигурност произлиза от колебанията на учените относно локализацията на племенната територия на сатрите. Най-голяма група учени я локализира около планината Пангей или в областта на предпланините на Родопите (Шарлия, Боздаг, Чалдаг), т. е. в южната и беломорска част на Тракия. При тази локализация на племенната територия на сатрите може да се приеме като сигурно твърдението, че континенталната част на тасосците от север е граничила със сатрите. Ние се придържаме към виждането на Т. Сарафов, който смята, че под името сатри, споменати от Хекатей и Херодот, не се разбира едно определено малко племе, а една значителна част от населението на Тракия, по-точно тази, която е населявала западната, планинска част на Тракия, обхващаща Родопите и вероятно средната и горната част на долината на р. Места и опираща до източните склонове на Пирин и югоизточните склонове на Рила. Под името сатри, т. е. "свободни", трябва да разбираме сбор от отделни малки племена, обединени от идеята за политическа независимост и от стремежа за опазване на чистотата на тракийската религия, конкретизирана в култ към общотракийския бог Дионис, както и от стремежа за опазване на тракийските традиции и обичаи от чуждо влияние и посегателство. Контактите на тасосците с тази част от тракийския етнос им отваряли достъп до най-свещената, най-тракийската част на тази страна. Не е учудващо тогава, че в емпориона Пистирос открихме редица свидетелства за почитане на главното божество тук - Дионис (Сарафов, Сатри).

От гореказаното може да се заключи, че тасосците около средата на V в. пр. н. е., изтласкани от своите владения на континента от атиняните, са били принудени да търсят нови пространства за икономическа дейност. Използвайки старите добри отношения със сатрите и покровителството на главното божество, едно и също както за тасосците, така и за сатрите - Дионис, те прехвърлят Родопския масив и основават търговско селище откъм северната граница на племенната територия на сатрите. Тук се сблъскват с друга политическа сила - тракийската държава на одрисите. Без нейното съгласие вероятно не е било възможно да се започне икономическа дейност в земите, принадлежащи на одриските царе. За одриската държава вече е написано много както в българската, така и в чуждата литература. Останаха все пак някои спорни въпроси или пък такива, на които може да се погледне и по друг начин (Данов, Траки; Фол, Полити-

ческа; Фол, Тракия).

Траките, населяващи целия европейски югоизток - между Днестър и Вардар - са правели впечатление на съвременниците си със своето множество. Разбираемо е, че точно с това възклицание на Херодот започва всяко съвременно съчинение за траките. В този труд, с риск да бъдем баналнии, ще го цитираме: "Тракийският народ след индийския е най-голям от всички народи. Ако се управляваше от един господар и беше единодушен, той би бил по мое мнение непобедим и много по-силен от всички народи. Но това е невъзможно и надали може да стане някога. Затова са слаби". Мнението на "бащата на историята" е действително впечатляващо, но по същество по-късните векове го оправдаха. Двеста години след като той е написал тези редове, Александър Велики в похода си в Индия побеждава отделните царства и виждаме, че и този народ като траките не е успял да се обедини под един скиптър. През следващите векове в Европа се появяват на вълни и други народи - келти през III в. пр. н. е. се простират от Атлантическия океан до Мала Азия, германи през IV в. от н. е. се простират от степите и Балтийско море до Северна Африка, славяни през VIII в. от н. е. - от Урал до Рейн и Пелопонес. Нито един от тези народи не е постигнал изтъкнатото от Херодот единство. Начертаната от Херодот цел е била постижима за народи с чисто скотовъдна култура, но не и за траките, спадащи към земеделски или по-точно земеделско-скотовъден тип култура. Ние не сме първите, които се възмущават от така поставения проблем от Херодот относно държавата при траките. Още Тукидид в края на V в. пр. н. е. обръща внимание, че най-многобройни са скитите, а за тракийската държава казва следното: "Този Терес, бащата на Ситалк, пръв създал обширното царство на одрисите, което заело по-голяма част от Тракия, но голяма част от траките са независими. "Това е станало някъде в първата половина на V в. пр. н. е.

В съвременната литература обикновено се посочва третирането на ядрото на одриската държава като равнозначно с племенната територия на одрисите. Докато този подход изглежда несигурен и това равенство не е задължително.

В античната литература има две сведения за ядрото на племенната територия на одрисите. Първото е на Херодот, който при описанието на похода на Дарий отбелязва, че "река Артескос тече през земите на одрисите". Река Артескос почти единодушно е идентифицирана с река Арда. (Фол, Политическа). С други думи ядрото на племенната територия на одрисите се намира във важната стратегическа област на река Марица - района, където се вливат в р. Марица реките Арда и Тунджа. Това е важен кръстопът в тази част на Тракия. За значението на одрисите е показателен фактът, че ако и очевидно Дарий да е срещнал още много тракийски племена, единственото, което се споменава, са одрисите. От други страници на Херодотовата "История" се вижда, че той познава имената на други племена от тази част на Тракия. Над 100 г. по-късно от описваните от Херодот събития в района на долното поречие на Марица се подвизавал Ксенофонт с гръцки наемници. Той помага на тракийския аристократ Севт да си възвърне бащините владения. Ксенофонт, описвайки премеждията на отряда наемници, към които той самият е принадлежал и накрая го е ръководил, съобщава в подробности политическото деление на източна Тракия на прелома на V/IV в. пр. н. е. На изток от линията Марица-Тунджа, чак до морския бряг и до Стара планина, са се простирали бащините владения на Севт, за които той имал нужда от помощта на наемници, за да си

ги възвърне. При Севт се появили пратеници на Медок (Аматок), цар във вътрешността на страната. Те изпълнявали ролята на посредници при възникналите неразбории между Севт и гръцките наемници. Когато се оказало, че Севт искал да излъже наемниците, одрисецът се възмутил и казал: "... а сега си отивам, защото и цар Медок не би ме похвалил, ако изпъдя благодетелите си". Ксенофонт уточнява местоположението на резиденцията на Медок. Тя се намирала "на дванадесет дни път от морето във вътрешността на страната" /Ксенофонт, VII, 2 и 7/. Това разстояние ни отвежда в Горнотракийската низина, където е разположен и емпорион Пистирос. За тази част на Тракия не разполагаме с толкова подробни сведения, както за долното течение на река Марица. Напротив, може да се каже, че информацията е много оскъдна или направо липсва. Имената на племената, обитавали Горнотракийската низина, всъщност са неизвестни. Плиний, римски историк и обществеик от I в. пр. н. е. в своята "Естествена история" локализира в тази част на Тракия койлалетите: "... великокойлалетите, разположени под Хемус и малокойлалетите под Родопите, между тях тече река Хеброс, а под Родопите... Филипопол" /Венедиков, Топонимия/. Беският род, пазител на светилището на Дионис по време на Херодот- времето на основаването на Пистирос - заради значението си с течение на времето налага своето име и за другите племена от Родопите и долината на р. Марица /Данов, Тракия/. Според Ив. Венедиков името на койлалетите или, както е правилно, койлетите, е чисто гръцко и с това трябва да се обясни, че и то се появява в топонимията сравнително късно и не се задържа /Венедиков, Топонимия/. Дали подобен процес както при бесите не е бил налице и при етнонима "одриси"?

От казаното досега се вижда, че одрисите, локализирани в югоизточна Тракия, организират държава, чиито владетели имат резиденция в края на V в. пр. н. е. на територия, която не е определяна като одриска. В по-късно време тя вече е причислявана към беската. Тукидид, говорейки за царството на Ситалк, отбелязва "... всичките живеещи между планините Хемус и Родопи траки, над които властвувал..." /II, 96/, т. е. не определя тяхната племенна принадлежност. Анализът на археологическата ситуация в Горнотракийската низина ще помогне за изясняване на породилата се дилема.

На Балканския полуостров през I-то хил. пр. н. е. между новопоявилите се властници стават много популярни погребенията, подчертаващи тяхното различие от околните. В археологията такива погребения са определяни като богати или пищни. Като културно явление богати гробове са познати на територия, простираща се между Китай и Иберийския полуостров, както и в цивилизациите, развиващи се извън Европа /Египет, маите/. Те имат широки хронологически граници - от началото на металната епоха до късното средновековие. Анализирането и сравняването на това явление на широка основа показва, че времетраенето на "богатите погребения" никога не съвпада с това на съществуването на една династия, династически дом или управлението на силна власт от един базилевс. Появата на такива гробове в даден период е резултат от желанието за материализиране на новите постижения при навлизането на властниците в следващ, определен стадий на обществено и културно развитие. Те са обусловени от традициите (отношението към вярванията в задгробния живот) в отделните култури, позицията на социалната прослойка и същността на нейната религия. Тази социална прослойка е съставена преди всичко от династическите домове, аристокрацията, а в периода на голям икономически разцвет и

от по-широки заможни кръгове.

Тракийските богати погребения се разделят на четири хронологически групи, различаващи се също и по формално-типологически показатели.

Първата хронологическа група се покрива със съществуването на първата фаза на извършването на богати погребения в некропола при селата Дуванлий и Житница. Той е най-големият и най-пълно проученият от некрополите с богати погребения в Тракия. Всички богати погребения, открити в него, са от първия хоризонт и са единични или групирани в малки групи от по 3-4 могили. Една такава група се намира на височината, северно от Дуванлий. Тя се състои от четири могили, наредени в близко разстояние, в права линия, най-значителната от които носи названието Башова могила. В нея е открито пищно погребение, докато другите гробове са с по-бедни дарове и могат да бъдат третирани като гробове, придружаващи погребенията в Башова могила. Втората група се намира на височината на левия бряг на Кулак-дере. Тук са разположени три големи могили - Арабаджийска, Лозарска, Дончева. Само в една от тях е открито погребение с елементи в погребалните практики, издаващи чужд за траките произход - на мъртъв елин. Погребенията от двете могили се разделят от едно поколение (30-40 години), като пищното е по-късно (Филов, Дуванлий).

На некропола при с. Дуванлий в южната му част са разположени богати погребения от първата хронологическа група. Освен в Дуванлий (7 богати погребения) са открити още 18 главно в зоните, затворени между реките Стряма и Сазлийка (14-Дълбоки, Опълченец, Брезово и др.), а само четири на територията на гетския племенен съюз и в източните райони на Тракия.

Всички погребения от тази група се отличават от следващите ги с това, че гробните конструкции - преобладават каменни гробници - са строени за еднократна употреба и към тях не води коридор. Това са гробници от саркофаген тип или направо саркофази, като този от Песнопой. Гробният инвентар в тях е изключително богат и се състои в някои случаи даже от над 100 предмета - златни (съдове, украшения, нагръдници и апликации), сребърни (съдове, украшения), бронзови (съдове, въоръжения, по-рядко украшения, други предмети), вносни съдове (гръцки рисувани и чернофирнисови вази и съдове), съдове (стъклени и от алабастър) и, естествено, глинени съдове местно производство.

Концентрацията на богатите погребения от първата хронологическа група отговаря на първите стъпки на одриската държава - края на VI-първото десетилетие на IV в. пр. н. е. в пространството между Стряма и Сазлийка, потвърждава информацията на Ксенофонт за резиденцията на главните тракийски царе, разположена на 12 дни път от крайбрежието на Мраморно море. Тази територия се отличава от другите тракийски земи с разпространението на монети на Аматок I и Севт III, които масово се срещат в Пазарджишко, Пловдивско, Старозагорско и Хасковско.

В потвърждение на тази хипотеза може да бъде използван още един странен факт - присъствието на елински етнически елементи в Горнотракийската низина. В античната писмена традиция изрично се подчертават връзките между Атина и други гръцки градове с одриската царска династия. Разполагаме с различни сведения за взаимоотношението между тези две страни. Представители на тракийската аристокрация, и главно на управляващата династия, получавали атинско гражданство или били обект на почести от страна на гръцките полиси. Много са сведенията, отбелязващи присъствието на гръцки съветници или военноначалници, които

дори са се сродявали с фамилиите на тракийската аристокрация (Кацаров, Принос, 165-166).

В некропола при с. Дуванлий край богати гробове с обряд, характерен за траките, е открито "странно" за този фон погребение в Лозарската могила. Споменатата вече могила имала височина 8 м и диаметър на основата 50 м. Начинът на насипването има всички елементи, характерни за тракийските обичаи за издигане на могили в този некропол. В основата ѝ са открити фрагменти от съдове, счупени при жертвоприношенията, а около средата на насипа е намерен каменен саркофаг с поставено в него дървено легло. Погребението е чрез трупоизгаряне, а като гробни дарове са поставени глинен лекит и железни предмети (гвоздей и халка). В горните пластове на насипа е открита бронзова игла. Лозарската могила се отличава от останалите могили на некропола в Дуванлий по гробното съоръжение и даровете. Монолитният каменен саркофаг е единственият, открит засега в тракийските могили от V-IV в. пр. н. е., а присъствието на предмети на лукса (пищността), каквото е дървеното легло, не е придружено от други елементи, характерни за богатите погребения в Тракия. Наличието на лекит в гроба ни разрешава да допуснем, че тук е бил погребан представител на друг етнос, но с достатъчно висок ранг, че да има право на погребение в некропола на одриската аристокрация.

Лекитът се явява като задължителен елемент в гробните дарове на гърците от класическата епоха. В Тракия, макар и спорадично, те се срещат в погребенията от II и III хоризонт на богатите погребения, т. е. по времето на елинизацията на тракийската аристокрация (Домарадски, Богати). На 15 км северно от некропола при Дуванлий при прокопаване на канал при с. Песнопой е открит гроб на дълбочина само 0,20 м. Целият гробен инвентар е изваден преди пристигането на археолога, който е прегледал прекопаната пръст, доразчистил е гробното съоръжение и е събрал информация за обстоятелствата за намиране на погребението. То е извършено в глинен саркофаг, украсен в горната си част с перваз, орнаментиран с релефни яйцевидни мотиви. Кости не са намерени, но според Л. Ботушарова е по-вероятно да се приеме, че погребението е било извършено чрез трупополагане, а край него са поставени бронзови шлем и два съда, глинени лекит и киликс, железни върхове за копия. С други думи обстоятелствата на откриване не позволяват пълното възстановяване на гробния ритуал и инвентар, но гробното съоръжение, фактът, че погребението не е извършено под могилен насип, "тъй като теренът е много равен, за да допуснем, че тук е имало някоя понижена могила", наличието на орнаментиран глинен саркофаг (единствен в Тракия) разрешават да смятаме, че тук е погребан представител на друг, нетракийски етнос. Бронзовите съдове обаче противоречат на такава интерпретация. Тези противоречия (присъствието на тракийски и гръцки елементи в едно погребение) принуждават издателя на комплекса да се въздържи от категорично тълкуване на етническата принадлежност на погребения (Ботушарова, Глинен). Изследването на некропола при с. Аканджиево от Н. Гиздова, а главно изследванията на автора на тези редове на емпориона при с. Ветрен дадоха възможност да се допусне за гроба в Песнопой, че и там е погребан гръцки воин (военоначалник). Присъствието на гърци в околностите на Дуванлий- Песнопой, а може би и с. Васил Левски, се потвърждават също и от надпис от устието на амфора ("Тук почиват Епиеос и Милития"), публикуван от Апостолидис (ГНАМ, 238-239).

При с. Първенец бе открита надгробна плоча от V-IV в. пр. н. е. с гръц-

ко име - Антифан (син) на Херандер (Герасимова и др. Тракийски, 75-78). Следи от елинско присъствие са разпръснати в тракийска среда. За разлика от емпорион Пистирос гърците в Дуванлий например са единици и тези следи можем да интерпретираме като лично присъствие при властващи личности. С други думи и тези следи биха могли да говорят в полза на локализацията на центъра на одриската династия в поречието на Стряма. Археологическите данни от проучванията в Пистирос показват, че емпорионът е основан по време на първите царе на одриската държава - Терес или Ситалк. По-вероятно е това да е станало при втория цар, ако имаме предвид сложната съдба на Тасос. По време на Аматок I емпорионът вече съществува и поддържа широки търговски контакти - открито е по-голямо количество монети на Аматок I, сребърни на Тасос, Баргай и пр. Краят на първата четвърт на IV в. пр. н. е. е съдбоносен за династията, управляваща одриското царство през V в. пр. н. е. Котис I, владетел на земите, за които се е борил Севт с помощта на Ксенофонт, узурпира върховната власт в царството и започва периода на големите промени. Той е силно привързан към тракийската традиция, което довежда даже до злословията на античните автори по негов адрес за грубостта му, пиянството му и пр. Тази привързаност отчетливо се проследява в нов хоризонт на пищни гробове. Това са и най-многобройните комплекси, които могат да бъдат свързани пряко и точно с времето на Котис I и неговите наследници. Управлението на този владетел съвпада с началото на втората хронологическа група на тракийските богати погребения. Най-монументалният израз на пищността са каменните или построените от друг материал гробници. Докато в първата хронологическа група гробниците са от т. н. саркофаген тип, т. е. без възможност да бъдат посетени след затварянето им, във втория хоризонт започват да се строят гробници с коридор (дромос) и врата за многократно посещение и използване. Най-високото архитектурно постижение представляват куполните гробници. Струпванията им около Лозенград и Пистирос е добър показател за локализация на районите, където са се намирали по-големите центрове на властта. Основаването на редица малки некрополи отразява появата на нова аристокрация, свързана с "узурпатора" Котис I - напр. Розовец. Дали въвеждането на нов тип гробници е свързано с промяна в култа към мъртвия? Тъй като в бащините земи на Котис такова отношение има много стара традиция (долмени), то е трудно да се говори за промяна, а по-скоро за налагане на нова традиция в земите, включени в държавата на Котис I. Отличен пример за хероизация на владетеля-аристократ е ситуацията в Жаба могила при Стрелча или Могиланската могила във Враца (Китов, Стрелча; Венедиков, Враца). В първия хоризонт на пищните погребения като символи на притежаваната власт се слагат тънки или масивни пластинки, откривани върху ребрените кости и поради това определяни като нагръдници. Тази традиция отсъства в погребенията от втория хоризонт. На нейно място се появяват златни венци - символ, по атинска традиция, на скрепен договор. Те са открити в гробовете при Розовец, Стрелча и Враца - земи, които са подчинени от Котис I и изключително важни за него. Нагръдниците отново се появяват в третия хоризонт на пищните погребения. Котис въвежда в Тракия не само обичая с поставянето на венци, а в гробните комплекси или съкровищата откриваме предмети, свързани с друг обичай - подарявани сервизи за пиене с надпис кой ги е дарил - този на ритуалните пиршества. Фиали или кани с надписи, съдържащи имената на Котис или неговите наследници, определят територията, която е била обвързана с тяхната

държава. Във втория хоризонт, за разлика от първия, сервизите за пиене са производство на местни ателиета (фиали, кани, чаши, ритони, скифоси и пр.), а само глинените съдържат все още произведения на атически работилници.

Развитието на местното тракийско производство може да се проследи и при други изделия, откривани в погребенията от този хоризонт. Става дума за апликациите и други части от конска амуниция, украсени с мотиви, характерни за т. н. зверинен стил. Те отразяват новия дух на одриската държава. И колкото и 49-те комплекса с погребения от втория хоризонт да са недостатъчни за пълното възстановяване на политически и културни процеси, толкова са достатъчни със своята изразителност за набелязване на основните тенденции в промените.

Третият хоризонт започва в края на IV в. пр. н. е. и към него спадат погребения на тракийската аристокрация, възприела модата в елинистическия свят. Четвъртият хоризонт е много по-късно явление и е свързан с тракийското възраждане при римската експанзия на Балканския полуостров. И двата хоризонта нямат пряко отношение към разглежданите тук въпроси (Домарадски, Богати).

В самото начало на царуването на Котис I, поради случайността, а по-вероятно с негова помощ, трибалите - тракийско племе, майстори-металурзи, през 376/375 г. пр. н. е. навлизат в Горнотракийската низина и се спускат на юг към Абдера. Тук плячкосват и грабят атическите владения с най-големия град, поддържащ тяхната доминация - Абдера. Около пътя, по който са се спуснали трибалите на юг, се води спор в литературата (Фол, Тракия с. 149 и сл.). За жителите на Пистирос връзката с Тасос е била от жизнено значение. Безспорно е използването на водния път по река Марица. Водният път до Тасос е много дълъг и затова със сигурност е използван по-кратък, минаващ през Родопите. Осигуряването на надеждни връзки е било необходимо условие и това е могла да направи единствено такава сила, на която са се подчинявали траките от Западните Родопи. Подобна сила е съществувала - това е бил родът на бесите, обслужващ прорицалището на Дионис. Походът на трибалите, още от времето на Ситалк в недобри отношения с одриската династия, е изисквал най-малко съгласието на бесите, а това пък означава и на политическата власт на Тракия - в случая Котис. Откриването на фиали и златен венец в северозападна Тракия, подарявани от Котис на негови приятели, показва, че отношенията на одриската държава и на трибалите са се променили по времето на цар Котис и са станали приятелски. Походът на трибалите, ако е бил инспириран от Котис I, демонстрира силата на траките пред гърците от Пистирос, намалява мощта на Атина в континенталните владения на Тасос и укрепва западната граница на Котисовото царство. Активното участие на маронейците около похода на трибалите е още една предпоставка, че той е покровителстван от Котис I (Фол, Тракия).

Всички тези промени отчетливо са отразени в откритият надпис в Пистирос. Първото място в политиката на династията на Котис заема Маронея, изместваики Тасос. Пистирос, с отварянето на нови пазари в северозападна Тракия (трибали) се превръща във важен търговски център. Управлението на Котис и неговите наследници - Аматок II и Терес II е времето на най-големия разцвет на Пистирос и на неговите търговски контакти.

Промените, настъпили в Тракия след завладяването ѝ от македонците, се проследяват все още слабо в археологическите данни, разкрити в Пис-

тирос - преустройство на източната порта (премахване на външни кули, пътна настилка от речни камъни), оформяне на настилката на юг от бастиона (канал). Изглежда, въз основа на отритите монети и битови предмети, че той е запазил своето значение и статут при новите господари в Тракия.

Любопитни данни за сблъсъка на македонската армия с жителите на земите между Родопите и Хемус (Стара планина) предава Флавий Ариан при разказа за похода на Александър Велики към Дунава (мъчнотиите при разчитане на тези сведения разглежда В. Велков в поместената тук статия). "Като преминал реката Нест (дн. Места), на десетия ден, както казват, достигнал планината Хемус. Тука, като възлизал по планината, го пресрещнали из тесninите мнозина въоръжени мъже от емпориите (т. е. емпорити) и независимите траки; те били заели върха на Хемус, през където щяла да мине войската, и се приготвили да ѝ попречат да върви по-нататък. Те събрали коли и ги наредили пред себе си, като искали да ги употребят вместо палисади, за да се сражават от по-високо място, в случай, че бъдат притеснени; същевременно мислели при възлеза на неприятеля да търкалят колите от най-стръмните места на планината срещу македонската фаланга. Те били си съставили мнение, че колкото по-гъста бъде фалангата, с която ще се срещнат търколените коли, толкова по-лесно последните ще я пръснат със силата и напора си.

Александър мислел, как да премине планината по най-безопасен начин. След като решил, че опасността не може да се избегне - проход на друго място нямало - поръчал на тежко въоръжените: когато се търкалят колите от високо, тия, на които широчината на пътя позволява да разредят строя си, да се разстъпят, та колите да преминат между тях; а тия, които се намерят на тясно място, да се сближат, да коленичат на земята и да съединят щитовете помежду си, та пуснатите срещу тях коли да минат отгоре бързо, без да им нанесат вреда. И така се случило, както заповядал и предполагал Александър.... Александър заповядал на стрелците от дясното крило да дойдат пред другата фаланга, понеже там мястото било по-удобно и да стрелят срещу тракийците, където нападат. А сам взел агемата, хипаспистите и агрианите и ги завел на лявото крило... От тях (тракийци) паднали около хиляда и петстотин души; живи били уловени малцина, понеже бягали бързо и познавали местността, но жените, които ги следвали, били хванати всички, също и децата и цялата плячка" (Ариан, 300-301).

Описаната от Ариан ситуация може да се отнася и за околностите на Пистирос. Затруднението в нейната локализация идва от неточно описаното трасе на похода на Александър през Родопите. Според нас той е минал по пътя, свързващ Пистирос с Тасос. Ако нашето предположение е вярно, тогава Александър Велики е минал през земите на Пистирос и е продължил на север през Арабаконак. В тази част на Тракия е станала описаната битка между македонците и емпоритите, сдружени с траките.

В края на IV в. пр. н. е. нова опасност надвиснала над племената, обитаващи Балканския полуостров. Келтите - народ, населяващ западните части на Европа, в своята експанзия на изток достигнали северните граници на македонската държава. Пратеничеството на келтите при Александър Велики през 335 г. пр. н. е. и друго, явило се след 11 години пред македонския цар чак във Вавилон, са единствените свидетелства за политическите контакти между Македония и келтския свят. Със смъртта на Александър Велики започнало бавното разпадане на македонската държава. По-

литическото равновесие на Балканите било нарушено, а войните на диадохите го разклащали още повече. Те допринесли и за икономическото отслабване на принадлежащите към македонската държава земи. Тази обстановка значително разширила пред келтите възможностите за проникване на полуострова. В първите 10 години на III в. пр. н. е. античната историография отбелязва две келтски нашествия в западните части на Тракия и Дардания - в 298 г. пр. н. е. Касандър воюва с келтите в района на Хемус, а в 281 г. пр. н. е. е нашествието на келтските отряди под ръководството на Камбавъл. Може би по времето на един от тези походи, или при друг, неотбелязан в античната литература, Пистирос е опожарен и то в такава степен, че запазени метални предмети са се стопили, а при някои бронзови монети е започнало разпадане на бронза. От всички македонски монети единствено тези на Лизимах от типа - Атина/лъв в скок надясно - не са били в употреба преди пожара. При откритите монети от този тип нито една не носи следи от пожара. Тези монети са сечени в Лизимахия след 297/296 г. пр. н. е. Опожареният Пистирос не е запустял. В проучваната част на Пистирос възниква металургическа работилница. Емпорионът продължава да съществува, но дали на това място? Този въпрос ще изяснят бъдещите археологически проучвания.

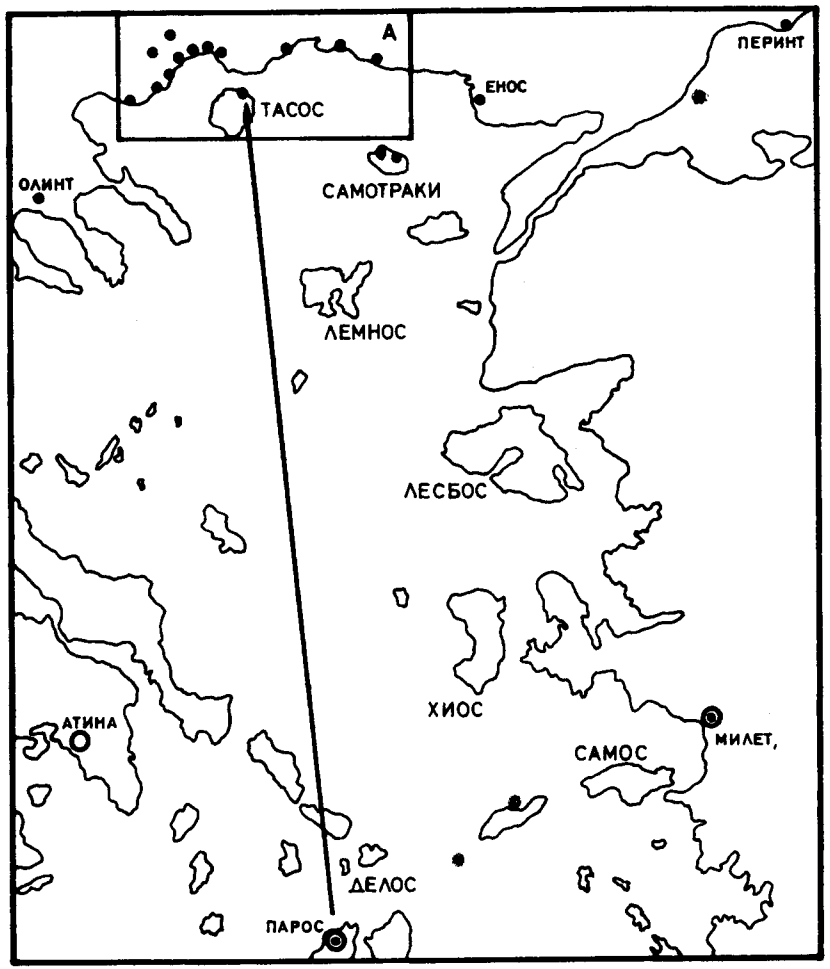

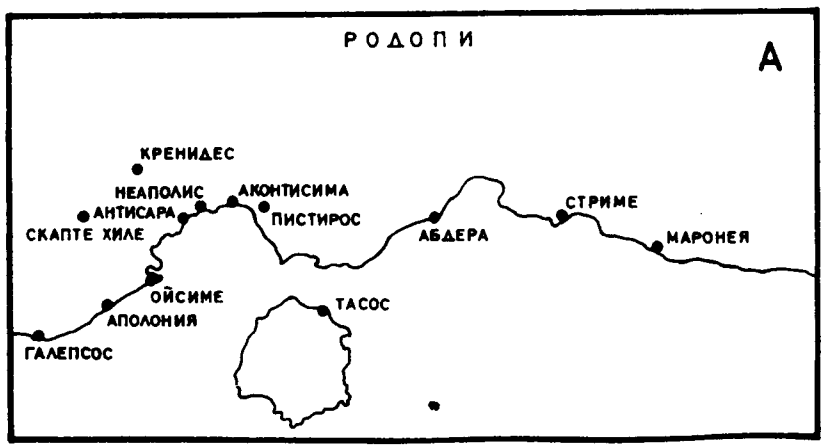

ГРЪЦКА КОЛОНИЗАЦИЯ ПО ЮЖНОТО КРАЙБРЕЖИЕ НА ТРАКИЯ

В края на II-то и през първите столетия на I-то хилядолетие пр. н. е. Балканският полуостров и Мала Азия са били разтърсвани от миграции с различни посоки, които в крайна сметка са довели до образуването на нови етнически и културни общности. Елините през първите столетия на I-то хил. заселват западното, южното и източното крайбрежие на Егейско море и то за пръв път в историята става вътрешно гръцко море. Единствено северното му крайбрежие остава в ръцете на друг етнос - траките. По време на Голямата колонизация (VIII-VI в. пр. н. е.) гърците отправят своя поглед първо към Халкидическия полуостров, на много места обитаван от предгръцкото население (пелазги) и траките, а вече в края на VIII в. пр. н. е. първите гръцки колонисти се заселват и най-важните и най-богатите точки на тракийския бряг на Егейското крайбрежие - Тасос и Енос при устието на Марица. През VII в. пр. н. е. са заселени всички места с подходящи условия за създаването на колонии и са основани между другото Абдера, Маронея, Перинт, Византион и пр. Голямата част от крайбрежието, с дължина 108 км - разстоянието между Галепсос и Стриме (съответно най-западния и най-източния град във владенията на Тасос на континента) остава в ръцете на тасосците, които единствени от този регион запазват възможността да попълват постоянно своето население с нови колонисти от метрополията (Парос), т. н. симполития. Тази политика позволила на тасосците през VII и VI в. пр. н. е. да основат следните поселения на континента: Галепсос, Аполония, Ойсиме, Антисара, Неаполис, Скапте хиле, Кренидес, Аконтисма, Пистирос и Стриме. Най-големи от споменатите градове са били Галепсос, Ойсиме, Неаполис и Кренидес, ако съдим по укрепената площ, а Пистирос и Скапте хиле не могат да бъдат определени, тъй като техните укрепления не са изследвани. Континенталните владения на Тасос навлизат навътре в сушата до 30-40 км и обхващат минни разработки на злато и сребро, експлоатирани още от финикийците. С основаването на Абдера и Маронея континенталните владения на Тасос се намаляват със земите между устието на Места и град Стриме. През следващите десетилетия съперничеството между тези градове е в основата на търговските контакти с местното население - траките.

ПЪТИЩА ПРЕЗ РОДОПИТЕ

Темата занимавала съвременните учени от години главно заради сведението на Ариан за трасето на похода на Александър в Тракия: "Александър потеглил от Амфиполис и навлязъл в тая част на Тракия, която се обитава от т. н. независими траки, като имал от лявата си страна град Филипи и планината Орбел. Като преминал реката Нест на десетия ден, както казват, достигнал планината Хем". Липсата на конкретни данни за трасето в това сведение позволява на съвременни учени да предлагат различни разрешения на тази дилема. Най-често се предлага трасето по долината на р. Места, което е неприемливо както от гледна точка географските условия, така и поради археологическата картина. Другият вариант пък

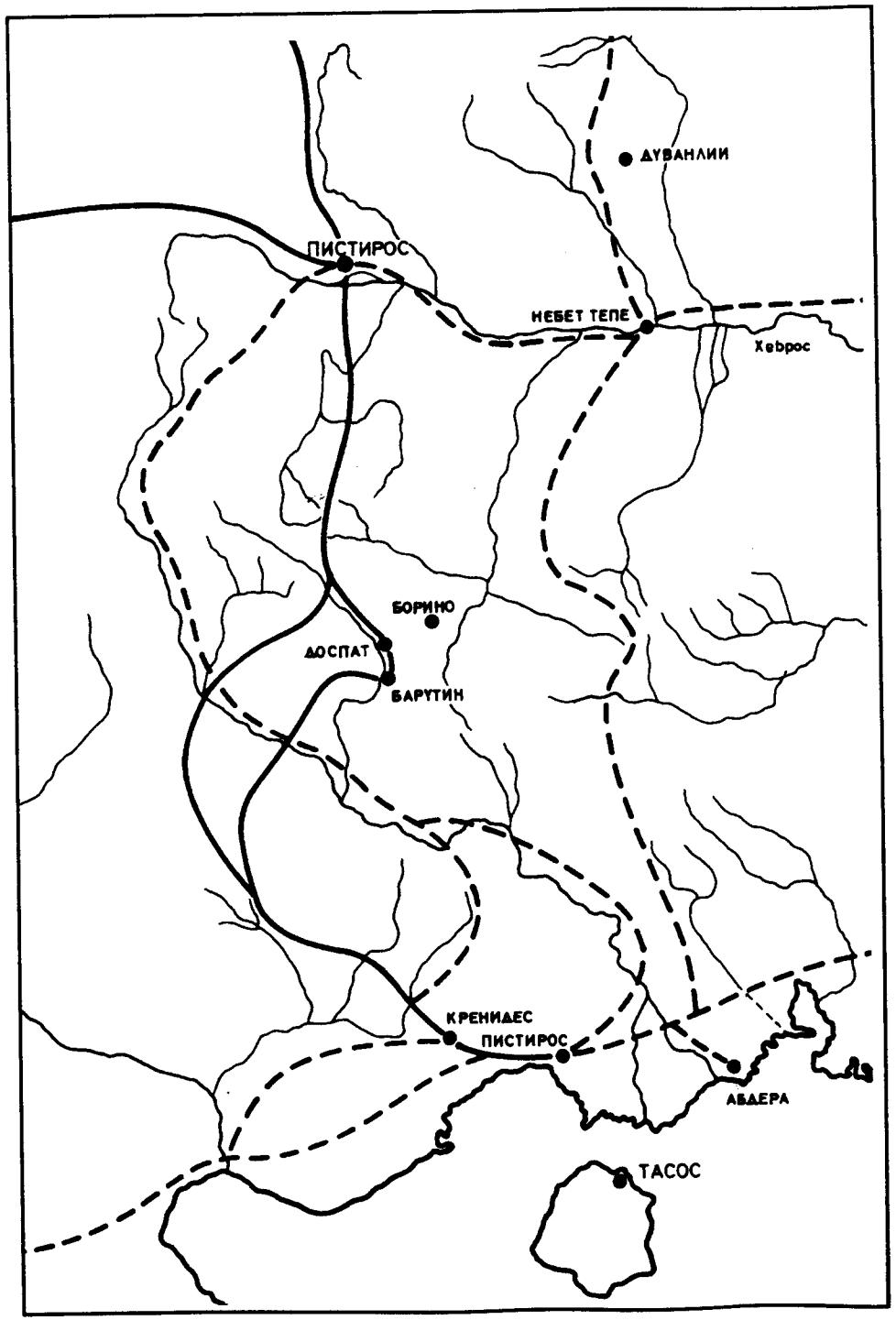

набляга на трасето на римския трансродопски път (през централните Родопи), като се приема, че тук по-рано е минавал и тракийският главен път.

Откриването на емпорион Пистирос в горното течение на р. Марица отваря нови възможности за възстановяването на трасето на похода на Александър, тъй като се оказва, че в тази част на Тракия освен Филипопол съществува друг голям търговски и културен център. Разположението на двата градски центрове с името Пистирос - този в долината на Марица и този на Егейското крайбрежие, показва, че речният път по Марица е използван, но е бил прекалено дълъг. Значително по-кратък е пътят, минаващ през Родопите. Как е било възможно гърците да минават безпрепятствено през територията на войствените дии, сатри и др. "независими" траки. Залог за сигурността е могла да бъде единствено такава сила, на която са се подчинявали траките от Родопите - родът на бесите, обслужващ прорицалището на Дионис. Този култов център все още не е открит, но най-вероятно се е намирал в северозападните Родопи, където се локализират земите на рода беси (виж тук текста за култови практики).

В околностите на Доспат (Доспат, Чавдар, Борино) бе открита атическа керамика от целия IV в. пр. н. е., което е изключение на фона на липсата на вноса на гръцка керамика в Родопите през V-IV в. пр. н. е. Този факт свидетелства за съществуване тук, ако не на пътна станция, то поне за преки контакти на местното население с гърците. Липсата на археологически разкопки на тези обекти не разрешава да се направят по-задълбочени заключения. Откриването на гръцки вносни съдове на три обекта в близост един до друг позволява този факт да се свърже с минаването оттук на трансродопския път. Неговото трасе между Ветрен дол (тук е началото му при северните склонове на Родопите) и Доспат не може да бъде посочено с точност, а единствено общата му посока, която води през Баташката планина. От района на Доспат са възможни два варианта на трасето на пътя, като за нас по-вероятен е този през южните части на Неврокопската котловина, по-нататък през източните проходи на Славянка и още по-нататък в гръцка територия през Дробеск и Кренидес (Филипи) към Егейското крайбрежие. Александър Велики може би е използвал пътя на гръцките търговци, действал вече близо един век.

ЕМПОРИОН ПИСТИРОС

На съвременната повърхност на мястото, където се е намирал Пистирос, личат разнородни следи от дейността на човека. Най-значимите са крепостните стени или останките от стени, изградени от големи блокове. Ясно личи източната крепостна стена, от която преди разкопките са се проследявали четири камъка. Край нея на повърхността е имало две струпвания (средно с размери 10 х 10 м) от керемиди. От едното от струпванията (впоследствие се оказа, че то е от покрива над източната порта) започваше пояс по-интензивна растителност в посока североизток - югозапад. При археологическите разкопки се разбра, че поясът маркира трасе на улица, водеща от източната порта. В западната част на емпориона се намира струпване от големи каменни блокове, чийто произход тепърва ще се изяснява. Начинът на обработка на повърхността на блоковете е различен от този на блоковете при източната крепостна стена - повърхността им е изравнявана с тясно длето, докато на тези от крепостната стена - с

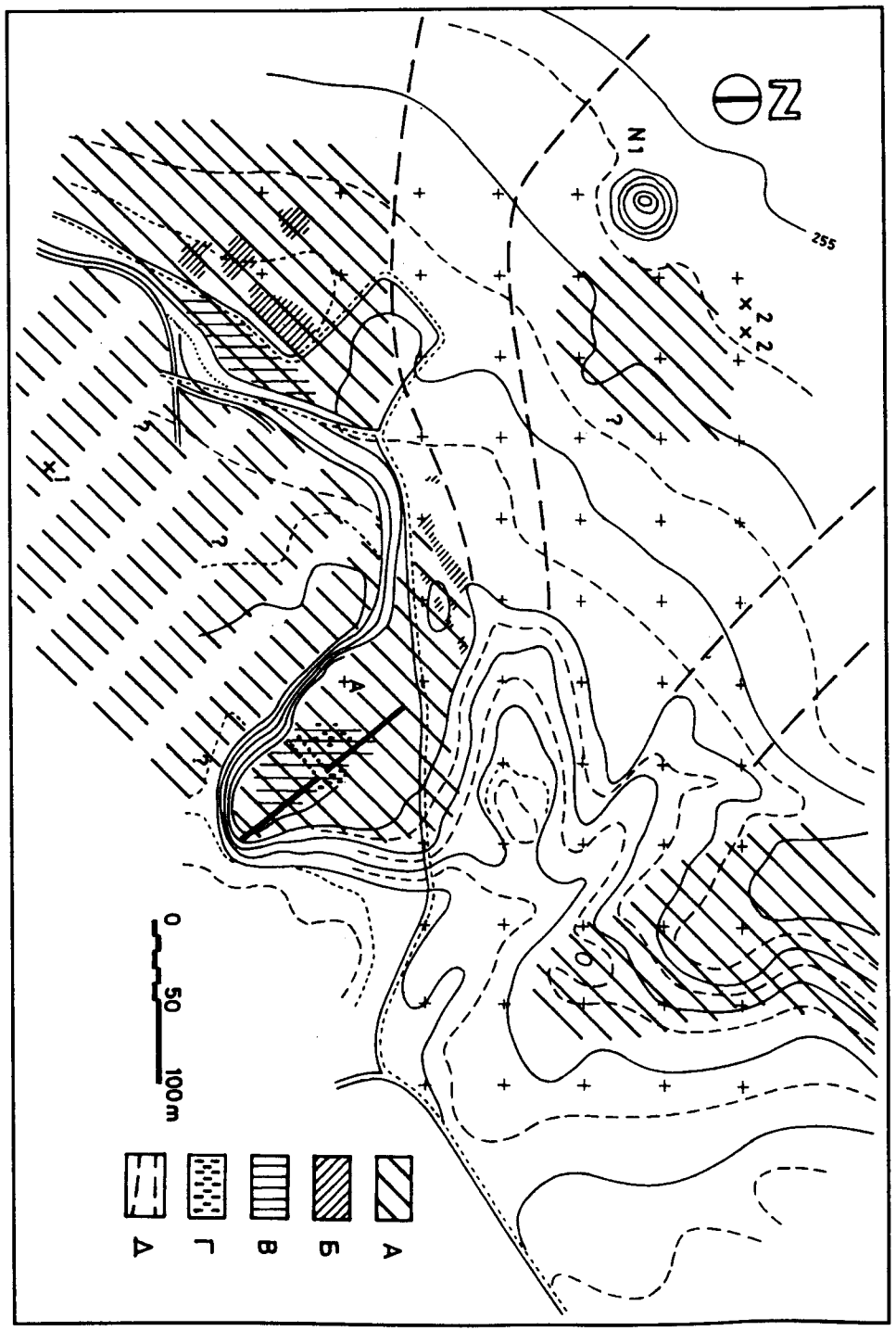

широко длето, а в някои случаи - допълнително изглаждана. Начинът на обработка на камъните от западната част на емпориона показва, че тази стена е изграждана по-късно, вероятно през IV в. пр. н. е. Трасето на северната и южната крепостна стена не личи на повърхността. Северната граница на емпориона е допирала до дерето, засипано през последните години. По цялото пространство, затворено от крепостни стени, се срещат петна от сива, рохка пръст (в западната част), от сивочерна пръст (в централната и източната част) или кафява (ров в централната част). Извън крепостните съоръжения на 200 м на север от източната линия на укреплението се откриват струпвания от мазилки и керемиди, битова керамика и пр.

С оглед на конфигурацията на терена емпорион Пистирос бе разделен на три части: I - източна крепостна стена; II - петна от сива пръст и останки от строежи от големи блокове - западна част; III - петна от мазилки (северна част). След откриване на наноси, които ще бъдат описани по-нататък, се оказа, че I и II части се свързват в една цялост чрез частта на емпориона, намираща се под наноса (IV на плана), а частта III е махала, отделена от укрепената част на емпориона със широко дере ***(обр. 2)***.

На цялата повърхност на емпориона (освен там, където има нанос) се откриват различни предмети - предимно битова и строителна керамика, предмети от метал и глина, монети и пр. Те определят в най-общи линии територията на емпориона, която лежи по протежение на ръба на надзаливна тераса 900 м в пояс, широк от 50 до 150 м. Ако включим и площта под наноса тогава площта, на която се разпръснати останки от различни фази на съществуването на емпориона, възлиза на около 150 дка. Разположената на северозапад могила № 1 (м. Орешкови могили) със сигурност е свързана с емпориона (частично проучена - лежи върху пласт с керамика от V в. пр. н. е.), което потвърждава и гробницата от могила № 2. Засега остава неясно разположението на некропола на емпориона.

А - разпространение на подемния материал.
Б - петна, ями.
В - архитектурни останки.
Г - срутвания на керемиди.
Д - трасе на засипаното дере
1. - геологическа сонда.
2. - ями.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА ПИСТИРОС

Издирването и предварителното проучване на археологическото наследство е задължително при системното разкопаване на крупни древни икономически и политически центрове. Този подход позволява да се изясни селищната мрежа в тяхната най-близка околност, а оттам - цялата им инфраструктура. Успоредно с провеждането на системни разкопки на емпорион Пистирос бяха направени и теренни обхождания, имащи за цел регистрацията на всички следи от дейността на човека в тази най-западна част на Горнотракийската низина. Въз основа на регистрираните на този

етап археологически обекти в околностите на Пистирос стана възможно да се възстанови по следния начин развитието на селищната мрежа през I-то хилядолетие пр. н. е. в тази част на Тракия.

Най-ранните селища на траките са малобройни (Белово, Ветрен) и са разположени в непосредствена близост до планини (Родопи и Ихтиманска Средна гора). В тези планини са разположени и култови места (Цепина, а може би и Милеви скали), където по това време вече са извършвани обреди. Единичните селища в района са заместени от гъста мрежа от населени пунктове след основаването на Пистирос (V в. пр. н. е., т. е. началото на късножелязната епоха). Те са разположени на разстояние от 3 до 6 км един от друг, като мрежата е по-гъста в непосредствена близост до емпориона (район, който е и най-добре проучен). Съвсем близо до Аканджиево се намира голям (над 20 могили) некропол, проучен отчасти от Н. Гиздова. В разкопаните 15 могили са открити гробове от V-IV в. пр. н. е. (само в една - вероятно от II в. пр. н. е.). Външният вид на могилите, както и конструкцията на насипите им, е присъщ за планинските области в тази част на Тракия (Родопи, Средна гора). Те се различават от тракийските погребения по своя гробен инвентар, повече приближаващ се към елинските обичаи. В пряка видимост със споменатия некропол се намира обект от западните покрайнини на Аканджиево (№ 2), вероятно селище и съкровище от V в. или първата половина на IV в. пр. н. е. (№ 3). Големият брой непроучени могили, разпръснати в землището на селото, с различна големина, ни позволява да допуснем, че тук се е намирал некропол, който с голяма степен на вероятност можем да свържем с емпорион Пистирос. Селището от м. Бучилото (№ 2) не е проучено, но от случайно откритите находки (вносна гръцка керамика, тежести за стан, теракота, монети) може да се предположи за неговата пряка връзка с емпориона.

Сходна, макар и с някакви разлики, е групата обекти, лежащи на изток от кв. Малко Белово. Откритата тук случайно куполна гробница от IV в. пр. н. е. и ями с керамика от същото време говорят в полза на предположението, че подножията и долната част на склоновете на планината, заобикалящи Пистирос, са осеяни с могили, свързани с жителите на емпориона. На изток от куполната гробница се намира извор с топла минерална вода (№ 5). При почистването му са открити материали от същото време. Този факт може да говори за извършвани тогава култови обреди при споменатия извор. Над този извор през IV-III в. пр. н. е. е съществувал обект (№ 6), разположен на терасовидно изравняване на склоновете на Родопите (Алабак), чиято функция е невъзможно да се определи. Не е изключено това да се следи от селище.

Съвсем различен е съставът на следващата група обекти (№ 15-17), разположени на 2-3 км на североизток от емпориона. Между събраната от повърхността керамика няма вносна гръцка, а само местна, правена на колело и на ръка, но пък за сметка на това налице е информация от местни жители за постройки с основи от добре оформени каменни блокове (№ 15). При селището от м. Мисилимица (№ 15) за пръв път може да се отбележи топографско продължаване на селище, съществуващо преди основаването на емпорион Пистирос, т. е. през ранножелязната епоха.

Най-малко може да се каже за групата обекти в района на Семчиново, тъй като все още не е довършено проучването им от археолозите, а по-голямата част от информацията се базира на случайни открития. В музеите в Пловдив, София и в частни колекции се намират различни предмети от V-IV в. пр. н. е. - сребърна гривна, двойна бронзова брадва, глинени съдове, монети и пр., свидетелстващи за интензивен живот през посочения период. Вероятно обектът в м. Бостаните (№ 37) е селище, а могилите, разположени на североизток от селото само доказват значението на това тракийско селище.

Останалите обекти, отбелязани на картата, са регистрирани от археолозите или пък са известни от случайни открития, но тази територия не е подложена на системно археологическо документиране. Бъдещите проучвания ще изяснят функциите и значението на обектите около Виноградец, Величково, Паталеница.

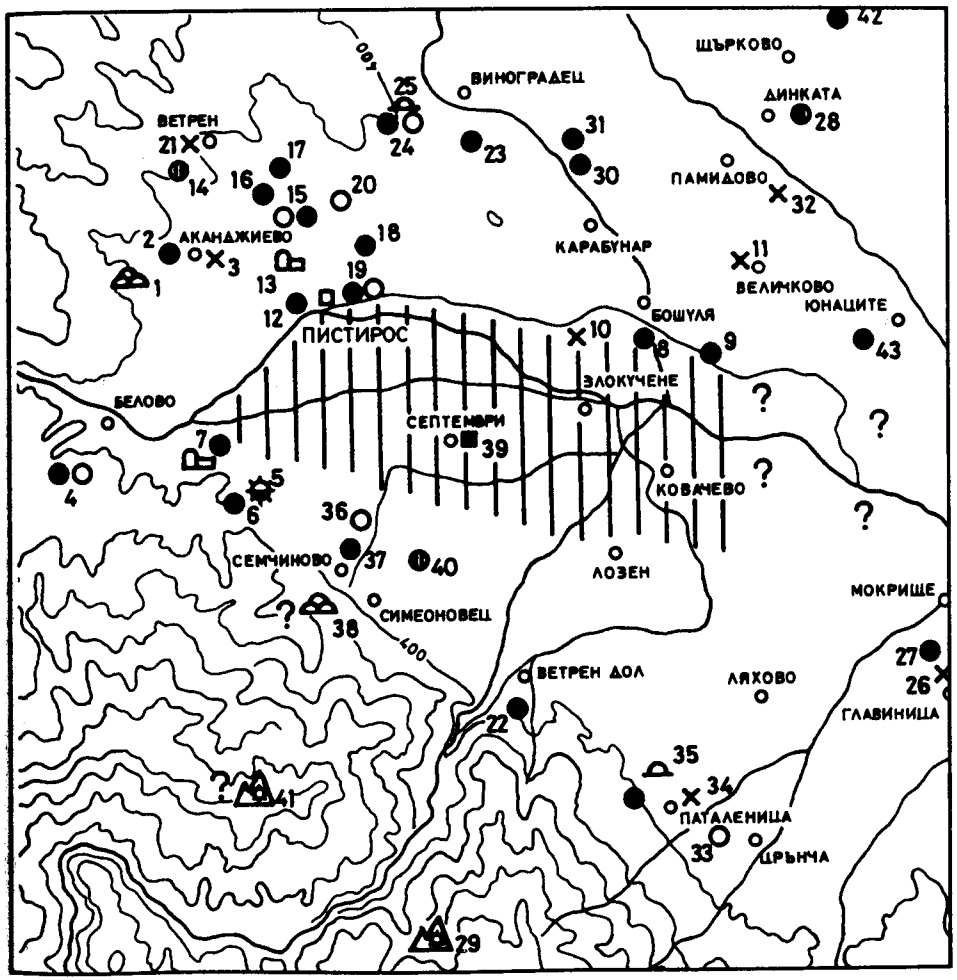

○ -ранножелязна епоха / XI - VI в. пр. н. е.

● -късножелязна епоха / VI в. - I в. пр. н. е.

Ⅰ - I -во хилядолетие пр. н. е.

АКАНДЖИЕВО
1. - некропол в м. Иловиците.
2. - м. Бучилото.
3. - района на селото (съкровище).

БЕЛОВО
4. - двора на ДЗС.
5. - м. Топлата вода (култово място).
6. - м. Топлата вода.
7. - източно от града (куполна горбница и ями).

БОШУЛЯ
8. - м. Св. Богородица, Дългото дере.
9. - м. Възливица.
10. - югозападно от селото (съкровище).

ВЕЛИЧКОВО
11. - съкровище.

ВЕТРЕН
12. - на запад от емпорион Пистирос.
13. - м. Орешкови могили (№ 2 - гробница).
14. - м. Димова круша, Герчо.
15. - м. Мисилимица.
16. - м. Гиздарица.
17. - м. Гиздарица.
18. - м. Текера.
19. - м. Лозаница.
20. - м. Бекташица.
21. - района на селото (съкровище).

ВЕТРЕНДОЛ
22. - м. Баталиите, Митрова черква, Спасова черква.

ВИНОГРАДЕЦ
23. - м. Гьоловете.
24. - помпена станция.
25. - унищожена могила.

ГЛАВИНИЦА
26. - в района на селото (съкровище).
27. - в района на селото (следи от живот).

ДИНКАТА
28. - м. Трънливите могили.

ДОРКОВО
29. - м. Цепина (светилище).

КАРАБУНАР
30. - м. Юрта.
31. - м. Юрта.

ПАМИДОВО
32. - м. Симитлийска кория (съкровище).

ПАТАЛЕНИЦА (Црънча)

33. - м. Рангелова църква.
34. - в района на селото (монети).
35. - унищожена могила.

СЕМЧИНОВО
36. - м. Св. Мария, Маринова църква.
37. - м. Бостаните.
38. - Могилен некропол.

СЕПТЕМВРИ
39. - североизточна част на града.

СИМЕОНОВЕЦ
40. - североизточно от селото.
41. - м. Милеви скали (светилище).

ЩЪРКОВО
42. - Следи от живот.

ЮНАЦИТЕ
43. - Плоската могила.

ИСТОРИЯ НА ПРОУЧВАНИЯТА

През 1895 г. В. Добруски, директор на Археологически музей в Пловдив, публикува фрагменти от два надписа върху каменни плочи. В публикуваната информация авторът не отбелязва дали е посетил мястото, където са открити тези надписи. Подчертава, че те са открити в развалините на антични сгради в м. Аджийска воденица. И. Велков в публикацията на своите проучвания на куполната гробница при Малко Белово не се спира на тези "развалини". По същия начин постъпва и И. Венедиков, който проучва гробница в м. Орешкови могили през четиридесетте години на нашия век. Отново на научната общественост бе обърнато внимание към обекта в м. Аджийска воденица при изкопни работи, започнати в началото на осемдесетте години на нашия век. Частни колекционери и музейни сбирки (Белово, Ветрен, Пазарджик) попълват своите фондове с открити при тези работи монети, рисувана гръцка керамика и други предмети. АИМ при БАН през 1988 г. започва системни археологически разкопки на античното селище в м. Аджийска воденица. В началото те са концентрирани в източната част, при личащата на повърхността крепостна стена, а от 1994 г. започват и проучвания на западната (II част). От самото начало на разкопките археолозите ползват при събирането на предварителната информация и геофизичните методи - инж. И. Катевски с колектив и геофизиците от Университета в Брадфорд (Англия). Първият етап на проучвания целеше изясняването произхода на струпвания на керемиди, личащи на повърхността и устройството на източната крепостна стена. Във втория целта бе пълно разкриване на сграда, открита в непосредствена близост до портата и улицата, водеща от източната порта. Изяснявани бяха в същия момент и проблеми, възникнали при проучванията - наноси (сондаж в двора на Механотехникума в Септември), ями (в частта унищожена при изкопни работи през 80-те години).

Успоредно с разкопките се правят и обхождания, целящи издирване и документиране на всички следи от дейността на човека в района. Субективни причини досега не позволиха да се използуват в тази дейност и дис-

танционни методи. От 1993 г. започнаха подготвителни работи за консервация на източната порта.

ОТЛОЖЕНИЯ В ДОЛИНАТА НА Р. МАРИЦА

На предишната карта прави впечатление липсата на археологически обекти в пойма (заливна тераса) на р. Марица (район, обозначен сщрих). Този проблем бе разрешен с проведените сондажни проучвания в западната част на гр. Септември, където под пластове наносни почви, на дълбочина 4 м от съвременната повърхност, бе открит пласт с археологически предмети от II-I в. пр. н. е. Събраните сведения от местните жители показват, че останки от постройки с основи от каменни блокове (някои даже с дебелина над 1 м), канали, питоси и др. са откривани най-често на дълбочина около 2 м на площ приблизително 40 дка, което отговаря на селище с много големи размери или пък град със средни размери - напр. Севтополис е с площ около 50 дка. На съвременната повърхност на отбелязаната с щрих площ са откривани обекти от III в. от н. е. и по-късни, т. е. тази повърхност окончателно се стабилизира през II-III в. от н. е. С други думи между I в. пр. н. е. и II в. от н. е. в тази част на Тракия климатът се променя, което довежда до свличане на големи маси земя от склоновете на Рила планина и Родопите. Те покриват долината на р. Марица. Геоморфологичните изследвания на наносите (доц. Г. Балтаков и к. г. н. Росица Кендерова) показват, че в този период от 200-300 години се редуват периоди от затопляне и захлаждане, които и в двата случая водят до увеличаването на водите на Хеброс (Марица), носещи скална маса и почви от планинските райони. Наноси от подобен характер в Горнотракийската низина са констатирани в землището на с. Синитево (проучвания на автора), на с. Прослав (проучвания на Д. Цончев) и в Пловдив (проучвания на М. Боспачиева). В наносите, покриващи южната част на емпорион Пистирос (IV част според приетото разделение - сондаж от 1993 г. на Д. Богданова) са отделени две фази - едната представена горе и втората - по-нова, от късносредновековната епоха. Тези фази са резултат от периодичното овлажняване на климата, характерно за субатлантическия период на холоцена, срещани в цяла Европа. Защо споменатите овлажнявания са довели до свличане на толкова големи земни маси от планините? Макар, че още не са правени изследвания, смятаме, че наличните данни позволяват да се постави следното хипотетично твърдение. Жителите на емпорион Пистирос освен с търговия се занимават и с организация на добива на метални руди в съседните на емпориона планини. Преработката на руди изисква голямо количество дървени въглища, което е могло да доведе до оголването на склоновете на планини, а оттам - до предразполагането на тези склонове към ерозионни процеси.

КРЕПОСТНИ СЪОРЪЖЕНИЯ

Укрепителните съоръжения от първата половина на I-то хилядолетие пр. н. е. (ранножелязна епоха) в Тракия остават все още слабо проучени. Макар че писмените извори споменават за селища с градски характер, разположени в низинните части на южна Тракия, засега познаваме единствено крепостните стени на укрепления, разположени на естествено защитени места.

Най-ранните селища, защитени с крепостни стени в низинните райони, са открити в последните години в горното течение на р. Марица. Укрепле-

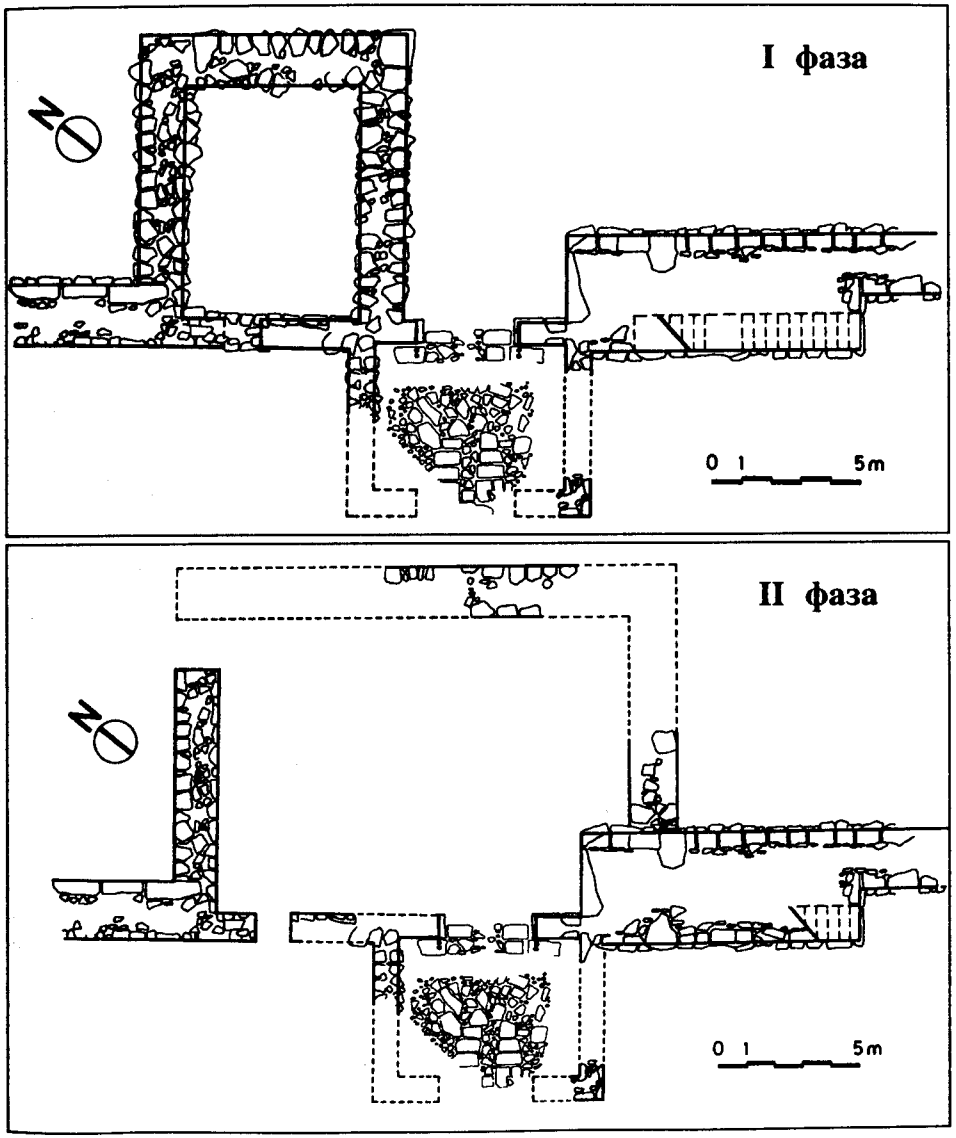

нията при с. Васил Левски, проучвани от К. Кисьов, са все още непубликувани и макар че те са по-ранни от тези в Пистирос поне с две поколения (50 години), за тях не можем много да кажем. С други думи крепостните съоръжения от Пистирос остават в този момент най-ранни от територията на вътрешността на Тракия.

С геофизичните методи са проследени 120 м от източната линия на крепостните съоръжения, от тях 61 м са проучени по археологически път. Те са изградени от грижливо обработени блокове от гранит, от два вида. Едни, правоъгълни с добре оформена повърхност и средни размери и други с много по-големи размери (достигащи до 1,40 х 1,80 м) и не така грижливо обработена повърхност. Тези последните в литературата често са определяни като "мегалитен" вид строителен материал. Традицията е от бронзовата епоха, запазила се на Балканския полуостров и през първото хил. пр. н. е. (Тасос, Пистирос, Албания и пр.).

Крепостната стена стъпва върху един ред основа, от не така грижливо изсечени камъни с различна височина, но не по-голяма от 0,5 м. Двете лица на стената са обикновено оформени по различен начин: едното от средноголеми, правоъгълни блокове, а второто - от големи, мегалитни блокове. Източната порта от северната страна е защитена от правоъгълна кула, изцяло издадена пред крепостната стена, а от южната от бастион. Дървената порта се е намирала при западния край на бастиона и допълнително е била укрепена с т. н. "вътрешна кула". Така оформената порта не издържала напора на неприятелите още в началото на IV в. пр. н. е. и е преустроена. Тогава е построено допълнително крило, затварящо свободното пространство пред дървената порта и оформящо външната кула с по-големи размери.

Портите, оформени по споменатия начин, се срещат в гръцките укрепления от V в. пр. н. е. (напр. Кидна), но най-пълни аналогии откриваме в укрепленията на града Тасос.

ВЪТРЕШНА ПЛАНИРОВКА НА ЕМПОРИОНА

Монументалността на източната порта на Пистирос е допълнена от започващата при дървената порта улица. Тя е настлана с каменни плочи. Макар че засега тя е разкрита само във "вътрешната" кула, може да се допусне ,че е продължавала до ръба на надзаливната тераса въз основа на два факта. Покрай канала, който пресича трасето на улицата в непосредствена близост до източната порта, се намира същата настилка. При описанието на личащите на повърхността археологически факти бе отбелязана разлика в растителността в пояс, водещ от източната порта до ръба на надзаливната тераса. Улицата, водеща от източната порта към центъра на емпориона, е била вероятно централна. Покрай нея са били разположени постройки. Една от тях (№ 1) е почти разкрита и представлява сграда с много малки помещения с правоъгълен, голям вътрешен двор, с два портика откъм улицата и канал от североизточната страна. От другата страна на улицата бе разкрит само един ъгъл от сградата, която тепърва ще бъде изследвана.

Пространството около източната порта е било канализирано. Каналът от каменни блокове, минаващ от североизточната страна на сграда № 1, е отвеждал водите от пространството около източната порта. В южния си участък през втората фаза от съществуването на емпориона той е преустроен. Към този канал са били отвеждани и води от сграда № 1 с канали, построени по различен начин: с отвесно поставени големи, плоски керемиди, с плочести камъни или с канали от обърнати калиптери, които са

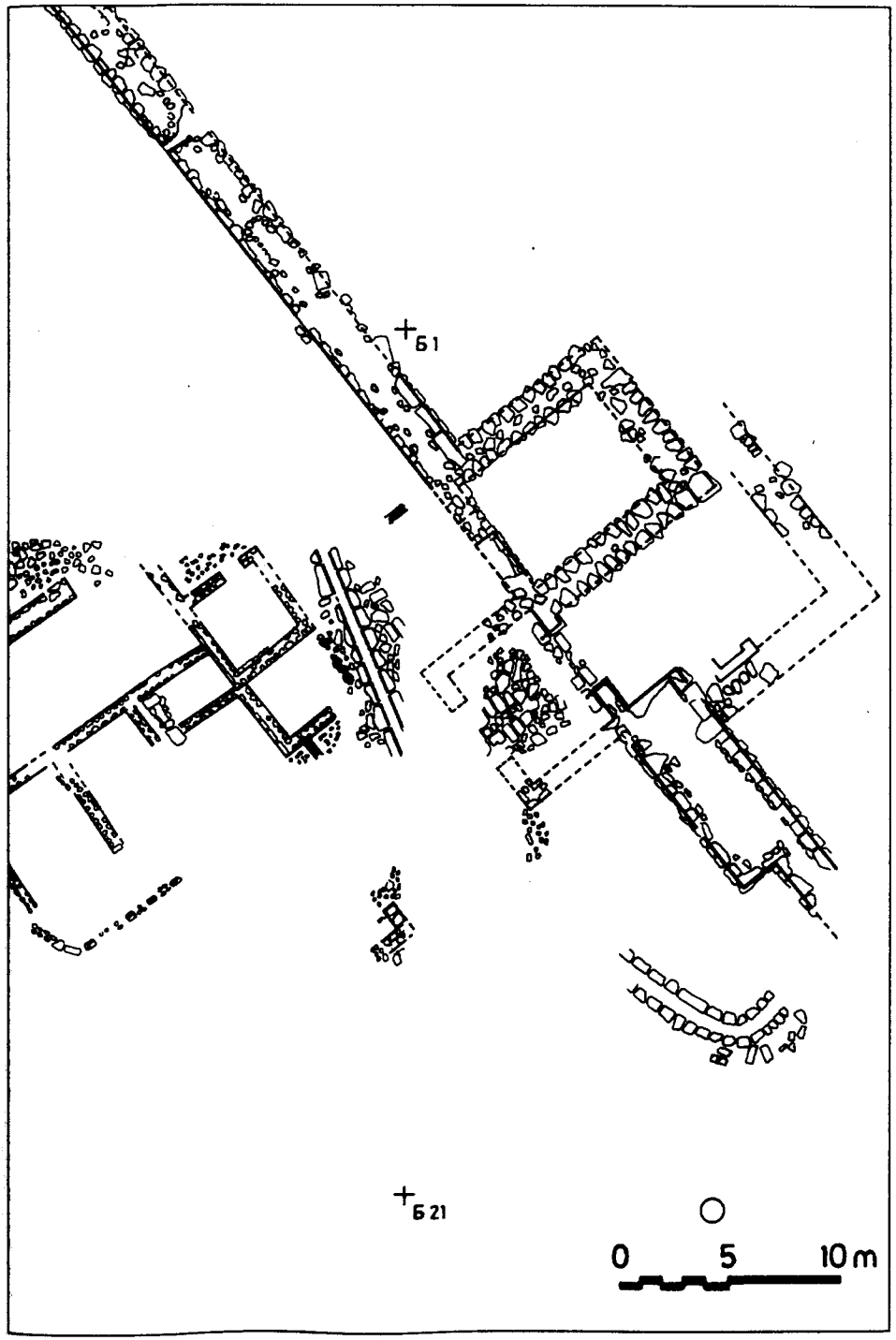

най-късни (III в. пр. н. е.).

Отбелязаното старание при планирането и изпълнението на източната порта е подкрепено и с допълнителни елементи. Настилка от плочести камъни, датирана в V-IV в. пр. н. е., е открита единствено в Пистирос. В останалите тракийски градове от предримско време улиците са настилани с чакъл, примесен с фрагментирана строителна и битова керамика. Единствено на Набет тепе (Пловдив) е открита улица с подобна настилка, но нейната хронология не е определена със сигурност. Същото се отнася и за отводнителните канали, които през класическата епоха и в самата Гърция са редки.

Досегашните проучвания са концентрирани при източната порта на емпориона. Липсата на изследвания на подобни търговски селища в предисторическа Европа не позволява да предположим какви елементи ще бъдат включени в укрепеното с крепостната стена пространство. Присъствието в него на ями с явно култов характер е една от изненадите (в северната част на укрепеното пространство).

СТРОИТЕЛНИ МАТЕРИАЛИ

В античния свят до римската епоха в строителството обикновено е използван кирпич. В отделни случаи се срещат и изпечени тухли (от неолита). Тухлите, употребени при строителството на крепостната система на Смирна (втората половина на IX в. пр. н. е.) са с правоъгълна форма и размери 0,51 x 0,30 x 0,13 м. Докато тези от подпорната стена на Елевзия (VI в. пр. н. е.) са квадратни, с дължина на едната страна 45 см и дебелина 10 см. В класическата епоха употребата на изпечени тухли става по-често (Олинт, Тасос), но кирпичът си остава най-често използваният строителен материал от глина. При разкопките на Тасос са открити различни тухли, но обикновено до втората половина на IV в. пр. н. е. са сушени. Изпечени тухли по-често се срещат от втората половина на IV в. пр. н. е. и също като тези от Пистирос често имат сърцевина от неизпечена почва.

В Тракия при строителството на крепостни съоръжения обикновено е използуван каменен материал. Крепостните стени в градовете са винаги построени от грижливо образуван ломен камък, който в редки случаи е допълнително оформян. Единствено Севтополис има крепостна стена от кирпич, издигната на каменна основа от няколко десетки сантиметра. Крепостните стени в Кабиле и Филипополис са главно каменни, като е трудно да определим вида и качеството на строителния материал в горната част на стената, тъй като те са запазени до височина 1,5 - 2 м.

Малко са откритите и проучените в Тракия жилища от V-IV в. пр. н. е. Примерите от Севтополис, Пистирос и Кабиле показват, че стените им са били вероятно от кирпич. Резултатите от проучванията в Горнотракийската низина показват, че печена тухла се използва при гражданско (Дуванлий) и крепостно (Пистирос) строителство през V-IV в. пр. н. е. Използването на тухли в Севтополис е продължение на стара традиция в местното строителство.

Наличието на керемиди в тракийските строителни техники още от края на VI в. пр. н. (Васил Левски) потвърждава тяхното високо ниво в тази част на Тракия. Освен вносна строителна керамика в Горнотракийската

низина са използвани и керемиди, произвеждани в местни работилници. В Пистирос (1, 1а), на крепостта при Хасковски минерални бани и на селището в м. Асара при гр. Марица (Симеоновград) (2) са открити керемиди (калиптероси и солени), щемпелувани с подобен знак - А с лъчи над него. Единствено в Пистирос тези керемиди имат уточнена хронология на из-

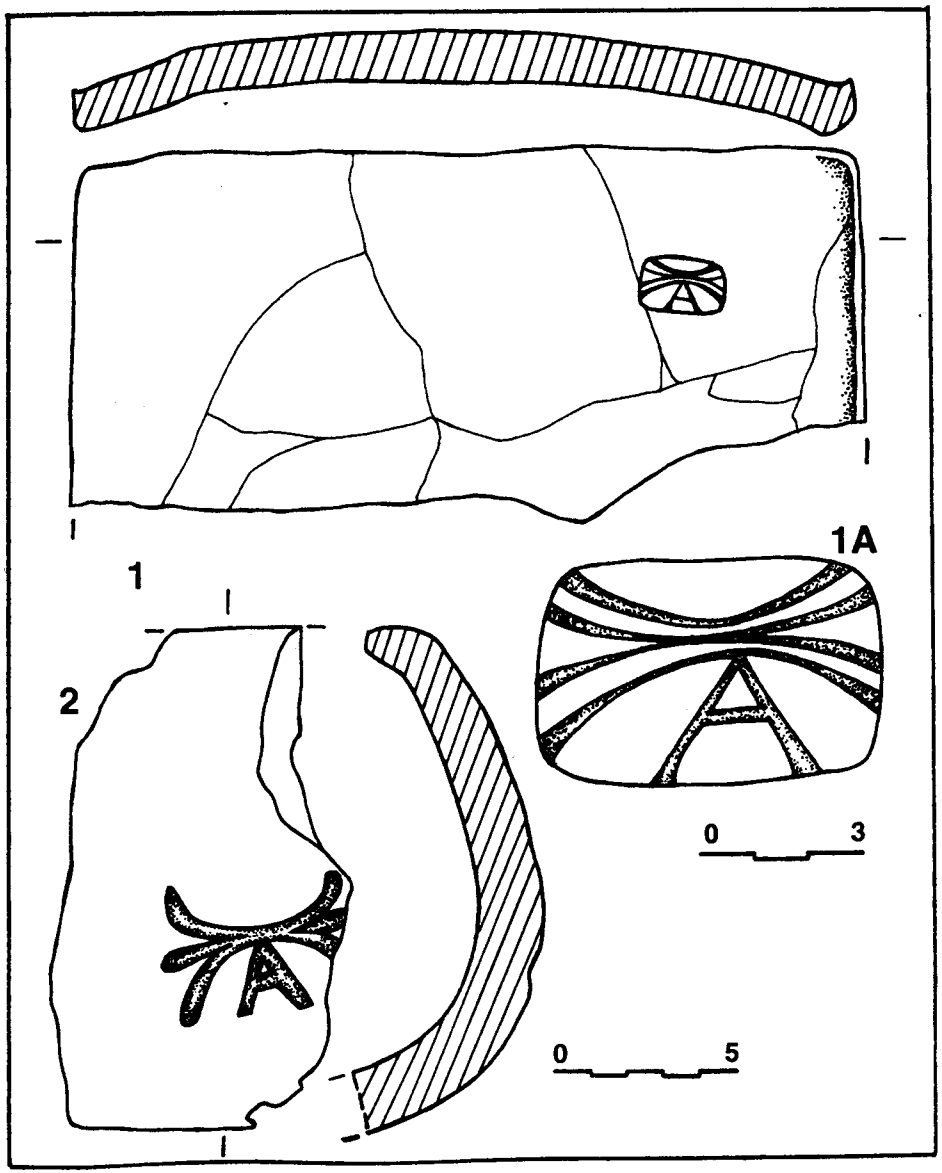

ползване - III в. пр. н. е. От другите две селища те са без стратиграфски данни. Подобен щемпел не е известен от гръцкия свят. Най-близки са щемпели от Аполония, но между тях няма такъв, който напълно да им отговаря. Най-вероятно този щемпел принадлежи на работилница, разположена в долината на р. Марица, обслужваща района, в който са открити.

Данни, с които разполагаме, показват, че в ранноелинистическата епоха в Тракия съществуват специализирани работлници за производство на строителна керамика. Бъдещите проучвания ще изяснят, дали щемпелът Σ от Севтополис, означава царска собственост на работилници за питоси и дали от друга страна, еднообразието в използувания щемпел в долината на р. Марица не е свързано с еднолична собственост на работилници (царска?).

ГРАФИТИ И НАДПИСИ

Древногръцката, както и другите цивилизации, открили писмеността, е оставила на бъдещите поколения множество писмени паметници - надписи. Някои от тях, с официален характер (договори, декрети, закони и др.) или с частен (надгробни надписи), са изчукани върху камък с цел събитието да бъде увековечено или пък да се направи достояние на по-широк кръг хора, да се популяризира. Други надписи с по-малко или повече случаен характер хората са оставяли върху предмети, свързани с техния бит и ежедневие.

В Тракия традицията да се издигат каменни надписи или да се издраскват такива върху предмети от изпечена глина се появява в резултат на контактите с елинската култура и нейните носители. Най-ранните надписи на старогръцки език от района се датират в V-IV в. пр. н. е.

Жителите на Пистирос също са оставили писмени свидетелства за своето присъствие на този свят. Техните следи откриваме както в надписите, изписани на камък, така и върху предметите от изпечена глина, свързани с ежедневието и най-вече върху керамични съдове. Последните надписи за разлика от изчуканите върху камък са по-непретенциозни и са поставени или преди изпичането на съда, или, в повечето случаи, са надрасквани с остър предмет след изпичането му. Поради това те са известни в науката като "графити", т. е. надраскани.

Графитите, независимо от своята скромност и непретенциозност дават ценна информация, която хвърля светлина върху различни страни от ежедневието на древните хора.

Броят на откритите при провежданите в Пистирос археологически разкопки графити досега е 86. Част от тях се датират в V в. пр. н. е., т. е. в епоха, от която все още няма надписи на камък. Те се делят на следните групи според вида на съдовете, върху които ги откриваме: - върху луксозна керамика (27 броя - 5 върху рисувана и 22 върху чернофирнисова керамика); - върху битова керамика (20 броя - 14 на съдове с червен цвят и 6 върху съдове със сив цвят); - върху амфорна тара (14 броя); - върху питоси (15 броя); - върху керемиди (8 броя); - върху предмети от глина (2 броя).

Най-често графитите дават сведения за имената на собствениците, както от тракийски, така и от гръцки произход. Сред изцяло запазените имена са тракийските Севт и Спокес и гръцките Делиос, Филипидес (1, 2, 3).

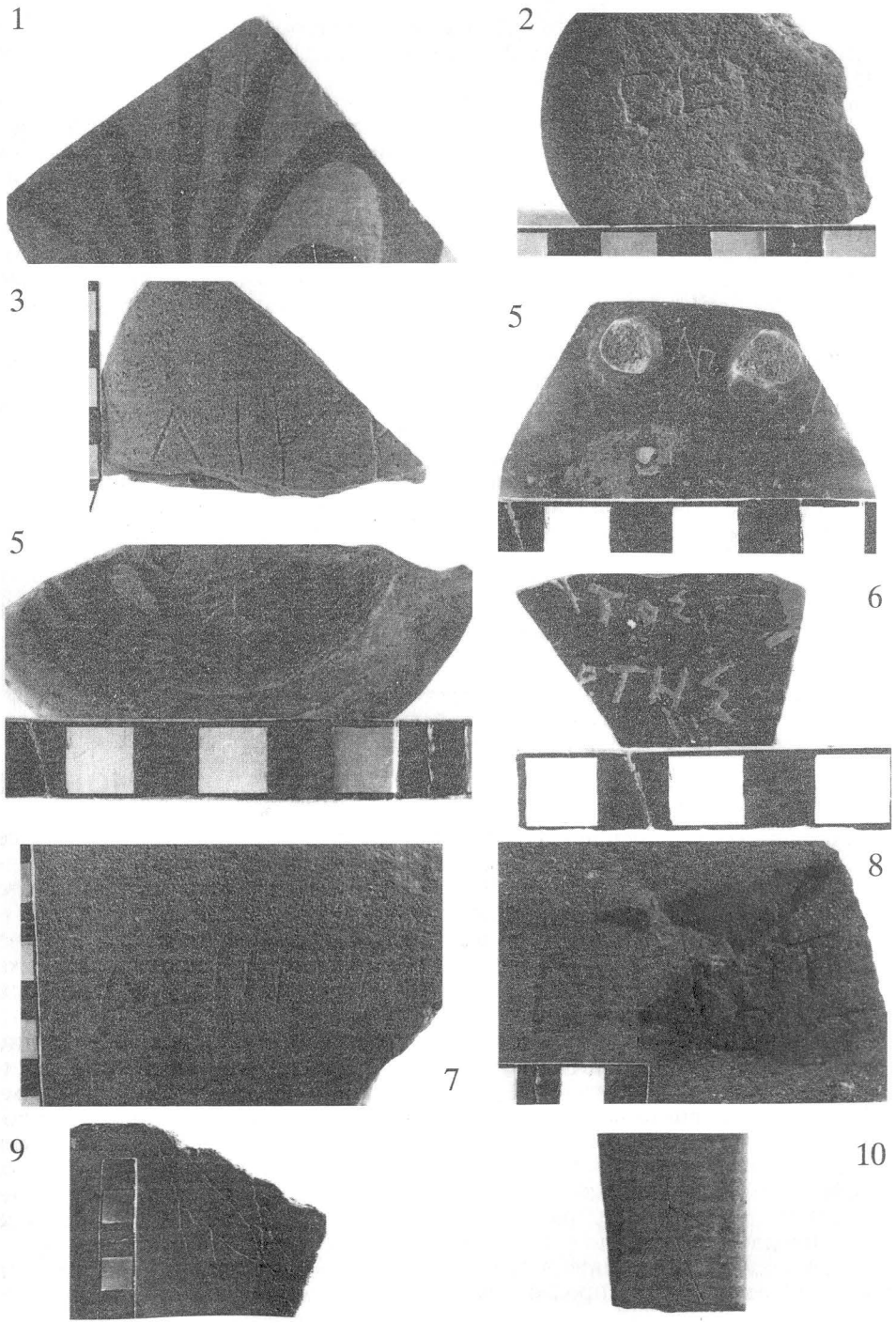

По-голяма част от имената са предадени съкратено или с инициали. На базата на тези свидетелства още веднъж може да се направят заключения за смесения етнически състав на населението на Пистирос (траки и гърци).

Част от графитите най-вероятно са свързани с култове на божества, почитани в Пистирос - Аполон, Зевс, Дионис, Херакъл, Великата майка на боговете (4, 5). Те добавят нови щрихи към картината на религиозния живот в Пистирос.

В два - три случая изглежда, че има следи от т. н. "остракони", парчета от счупени съдове (чирепи), с които се е гласувало (6). Ако данните, с които разполагаме в момента, се обогатят с още примери, ще притежаваме един допълнителен аргумент за оживения високоорганизиран политически и обществен живот в Пистирос.

Върху фрагменти от амфори и питоси, а по-рядко върху луксозна керамика се съдържат означения за вместимост, цена и пр. Тези цифрови означения са по една от разпространените в древността метрически системи - атическата (7, 8).

В няколко случая са налице рисунки: двойна брадва (символ на одриската династия, известен от монети и съкровища), лодка, стрела и др (9, 10).

Графитите, открити в Пистирос, се вписват в откроващата се в района концентрация на надписи върху камък на старогръцки език, датирани в IV в. пр. н. е.

ЛИДИЯ ДОМАРАДСКА

МОНЕТИ

Паричното обръщение в Тракия през късножелязната епоха остава все още недостатъчно изучено. Главно поради липсата на проучвания на селищата от V-IV в. пр. н. е. не разполагаме с данни за вътрешнотракийските парично-стокови отношения. Външнотърговските връзки са документирани в съкровищата и макар едностранно те са в голяма степен известни на науката. Откритите над 600 монети при разкопките в Пистирос хвърлиха обилна светлина, както на вътрешните, така и на външните търговски контакти на този емпорион.

Най-ранните монети, открити в Пистирос, са от последното десетилетие на V в. пр. н. е. и началото на IV в. пр. н. е. Това са монети на тракийските царе - Аматок I, Баргай и на гръцките градове - Тасос, Сермиле, Месамбрия. Присъствието на бронзови и дребни номинали сребърни монети показва, че те са използвани в по-дребни сделки, които могат да се свържат с началото на парично-стоковите отношения в Тракия. Друга характерна черта е силно подчертаното югозападно направление на търговските контакти (Баргай, Тасос, Сермиле), което също е съвсем разбираемо, ако се има предвид произходът на търговците, заселили се в Пистирос.

Търговското оживление в тракийската държава след възцаряването на Котис I отчетливо се проследява в монетната маса, открита в Пистирос.

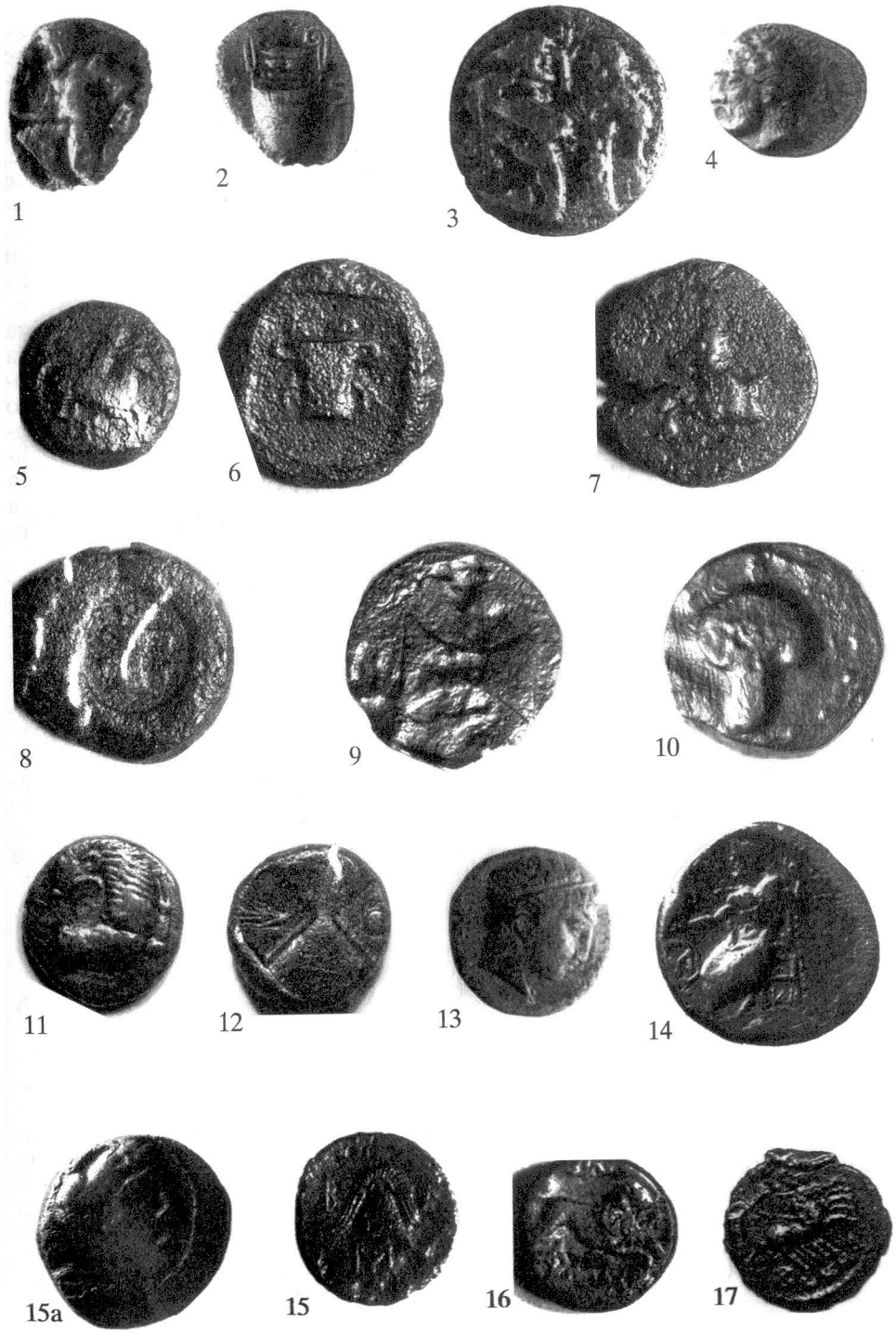

Тракийските царе от това време са представени от владетелите, чиито монети са с различна символика - Котис I и Аматок II. Аматок II, подобно на други царе от тази династия - Аматок I, Терес II - на своите монети винаги поставя символ, герб на тази династия - двойна брадва. Този символ в по-ранни времена (II хил. пр. н. е.) е възприет за отличителен знак на царската власт в различни общности в Европа и Мала Азия. С промените, довели до развитието на желязната епоха, той изчезва и го откриваме единствено в Централните Балкани, където са се запазили и други елементи от разцвета на културата през къснобронзовата епоха. През VI-IV в. пр. н. е. двойната брадва се среща единствено в Горнотракийската низина и Източните Родопи - родовата територия на династията, образувала одриската държава.

Династията на Котис I, чиято родова територия се простира в Източна Тракия, подпечатва своите монети единствено с "котиле", което може да бъде интерпретирано като "герб" на тази династия. Разнообразието в номинали на монети на тракийските царе от IV в. пр. н. е. в Пистирос ясно доказва, че те са били използвани във вътрешни търговски сделки. Заедно с тях циркулират и монети на Тракийския Херсонес и Парион. Откритите техни антични фалшификати (бронзово ядро, покрито със сребърна ламарина) само потвърждават популярността им. По-редки са монети на Енос, Аполония, Месамбрия, Дамастион, Маронея. Те са следа от външнотърговските връзки на емпориона.

Завладяването на Тракия от Филип II не променя по същество икономическия живот на Тракия. На пазара в Пистирос в обръщение са монетите на македонските царе - Филип II, Александър III, Касандър, Лизимах и други, сечени в тази държава. Монетите на други владетели или градове - напр. Севт III, са редки и са свидетелство за търговските контакти на жителите на емпориона.

След пожара количеството монети рязко намалява. Продължават да бъдат използвани монетите на Филип II, явление, характерно за целия вътрешнотракийски пазар през III в. пр. н. е. и последните емисии на Лизимах. С голямо основание може да се предположи, че около източната порта са били подготвяни ядра за ново сечене чрез изчукване на по-стари монети. Все още не знаем къде са били сечени нови монети (включително и по-ранни сребърни и бронзови подражания на статери на Тасос) през III в. пр. н. е.

ЛУКСОЗНА АТИЧЕСКА КЕРАМИКА

Атическите ателиета, специализирали се в производство на черно и червенофигурни вази и керамика, покрита с черен фирнис, с времето доминирали елинския пазар. През VI в. пр. н. е. в гръцките колонии по тракийския бряг, включително и в споменаваното вече селище при с. Васил Левски (Карловско) атическа луксозна керамика се намира заедно с подобни изделия от коринтски и източногръцки ателиета. Но вече в началото на V в. пр. н. е., малко преди да бъде основан Пистирос, луксозните атически съдове са единствените, внасяни в Тракия. През следващите години тези изделия стават една от най-популярните стоки в тогавашната Европа. Тези изделия чрез търговските контакти достигат до северна Франция,

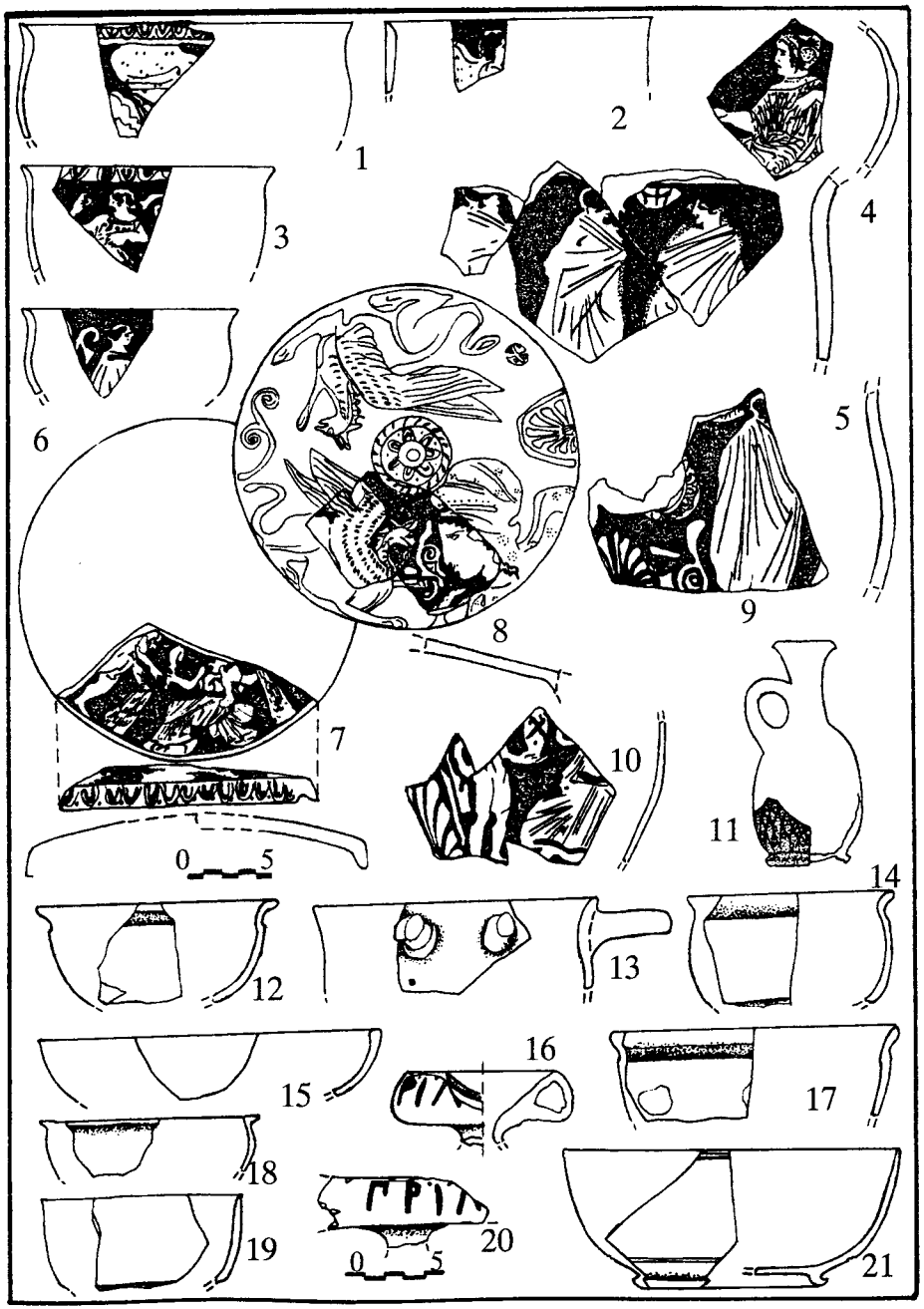

Германия и Чехия.

В Тракия, освен в гръцките колонии по крайбрежието, луксозната атическа керамика през V в. пр. н. е. е постоянен елемент в сервизите на аристокрацията в Горнотракийската низина и цялата източна и южна част, пряко контактуваща с гръцките колонии. Естествено е, че заселилите се в Пистирос колонисти донасят със себе си и тези изделия. От първите десетилетия на живота в Пистирос открихме повече чернофирнисови съдове (12-21), отколкото черно - или червенофигурна керамика.

Присъствието на няколко фрагмента от чернофигурна керамика отнася заселването на този обект към средата на V в. пр. н. е., когато елинските майстори сменят технологиите и започват да произвеждат червенофигурни вази.

В по-голямата част от изкопите в Пистирос пластът от IV в. пр. н. е. е частично или цялостно проучен. Поради това не е очудващо, че количеството рисувана и чернофирнисова керамика от това време нараства няколкотратно. Тази тенденция се забелязва и в останалите части на тракийските земи. С други думи този факт не произлиза само от степента на проучването на културните напластявания. През IV в. пр. н. е. както в гръцките колонии, така и във вътрешността на Тракия, се проследява количествено увеличение на луксозната керамика. Във вътрешността тя включва и земите, останали извън постоянните клиенти през V в. пр. н. е. на елинските търговци - западните райони.

Между откритите в Пистирос форми от рисувана керамика преобладават кратери и скифоси, а по-рядко се срещат киликси или пеликета. Значително по-голямо разнообразие на формите се проследява между съдовете, покрити с черен фирнис - скифоси, кантароси, паници и чаши с една дръжка, киликси и различни форми на киликсоподобни съдове, лекити и рибни блюда (1, 11).

Както и в останалите райни на Тракия през III в. пр. н. е. рязко намалява вносът на луксозни съдове от елинистическите ателиета. Откриваните фрагменти от съдове, украсени с мотиви, характерни за стила "западен склон" на Агората в Атина, показват, че жителите на Пистирос продължават да поддържат търговски контакти с южните райони на Балканския полуостров.

При проучването на пространството около източната порта често са откривани фрагменти от рисувана луксозна керамика от IV в. пр. н. е. в пласта от III в. пр. н. е. Ситуацията се повтаря и при изследването на жилище от III в. пр. н. е. в западния край на емпориона (част II). Дали и тук няма да се натъкнем на преизползуване на червенофигурни вази във време, когато те вече не са произвеждани?

Вносът на луксозната атинска керамика в Пистирос е прекъснат около средата на III в. пр. н. е. Тенденцията е характерна за цялата Горнотракийска низина.

ВИНОПРОИЗВОДСТВО И АМФОРНА ТАРА

В Източното Средизимноморие лозата и винопроизводството са засвидетелствани с откриването на ботанически останки и преси за грозде в късноегейската епоха. Със сигурност може да се твърди, че грозде е било

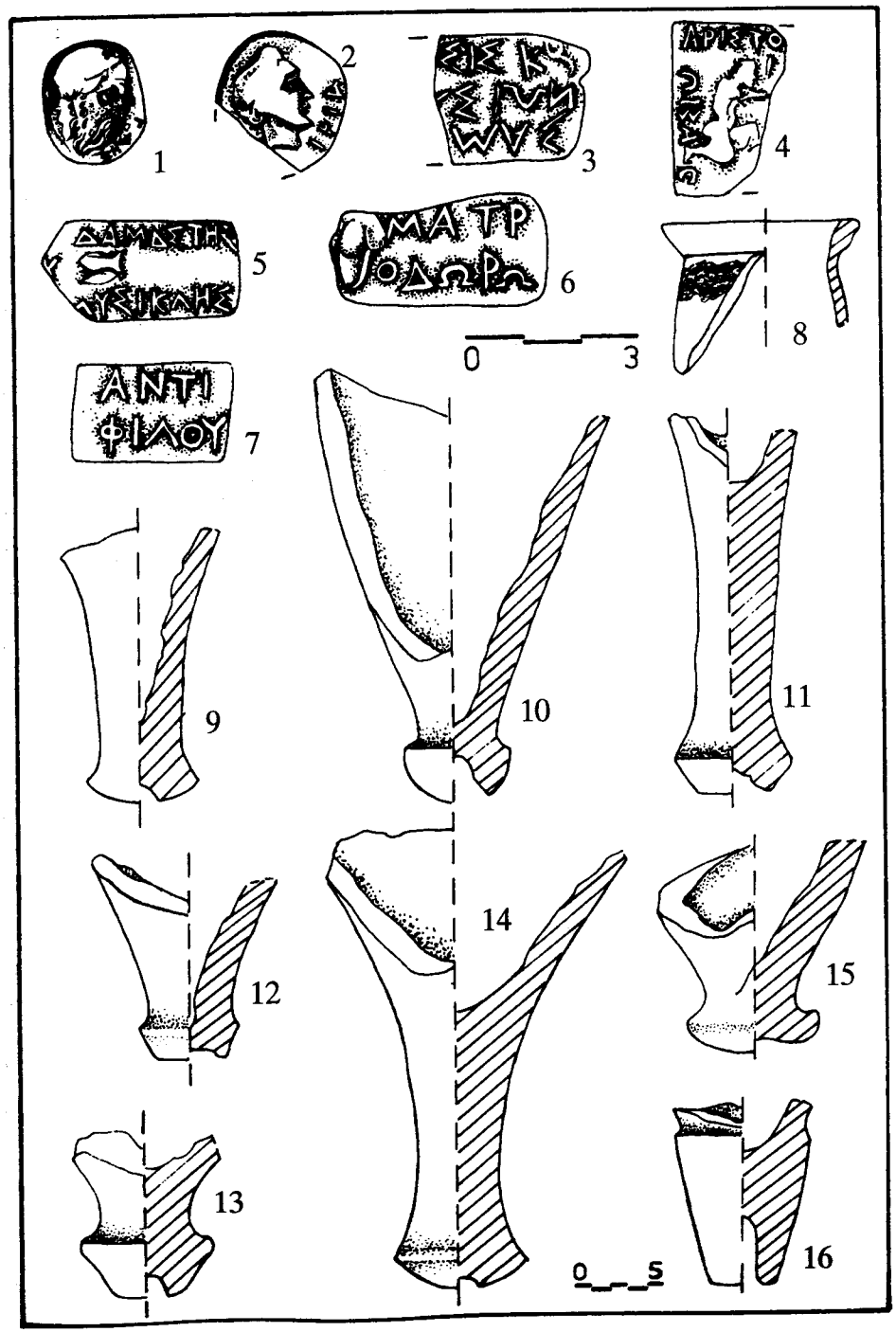

отглеждано в континентална Гърция през цялото II хил. пр. н. е. и естествено това е продължило и през следващото. Неговото значение е толкова голямо, че на Тасос през V в. пр. н. е. е издаден закон, осигуряващ юридическата защита на вината, произвеждани в този град. За Тракия не разполагаме с толкова древни свидетелства за развитие на лозарството. Фактът, че от класическата епоха разполагаме със сведение, даващо израз на възмущението от траките, че пият неразредено вино, позволява да заключим, че лоза са отглеждали и в Тракия през класическата епоха.

Заселването на тасосци в Горнотракийската низина е било свързано и с отглеждането на лозята. Ботаническите данни от разкопките в Пистирос (от пластове от IV и III в. пр. н. е.) със сигурност доказват отглеждане на лоза и грозде в околностите му. Донякъде косвено за това свидетелства и амфорната тара, в която е било пренасяно вино или масло, открита при разкопките. Тя е много еднородна по отношение на нейното местопроизводство, напълно разбираемо, ако се има предвид юридическата защита на винопроизводството от страна на градската управа на Тасос. Преобладават амфори, произведени в тасоски работилници или от северното крайбрежие на Егейско море, т. е. от перията на Тасос (8-16). Откривани са амфори от края на V в. пр. н. е., целия IV в. пр. н. е. и първата половина на следващия век. Единствените открити чужди амфори са тези от Хиос. Много от устията на амфори са украсени с червена боя, характерна черта на тасоското производство от V в. пр. н. и първата половина на IV в. пр. н. е. (8)

Амфорите в Гърция са използувани от протогеометричната епоха, но от края на V в. пр. н. е. Тасос и Хиос започват да ги щемпелуват със "запазена марка". През IV в. пр. н. е. този обичай широко се разпространява. В Пистирос са открити най-ранни тасоски щемпели, които първоначално са кръгли и съдържат само символ (глава на мъж, сатир или негър и др.), а по-късно - символ, името на града и личното име. Тасоските щемпели се намират в горните части на дръжката, а много рядко на устието на амфората. (1-7)

ТЪРГОВИЯ И МЕТАЛУРГИЯ

Проучените площи на емпориона са разположени около източната порта и тепърва трябва да очакваме откриването на сгради и места, предназначени за търговска дейност. Първите следи от такава, макар и извън затворени комплекси, вече са открити. На първо място това са монети, чийто състав недвусмислено показва поддържането на широки търговски контакти от жителите на емпориона. Същото качество на информация носят и откритите оловни търговски пломби. Търговските пломби били употребявани от втората половина на VI в. пр. н. е. Представляват малки оловни ядра с изображение или надпис от едната страна - символите на този, който е опаковал стоките. В Пистирос са открити няколко оловни пломби с различни емблеми (1, 4), но най-голям интерес представляват две с еднакъв печат. На него е изобразено двойно лице - мъжко и женско (1). Пломби с подобно изображение не са известни от Атина или други крупни елински центрове, а самият сюжет, използван при други елински изделия, е възприет в Атика в края на VI в. пр. н. е., като неговите корени трябва да се търсят в Йония (Мала Азия). Откриването в Пистирос на две оловни пломби с еднакъв, при това много рядък, печат ни разрешава да предположим кой е могъл да бъде собственик на печата. Сведението на

Херодот за боговете, почитани от траките, където изрично подчертава, че "... Царете им, отделно от останалите граждани, почитат най-вече Хермес, единствено в него се кълнат и твърдят, че самите те са негови потомци" (V, 7), може да бъде използвано при интерпретацията на разглежданите пломби. С търговията са свързани и оловни тежести за везни, някои с монограми. (2, 3)

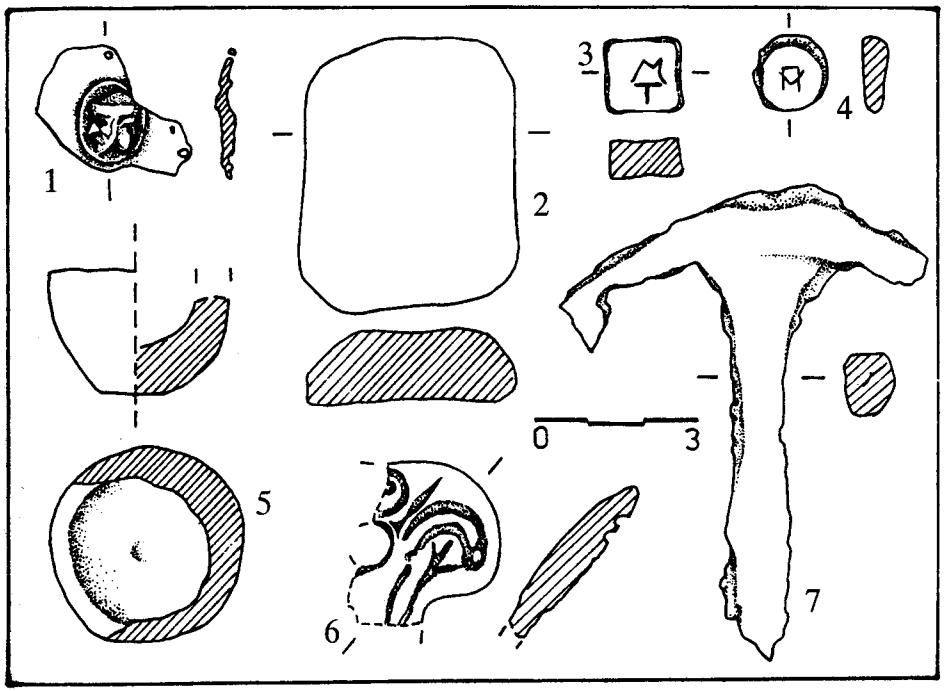

Неведнъж бе подчертавана главната причина за основаването на емпориона от тасосците в тази част на Тракия - добив и обработка на метални руди. При проучванията на Пистирос не бяха открити следи от металургия за времето на съществуването на емпориона. Такива са налице след унищожаването на емпориона и възникване на производствено селище върху неговите развалини (5, 6, 7).

Емпорионът е бил основан да изкупува готовия метал, а може би и да организира добива на руди в западна и северозападна Тракия. Археолозите в последните години започнаха да обръщат по-голямо внимание на следите от металодобив и обработката на руда в тази част на Тракия. В по-ранните публикации само бе документирано присъствието на следи от металодобив, без да се прави опит за уточняване на хронологията чрез по-задълбочени проучвания. Изследванията на брега на язовир Искър (м. Базето) разкриха следи от място за добив на метали от руди, съществувало много хилядолетия, но действало също така и по време на живота на Пистирос (монети на Котис, Тракийски Херсонес). Това е първата лястовичка за изучаването на мрежата, експлоатирана от търговците от Пистирос.

СЛЕДИ ОТ КУЛТОВИ ПРАКТИКИ

Устройството на емпориона въобще, а не само на Пистирос, засега не е известно за науката. Тепърва ще бъде изяснявано. Не е възможно в Пистирос да не бъде открит храм. Данните за културните практики в Пистирос на този етап се свеждат до няколко ритуални ями, открити в различни части на укрепената площ - до източната крепостна стена или пък северната част на емпориона. Заедно с детайлното навлизане навътре в устройството на емпориона ще изясняваме и обредите, придружавали търговския живот или пък практикувани от неговите жители.

Производственият участък, възникнал около източната порта след пожара в началото на III в. пр. н. е., разкри предполаганата отдавна тясна връзка в Тракия на металургията и културните обреди. Наситеността на културни останки с културни предмети е подобна на тази, откривана на тракийските светилища. Този факт, който ние предположихме въз основа на писмените данни (сведения за сатри и беси) и резултатите от проучванията на светилището при с. Бабяк, така обърка един млад археолог, че типичен металургичен център (в чашата на язовир Искър) бе определен като културен обект. При разкопките в Пистирос са открити цели или фрагментирани глинени, украсени олтари (в българската литература определяни с гръцката дума - "есхара") (1), глинени културни фигурки с глава на животни, антропоморфни фигурки или пък глинени миниатюрни предмети (стълбове, "хлебчета" и пр.) (2, 3, 4). Най-интересни са фрагментите от тракийската културна керамика. Тези съдове се отличават с богата украса (5, 6). Тя е изпълнена чрез тесни или широки врязани линии, оформящи различни геометрични мотиви. Разположена е винаги на голяма площ, разделена с хоризонтални пояси, запълнени или не от други мотиви, които са разнообразни: врязани линии, оформящи правоъгълници, празни или запълнени с орнамент от типа "рибена кост" или с пресичащи се линии, отпечатани скачени S-ове (оформящи вълнообразна линия), свастики, зигзаг линии, и др. геометрични и антроморфни мотиви. Към тази украса трябва да се добави и пластичната, застъпена най-вече от релефна лента с набождания или врязвания. Тази керамика е откривана главно в северозападните райони на Родопите и то на културни обекти, поради което тя бе наречена "тракийска културна керамика".

Ограничеността на нейното разпространение позволява да я свържем с определена общност от траките - бесите. Единичните екземпляри, откривани през последните векове на I-то хил. пр. н. е. и през първите от новата ера на голям ареал - от Струма до Тунджа, само потвърждават предназначението ѝ.

Към култа към Дионис, а оттам и към племето беси насочват и други податки от Пистирос: щемпелите със сюжети от културните практики, свързани с този бог, открити на съдове за вино (виж тук текста за битова

керамика), а главно бронзовата апликация, представляваща фалическа фигура, седнала на трон. Бронзовата апликация представя, според Г. Ла-

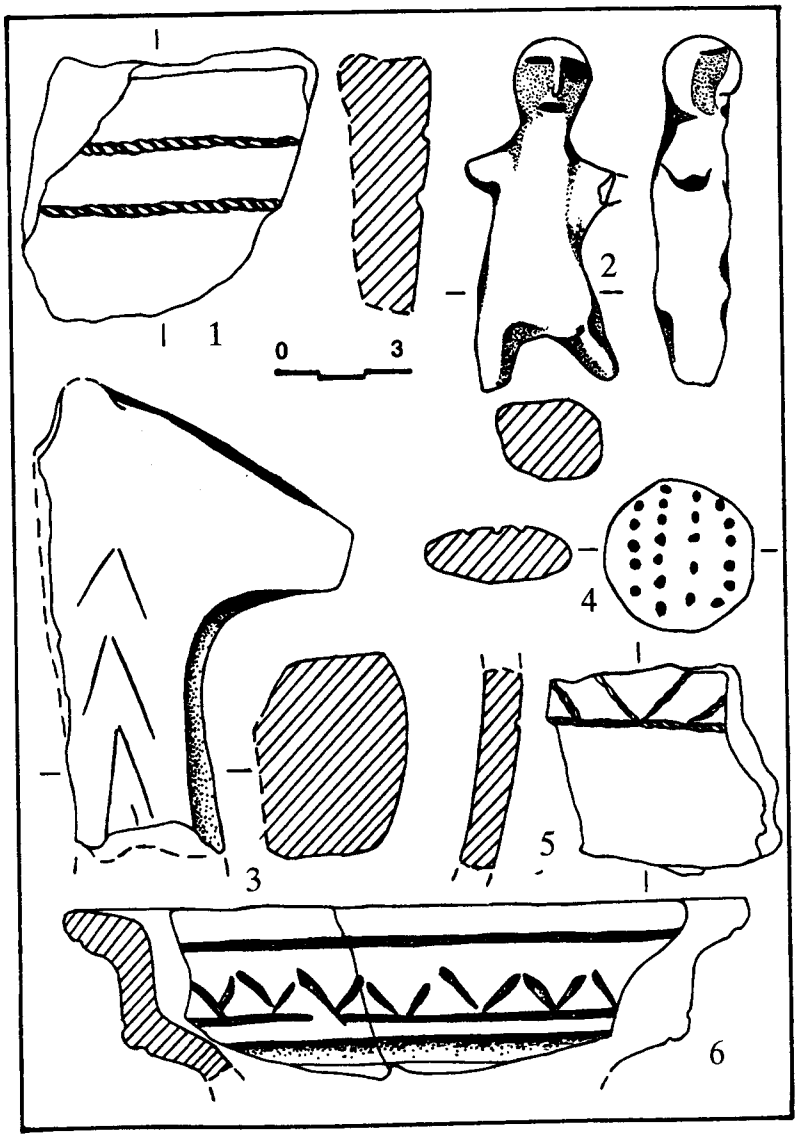

зов, персонаж, който е повлиян от изображенията на фалически фигури от коропластиката и вазовата живопис от IV в. пр. н. е., свързани с атическата комедия. В случая би могло да се приеме, че изображението е свързано с религиозните представи на траките и най-вероятно с култа към Дионис.

УКРАШЕНИЯ

Проучването на едно населено място предлага откъслечни данни за украшенията и елементите от облеклото, изработени от трайни материали. При иследванията в Пистирос бяха открити няколко предмета, които ни дават косвена информация за използваните облекла и украшения в него.

Най-голямо разнообразие се наблюдава при мънистата. Единственото открито бронзово мънисто е от типа на гръко-македонските бронзове, разпространени през ранножелязната епоха. Макари рядко те се срещат и след VI в. пр. н. е. То е най-близко до тип Е1 по Я. Боузек (1). Останалите мъниста са стъклени - от т. н. финикийско стъкло - от тъмносиня стъклена паста във вид на "очи" или пък от прозрачно стъкло (4, 5, 8). Те са

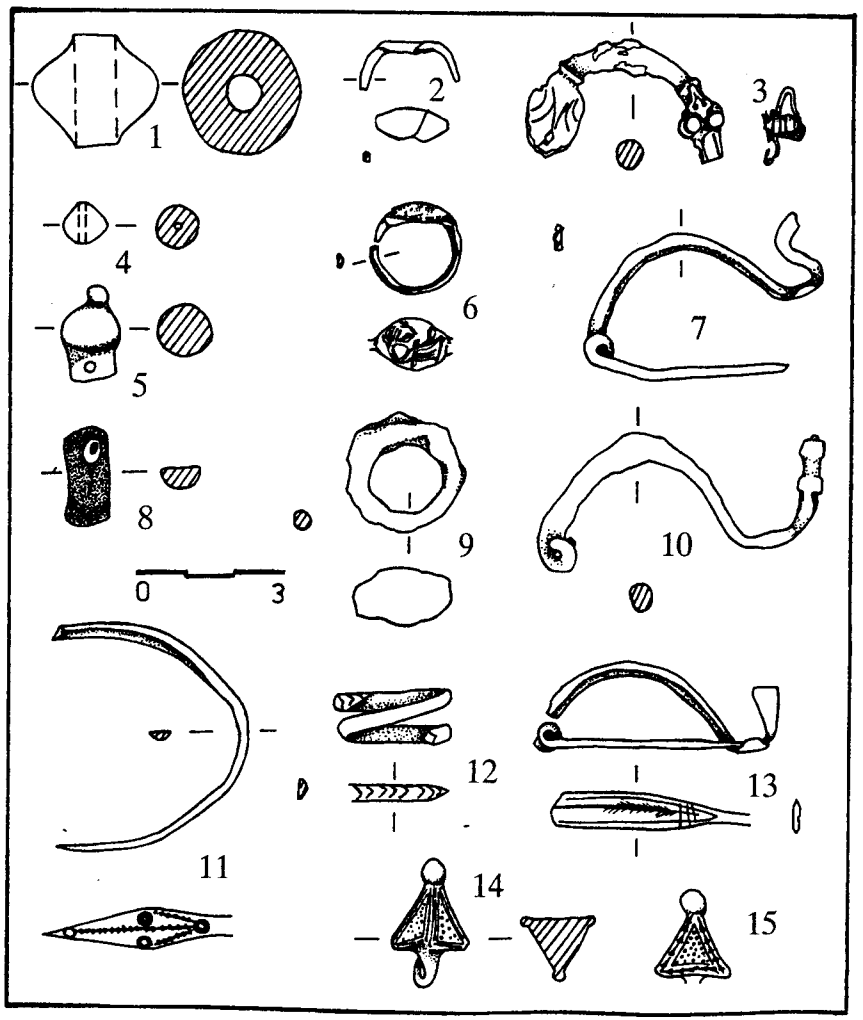

използвани в Тракия и елинския свят през V-III в. пр. н. е.

Пръстените с плочка, на която има изображение, се разпространяват на север в резултат на влиянието на елинската култура. Необходимостта от използването на личен печат при сключване на всякакъв вид договори е в основата на честото откриване на такива пръстени на територията на Пистирос. Те са железни (9), а по-рядко бронзови (2, 6), с елипсовидни пластинки - по-тесни или по-широки, изтеглени от халката на пръстена. Силната корозия на желязото не позволява запазване на изображението на плочките, докато на бронзовия пръстен ясно личи изображение, символ на неговия притежател.

Между украшенията бяха разкрити и спирално навити, пръстен и гривна, характерни за тракийската култура през V-IV в. пр. н. е. (11, 12). Подобни предмети са откривани и в елинските градове на Северното Черноморие, където се предполага, че или са принадлежали на придошло население, или пък са влияние на местни етнически елементи.

Олово, като един от металите, получавани при добива на руди в района на Горна Марица, е използвано от жителите на Пистирос за изработка на различни изделия (апликации, а дори и гвоздеи). Пирамидалните висулки от олово за обеци, украсени с набодени точки, са още един пример за приложението на този метал (14, 15). Подобни висулки са намерени както в Тракия (Бояна), така и в елинския свят (Олинт) , а в Дуванлий те красят краищата на обеци, изработени от злато.

В елинската култура след VI в. пр. н. е. одеждите не се закопчават с фибули. Тяхното присъствие в културата е явно доказателство било за варварско влияние, било направо за варварско присъствие. Откритите в Пистирос фибули в повечето случаи са в комплекси от третата фаза от развитието на обекта, т. е. от времето на съществуването на металообработващия център, функциониращ върху развалините на емпориона (3, 7, 10, 13). Тези фибули са от два вида: малоазийски, предпочитан през IV-II в. пр. н. е. от населението на Македония (3) и тракийски, характерен, както самото име сочи, за тракийската култура (7, 10, 13). Тези последните доминират, а откриването и на полуфабрикати дава основание да допуснем, че те са били произвеждани тук. Типовете, открити в Пистирос, са характерни за IV в. пр. н. е., но преобладават тези от III в. пр. н. е.

Макар и оскъдни украшенията дават ценна информация за бита и културната принадлежност на обитателите на Пистирос и селището, израснало след опожаряването му.

Предстоящото откриване на некропола на Пистирос ще даде по-пълна информация за използваните от неговите жители украшения.

ВЪОРЪЖЕНИЕ

Изделията, свързани с въоръжението, подобно на украшенията, са слабо застъпени сред материалите, откривани в населените места. Освен че са редки, откриваните елементи предимно са с неголеми размери и са от метателни оръжия: прашки, стрели, копия. Тези оръжия са характерни за леко въоръжените воини, както в Тракия, така и в елинския свят.

В Пистирос бяха открити много железни или бронзови върхове за стрели. Те се различават не само по използвания метал, а и по формата си.

Бронзовите стрели са триръби и са характерен елемент от въоръжението на траките, макар че се срещат и в Македония или в елинските градове в Северна Гърция (1, 2). Железните стрели са с масивно пирамидално тяло с издаващ се от него шип за набождане на дървена пръчка (3, 4). Тези стрели са характерни предимно за елинската култура.

Прашката е присъствала винаги при леко въоръжените пехотинци, но през I хил. пр. н. е., тежестите за прашка се различават помежду си. В юж-

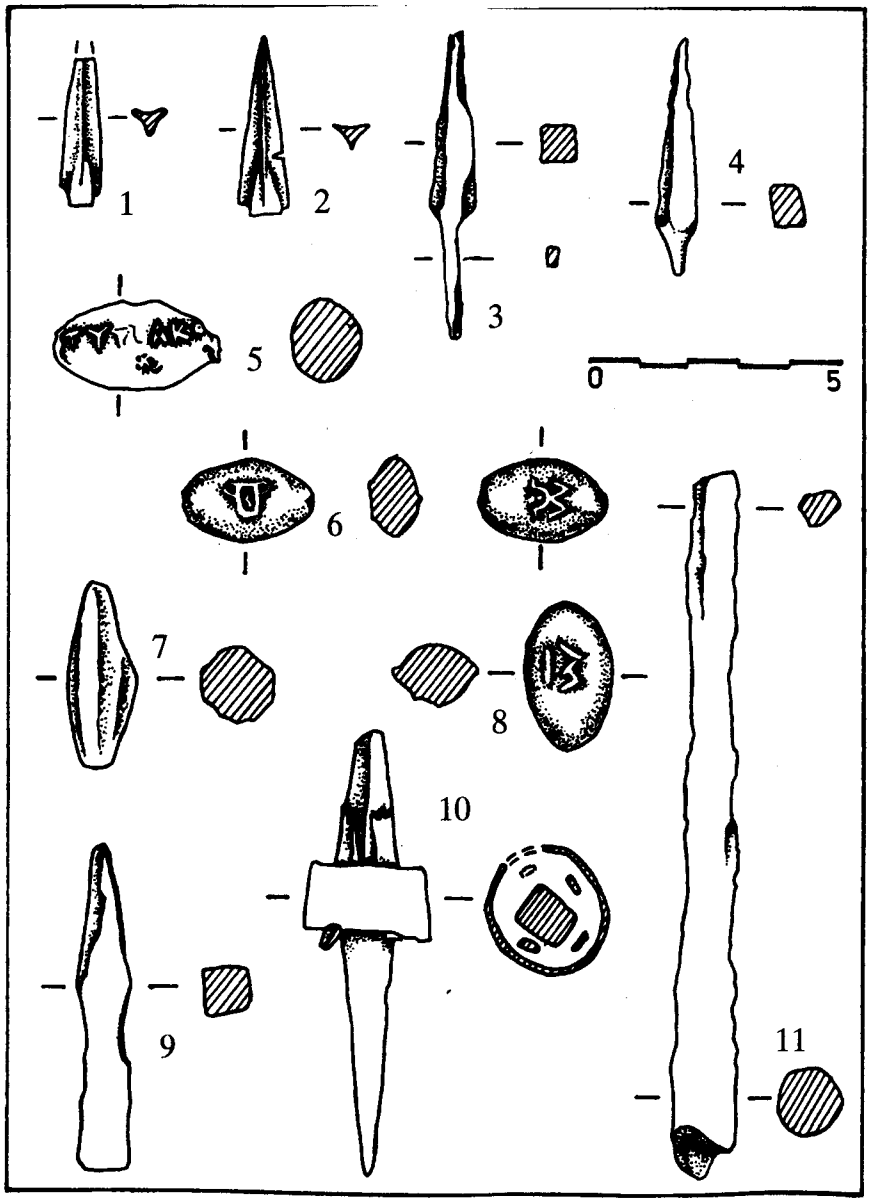

ните части на Балканския полуостров са изработвани специални глинени, оловни или от друг метал тежести с издължена, обикновено бадемовидна, форма. Върху тях се срещат имена или други символи (5, 6, 7, 8). В Пистирос са открити една оловна тежест с гръцко име (5) и друга с котиле (символ, използван при монетите от династията на Котис) и монограм (6). Последната находка показва колко сложна е била ситуацията на жителите на Пистирос. В надписа от Асар дере се подчертава, че тракийският владетел няма да настанява гарнизон в Пистирос, което косвено говори в полза на наличието на собствена военна сила тук. Откриването на оловна тежест със символите на тракийския владетел и монограм, вероятно на Маронея, разкрива сложна картина на структурата на подчинение на военните сили в държавата на Котис. Оловните тежести за прашка в Тракия са използвани в райони, съседни на Западното Черноморие (гети), а в земите, разположени навътре в сушата, засега единствено около Пистирос.

БИТОВА КЕРАМИКА

Сред разкриваните по време на археологическите разкопки в Пистирос предмети преобладават целите или фрагментираните глинени съдове. В това привилегировано положение ги поставя материалът, от който са изработени, тъй като в домакинствата са били употребявани и съдове от други материали, напр. дървени.

Въз основа на технологията на изработка глинените съдове се разделят в два дяла: 1. Керамика, работена на ръка; 2. Керамика, работена на грънчарско колело.

Първият дял съдържа съдове с по-груба структура на глината, често определяни и като кухненска керамика. Откритите в Пистирос съдове не се различават от формите, известни и от други тракийски селища. Изключение правят съдовете, покрити с ангоба (заливка от разредена глина). Подобен обичай груба керамика да се украсява авторът откри сред материалите от тракийския град Кабиле, но от по-късно време - III-II в. пр. н. е.

Вторият дял се състои от съдове с голямо разнообразие. В него за пръв път в Тракия от V-IV в. пр. н. е. се появяват съдове от глина с много дребнозърнести примеси, използвани в домакинството - напр. подобни на чайници (1, 1а). Останалите съдове имат в глината малко примеси или последните въобще липсват и са придобили след изпичането си сив, червен или кафяв цвят. Този дял съдове все още остава с условното название "местна" керамика. Възприетите от елините през VI в. пр. н. е. технологии за производството на съдове от този дял са направили възможно изработването им в различни части на варварска Европа. Формалните разлики в обработката на повърхността, използваната глина или даже употребяваните форми позволяват да допуснем съществуването на различни работилници, произвеждащи съдовете от разглеждания дял. Засега не сме открили в Тракия нито една подобна работилница.

Намерените в Пистирос ойнохоета (съдове за разливане на вино) с печати, представящи сюжети от Дионисовия култ - силен отвлича менада, маска на сатир - са добър пример за локалното предназначение на съдовете от втория дял (2, 3). Кантаросите (съдове за пиене на вино), както и несрещаните на други места форми ни подтикват да активизираме усилията за търсене на ке-

рамични работилници в западната част на Горнотракийската низина (5, 6, 7). Местни особености издава и кана с надраскан на дъното след изпичането ѝ графит - двойна брадва (4, 4а). Това би могло да бъде знак на притежателя ѝ, но не е изключено да се интерпретира като символ на работилницата.

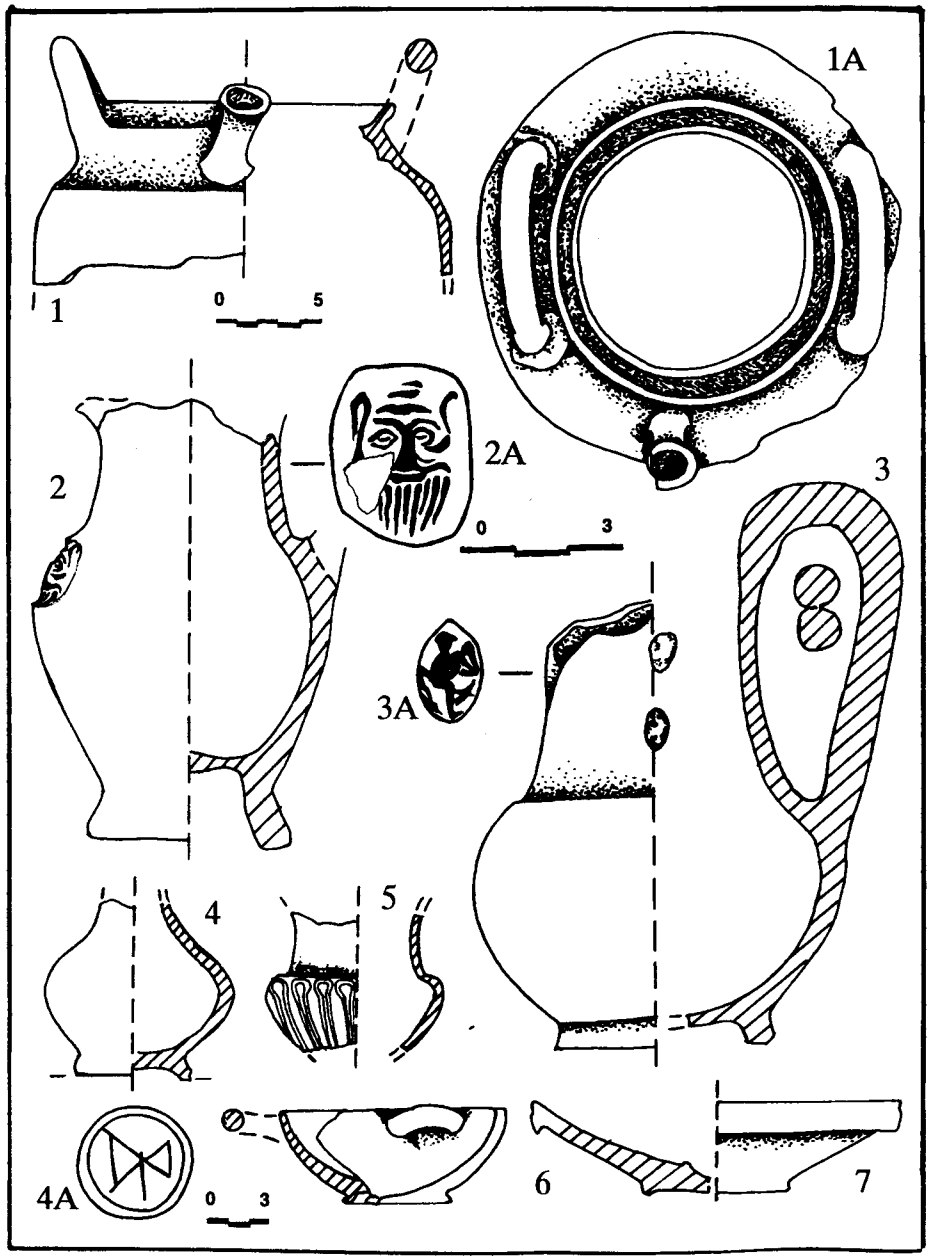

НЕКРОПОЛИ

Траки и гърци през V-IV в. пр. н. е. погребват своите мъртъвци по съвсем различен начин. Гърците полагат мъртвите в плоски гробове, в някои случаи с допълнителни конструкции от камък, дърво, глина и на по-заможните поставят каменна стела, за да отличат гроба. От V в. пр. н . е. било забранено с декрет прилагането на пищност в гробните конструкции и в поставяните дарове. Въпреки това в редица гръцки колонии - Аполония, Истрия, Олбия и пр. - в някои случаи е насипван и земен насип над погребението, стар балкански обичай, така характерен елемент за погребалните обичаи в Тракия. Пищност, големи могили и разнообразни, главно каменни, в южнотракийските земи, гробни конструкции са основните черти на тракийските погребални практики.

В околностите на Пистирос са открити елементи от погребалните обичаи на двата народа.

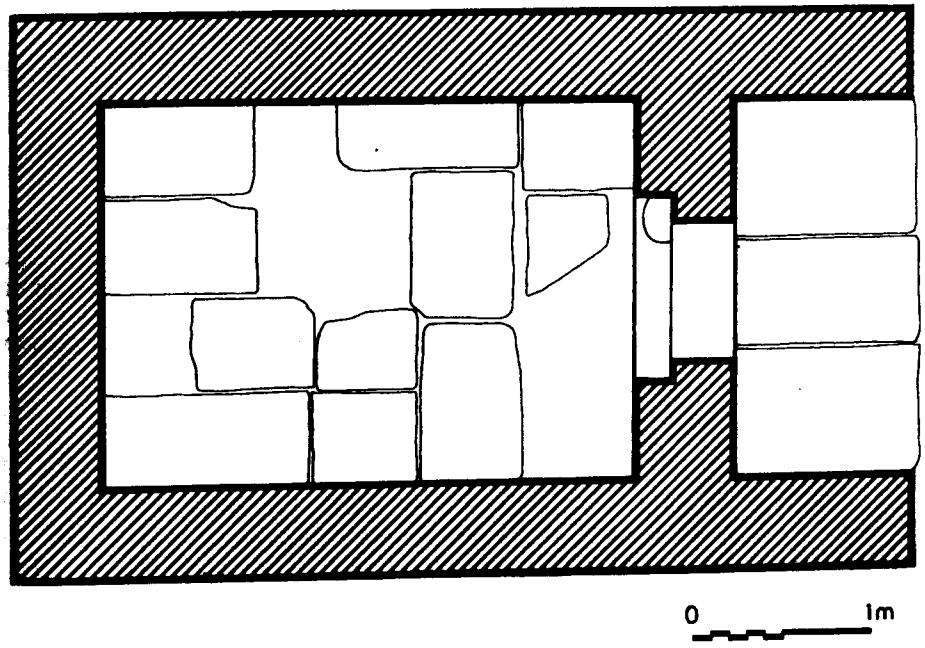

Споменатите вече неколкократно нагробни стели с имената на погребаните, открити случайно и по време на археологическите разкопки, са доказателство за съществуването на плосък некропол за население, погребващо своите покойници по елински обичай. Мястото му все още не е локализирано и това е първостепенната задача за археолозите през следващите години.

Откритите случайно гробници: куполна при Белово и с двускатен покрив в м. Орешкови могили в землището на с. Ветрен (виж плана) са доказателство за присъствието в района на Пистирос и на елементи, характер-

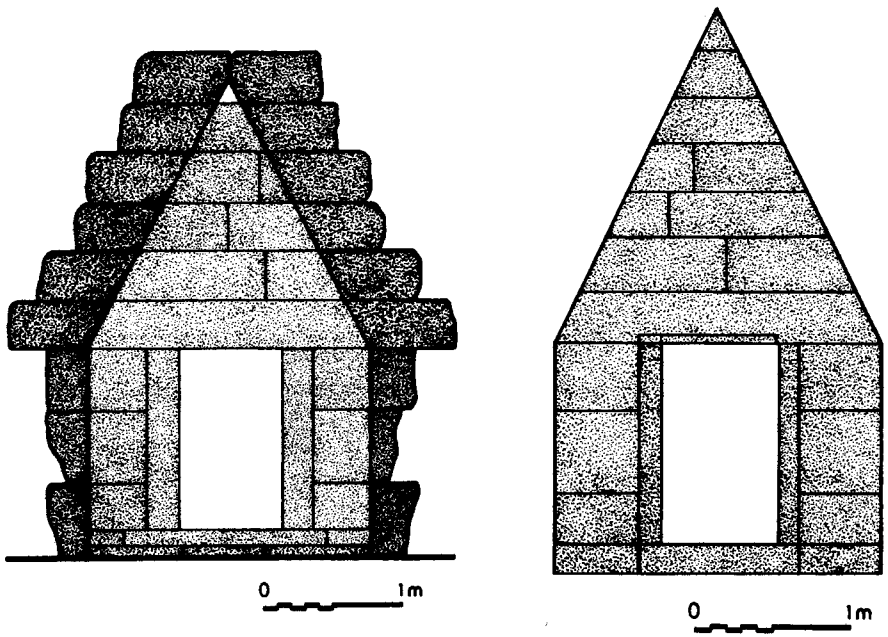

ни за тракийските погребални практики. По-сложна е ситуацията на могилния некропол при с. Аканджиево, проучван от Н. Гиздова. Покрай гробните конструкции, характерни за тракийската култура, са открити и дарове, присъщи на елините. Могилите от Аканджиево са добър пример за сложните културни процеси, развили се в Пистирос и околността му.

ЛИТЕРАТУРА

ЛАТИНИЦА

Boardman, Kolonien = Boardman J., Kolonien und Handel der Griechen. München 1981.

Borchhardt, Zêmuri = Borchhardt J., Zêmuri. Die Residentzstadt des lykischen Königs Pericles. - Istambuler Mitteilungen 40, 1990, 109 - 143.

Bresson, Les cités = Bresson A., Les cités grecques et leurs emporia /b:/ Emporia 1993, 163-226.

Domaradzka, Annexe = Domaradzka L., Inscriptions découvertes dans le haut de Maritza (ancien Hébros). - Archeologia (Warszawa) XLIV, 1993, 55-57.

Domaradzki, Pistiros = Domaradzki M., Pistiros - centre commercial et politique dans la vallée de Maritza (Thrace). - Archeologia (Warszawa) XLIV, 1993, 35-55.

Hammond. History = Hammond N. G. L., History of Greece to 322 B. C. Oxford 1967.

Isaac, Greek = Isaac B. H., The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest. Leyde 1986.

Kalinka, Antike = Kalinka E., Antike Denkmäler in Bulgarien. Wien 1906.

Κουκούλη - Χρυσανθάκη, Εἰδήσεις = Κουκούλη - Χρυσανθάκη Χ., Εἰδήσεις ἐκ τῆς Θασίων Ἠπείρου. - Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν 6 (1973), 2, 230-240.

Lazaridis, Thasos = Lazaridis D., Thasos and its Peraia. Athens 1971.

Martin, Recherches = Martin R., Recherches sur l'agora grecque. Paris 1951.

Mihailov IGBulg. = Mihailov G., Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Serdicae 1961, vol. III, 1.

Mihailov, La légende = Mihailov G., La légende de Térée. - Годишник на СУ. Филологически факултет 50, 2, 1955, 81-197.

Pouilloux Recherches = Pouilloux J., Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos (= Etudes Thasiennes III), Paris 1954.

Schönert-Geiss, Münzprägung = Schönert-Geiss E., Die Münzprägung von Maroneia (= Griechisches Münzwerk, Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike, 26), Berlin 1976.

Velkov, Domaradzka, Kotys = Velkov V., Domaradzka L., Kotys I (383/2 - 359) et l'emporion de Pistiros en Thrace. - Bulletin de Correspondance Hellénique 118, 1994, 1-15.

КИРИЛИЦА

Апостолидис, ГНАМ = Апостолидис М, Неиздадени или неизтълкувани надписи в Тракия. - Годишник на НАМ Пловдив за 1930, 1932, 231-271.

Ариан = Извори за старата история и география на Тракия и Македония С. 1949, 149.

Балабанов, Градове = Балабанов П., Градовете в древна Тракия преди походите на Филип II (в:) Втори национален симпозиум "Поселищен живот в Тракия". Ямбол 1986, 41-59.

Ботушарова, Глинен = Ботушарова Л., Погребение с глинен саркофаг при с. Песнопой. - Годишник на музеите в Пловдивски окръг I, 1954, 265-271.

Велков, Пътища = Велков В., Пътища по западното Черноморие в предримската епоха (VI-I в.). - Известия на Варненския народен музей, XIV, 1963, 25-34.

Венедиков, Враца = Венедиков И., Съкровището от Враца. С. 1975.

Венедиков, Топонимия = Венедиков И., Тракийската топонимия в движение. Населението в Югоизточна Тракия (в:) Мегалитите в Тракия ч. 2 - Тракия Понтика, С. 1982, 32-170.

Герасимова и др., Тракийски = Герасимова В., М. Русева, К. Кисьов, Непубликувани тракийски паметници от землищата на селата Брестовица и Първенец, Пловдивско. - Известия на музеите от южна България XVIII, 1993, 63-78.

Данов, Тракия = Данов Х., Древна Тракия. С. 1968.

Добруски = Добруски В., Материали по археологията на България. - Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, С. кн. XII, 1895, 318-338.

Домарадски, Богати = Домарадски М., Тракийски богати погребения. - Terra antiqua Balcanica III, 1988, 78-86.

Кацаров, Беси = Кацаров Г., Тракийските беси. - Известия на Българското историческо дружество 6, 1924, 31-47.

Кацаров, Принос = Кацаров Г., Принос към историята на древна Тракия. - Известия на института за българска история, С., V, 1954, 155-172.

Китов, Стрелча = Китов Г., Тракийските могили край Стрелча. С. 1979.

Ксенофонт = Ксенофонт. Исторически съчинения С. 1984.

Лазов, Бронзова = Лазов, Г., Бронзова апликация от Пистирос. - Проблеми на изкуството, С. 1994, кн. 4, 52-54.

Омир, Одисея = Омир. Одисея С. 1971.

Сарафов, Сатри = Сарафов Т., Тракийските сатри. - Годишник на СУ. Факултет Западни филологии 67, 1, 1974, 121-189.

Тукидид = Тукидид. История на Пелопонеската война. С. 1979.

Филов, Дуванлий = Филов Б., Надгробните могили при Дуванлии. С. 1934.

Фол, Политическа = Фол А., Политическа история на траките С. 1972.

Фол, Тракия = Фол А., Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха С. 1975.

Херодот = Херодот. История - ч. I, С. 1986, ч. II, С. 1990.

Цар Котис I = Цар Котис I. Тракийската държава. Емпорион Пистирос. Каталог. Септември 1994.

Юрукова, Тракийски = Юрукова Й., Монетите на тракийските племена и владетели (= Монетни съкровища от българските земи т. I), С. 1992.

Юрукова, Домарадски, Нов = Юрукова Й., Домарадски М., Нов център на тракийската култура - с. Ветрен, Пазарджишко. - Нумизматика XXIV, 3, 1990, 1-24.

Приложение

Велизар Велков и Лидия Домарадска

КОТИС I (383/2-359) И ЕМПОРИОН ПИСТИРОС В ТРАКИЯ

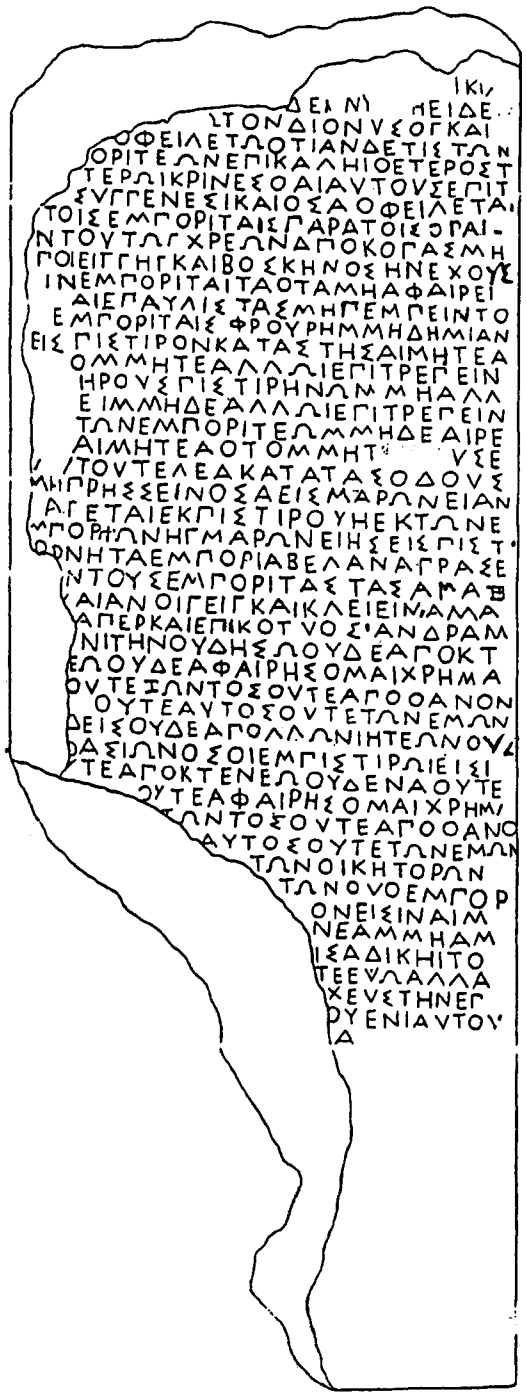

През м. ноември 1990 г. в м. Асар дере при с. Ветрен, Пловдивска област, е намерена каменна плоча с изчукан върху нея надпис на старогръцки език. Тя е открита от Стойчо Иванов Бойчинов, който съобщава за това в музея на гр. Септември. Прибирането на плочата в музейната сбирка на града е организирано от Валентина Йорданова Танева. Паметникът е лежал в синора на нива, разположена на югоизток от архитектурните останки на римската пътна станция Lissae, преименувана към началото на IV в. в Bona mansio (Mihailov, IG Bulg., с. 102-104). Станцията е била построена в м. Градището, която е част от м. Асар дере. В нивата са събрани и се събират материали от римската и късноантичната епохи. Откритите по плочата следи от хоросан посочват, че вероятно още през римската епоха тя е била донесена от по-старо селище и е преупотребена като строителен материал. Това по-старо селище е най-вероятно разкопаваният античен център, разположен на 2 км южно от мястото на откриването на плочата, в м. Аджийска воденица при с. Ветрен. Изказаното предположение се потвърждава от синхрона между съдържанието на надписа и времето, по което се датират археологическите материали от споменатия античен обект.

Плочата е от гранит с размери: вис. 1,64 м, шир. 0,63 м, деб. (горе) 0,27 м - (долу) 0,21 м. Надписаното поле е с размери: шир. 0,62 - 0,57 , вис. 1,16 м. Вис. на буквите 0,02 м, шир. на буквите: Р - 0,013 м, М, N, Н, Е - 0,015 м, А, Δ, Г - 0,02 м, Ф - 0,025 м, Ω - 0,035 м.

Началото на текста липсва. Първите оцеляли два реда са запазени зле; забелязват се следи от букви на р. 1, които почти не могат да се дешифрират, липсват около 20 букви. В р. 2 липсват началните 12 букви. От р. 36 надолу надписното поле е отчупено от ляво. Лявата страна на надписа (началата на редовете) е повредена така, че липсват - разрушени, нечетливи - по една до две букви от редовете. Десният край на надписа е съхранен и са запазени завършъците на всички редове.

Текстът гласи:

Публикуваната статия е дело на двама автори - на починалия проф. В. Велков и Л. Домардска. Поради спецификата на настоящия том бележките тук са дадени с някои съкращения. Техният пълен оригинален текст, дело на проф. В. Велков, е обнародван в Bulletin de Correspodance Hellenique 118, 1994, с. 1 - 15.

[ca 20] ΙΚΙ/
[ca 12] ΔΕΝΝΤ .. Η εἰ δὲ .
[ca 4 ὀμνύτ]ω τὸν Διόνυσογ καὶ
[ca 4] ὀφειλέτω̣ ὅ τι ἂν δέ τις τῶν
[ἐμπορι]τέων ἐπικαλῆι ὁ ἕτερος τ-
[ῶι ἑτέραι κρίνεσθαι αὐτοὺς ἐπὶ τ-
[οῖς] συγγενέσι καὶ ὅσα ὀφείλεται[ι]
τοῖς ἐμπορίταις παρὰ τοῖς Θραιξ-
[ί]ν, τούτωγ χρεῶν ἀποκοπὰς μὴ
ποιεῖγ γῆγ καὶ βοσκὴν ὅσην ἔχουσ-
ιν ἐμπορῖται, ταῦτα μὴ ἀφαιρεῖ-
σθαι· ἐπαυλιστὰς μὴ πέμπειν το-
[ῖ]ς ἐμπορίταις· φρουρὴμ μηδεμίαν
εἰς Πίστιρον καταστῆσαι μήτε α-
[ὐτὸ]μ μήτε ἄλλωι ἐπιτρέπειν·
[κλ]ήρους Πιστιρηνῶμ μὴ ἀλλ-
[ά]σσειμ μηδὲ ἄλλωι ἐπιτρέπειν·
[τὰ]ι τῶν ἐμποριτέωμ μηδὲ αἱρε-
[σθ]αι μήτε αὐτὸμ μήτε τοὶς ἐ-
[αυτ]οῦ· τέλεα κατὰ τὰς ὁδοὺς
μὴ πρήσσειν, ὅσα εἰς Μαράνειαἰν]
[εἰσ]άγεται ἐκ Πιστίρου ἢ ἐκ τῶν ἐ-
[μ]πορίων ἢ ϝ Μαρανείης εἰς Πίστ-
[ιρ]ον ἢ τὰ ἐμπόρια Βελανα Πρασε-
[ν]αἰν· τοὺς ἐμπορίτας τὰς ἀμάξ-
[ας] καὶ ἀνοίγειγ καὶ κλείειν· ἅμα
[κα]θάπερ καὶ ἐπὶ Κοτυος· ἄνδρα Μ-
[α]ραινίτην οὐ δήσω οὐδὲ ἀποκτ-
[ε]νέω οὐδὲ ἀφαιρήσομαι χρήμα-
[τα] οὔτε ζῶντος οὔτε ἀποθανόν-
[τος] οὔτε αὐτὸς οὔτε τῶν ἐμῶν
[οὐ]δείς· οὐδὲ Ἀπολλωνιητέων, οὐδ-
[ὲ Θ]ασίων, ὅσοι ἐμ Πιστίρωι εἰσ[ἰν],
[οὐ]δὲ ἀποκτενέω οὐδένα, οὔτε
[δήσω] οὔτε ἀφαιρήσομαι χρήμα-
[τα οὔτε] ζῶντος οὔτε ἀποθανό-
[ντος οὔτε] αὐτὸς οὔτε τῶν ἐμῶν
[οὐδείς· εἴ τις] τῶν οἰκητόρων
[14–16]τῶν οὗ ὁ ἐμπορ-
[14–16]ον εἰσὶν ΑΙΜ-
[14–16]ν, ἐὰμ μὴ ΑΜ-
[14–16]τις ἀδικῆι τὸ-
[ν δεῖνα *vel* –ὸς δεῖνας..] τε ΕΥΩΑΛΛΑ
[... ἀναδο– *vel* ἀποδο]χεύς τὴν ἐκ-
[5–6 δι' ἑκαστοῦ] ἐνιαυτοῦ
[.....]Α.

1: следи от букви, които не могат да се дешифрират. **3**: на това място в текста се възстановява формула за клетва [ὀμνύτ]ω τὸν Διόνυσογ καὶ ὀφειλέτω **7-9**: става дума за дългове на емпоритите при траките. Заповедта да не се анулират никакви дългове позволява да преположим, че става дума за земи, принадлежащи на траките, които те са отстъпили на емпоритите срещу заплащане: виж р. 10 и сл. Четенето, предложено в р. **8-9** Θραιξ[ί]ν, τούτωγ дължим на Д. М. Луис, видял факсимиле и фотография на паметника, и му изказваме нашата благодарност. **14-15**: α[ὐτ]όμ или α[ὀτ]όμ срв. с р. 19. 16-17: ἀλλ[άσσ]ειμ мястото за три букви в началото на р. 17 внушава такава възстановка. Идеята за четенето дължим на Б. Браво, за което му изказваме благодарност. 18-19: в края на р. 18 камъкът е отчупен, в началото на р. 19 - място за две букви, αἵρεσθαι, сегашен медио-пасивен инфинитив от глагола αἵρω 22: [εἰσ]άγεται или [ἐξ]άγεται – предположение на Б. Браво, за което му изказваме благодарност. 25: четенето ἁμάξ [ας] е по идея на М. Хатзопулос. 26: в началото липсват две букви, след тях полегата хаста вероятно от една капа. 26-27: пред ἅμα и след Κοτυος на камъка са изчукани разделителни точки. 38: в началото на реда липсват около 11 букви. 39: чете се ΤΩΝΟΥΟΕΜΠΟΡ вероятно – τῶν родителен падеж от име в множествено число, οὐ или οὗ и накрая ὁ ἐμπορ –, вероятно длъжностно лице, ако съдим по определителния член , а̓ъне думата ἐμπόριον. 42: на камъка се чете ΙΣΑΔΙΚΗΙΤΟ. 44: може би е стояла дума като ἀναδοχεύς, означаваща арбитър или гарант при подновяване на договора, към което насочва и р. 45. 46: следи от капа пред съвсем ясната Α. След нея

нито на този, нито на следващия ред няма никакъв текст.

Езикът на текста показва особености на йонийския диалект, клонящ към атицизъм: ета вместо алфа във φρουρήμ, πρήσσειν; неконтрахирани форми за родителен падеж множествено число ἐμποριτέων, Απολλωνιητέων, за винителен = именителен падеж множествено число среден род τέλεα, за бъдеще време ἀποκτενέω.

Наблюдава се асимилация на крайни съгласни Διόνυσογ καί, τῶγ χρεῶν, ποιεῖγ γῆγ καί.

Превод:

(някой *си* да се закълне) в Дионис и
да бъде длъжен. А ако някой от
емпоритите обвини (друг), те да се
съдят един друг при своите
родственици и каквито неща се дължат
от емпоритите при траките,
да не прави отмяна на тези дългове.
Земя и пасбища, които притежават
емпоритите, това да не им се отнема.
Епаулисти да не изпраща при
емпоритите. Да не назначава
никакъв гарнизон в Пистирос, нито
той лично, нито да възлага на друг.
Клери на пистиренците да не проме-
ня, нито да възлага (това) на друг;
имуществата на емпоритите да не
отнемат нито той лично, нито неговите хора.
Да не събира митата по пътищата
(за стоките), които се внасят
към Маронея от Пистирос и от емпориите или от Маронея към
Пистирос и Беланските емпории
на прасени. Емпоритите да от-
варят и да затварят впряговете.
Същевременно и точно както по времето на Котис:
“Маронеец не ще затварям, нито ще го
убивам, нито ще го лишавам от имот,
нито приживе, нито след смъртта му,
нито аз лично, нито някой от моите хора.
Нито от аполонийците, нито от
тасосците, които са в Пистирос,
ще убивам някого, нито ще го
затварям, нито ще му отнемам имота,
нито приживе, нито след смъртта му,
нито аз лично, нито някой от моите
хора. (Ако пък някой) от жителите
- - - - - - емпори (архът?)
- - - - - - са - - - - -
- - - - - ако не АМ-
- - - (ако някой) обиди
(някого) - - - - - - -
(арбитърът) - - - - - -
- - - - (всяка) година
- - - - - - . (край на текста)

От запазения текст на надписа - липсва началото, може би два-три реда, липсва част от заключението, липсват отделни букви от началните редове в лявата половина - може да се заключи, че става въпрос за официален документ, издаден от канцеларията на тракийски владетел, наследник на Котис I (383/2-359). Тъй като това засега е първи и уникален документ на тракийския царски двор, при това липсват някои съществени части от текста (началото и заключението), анализът на документа в сравнение със съвременните му елински декрети е труден. Безспорното в случая е авторитарната власт на лицето, което разпорежда от свое име, от първо лице.

Център в надписа е емпорионът Пистирос и проблемите, които са възникнали около неговите жители и дейността им на територията на тракийското царство, където те са създали споменатия емпорион: взаимоотношения между отделните елински групи, дошли от различни полиси, но в момента живеещи заедно в Пистирос; отношения със съседното тракийско население; проблеми около поземлени владения (клери), които пистиренците притежават; взаимоотношения между Маронея и Пистирос; въпроси около заплащане на мита по пътищата на Тракия, очевидно при търговска дейност; проблеми около някакви емпории на прасени (?). Тези въпроси са били представени пред тракийския владетел, който чрез разпореждането, изчукано по елински образец на каменна плоча, е трябвало да вземе отношение (Lehman-Hartleben. Die Hafenanlagen, с. 39).

В надписа се споменава селището Пистирос и неговите жители са назовани емпорити. Това означава, че става дума за емпорион Пистирос. Херодот споменава (Херодот, VII, 109-110) за съществуването на град Пистюрос в Егейска Тракия по повод преминаването на Ксеркс през 480 г. в този район. Според Кукули-Хризантаки (Κουκούλη - Χρυσανθάκη, Εἰδήσεις 230-240) той е бил разположен южно от магистралата Кавала-Ксанти, близо до селото Понтоливадо. Херодот отбелязва, че Ксеркс прекосил р. Нестос (дн. Места) и преминал край град Пистюрос, разположен в близост до голямо солено езеро, много богато с риба и се отправил към Пангей. От това може да се заключи, че Пистюрос е бил разположен на удобно за поселение място, недалеч от устието на р. Нестос.

Много важно обаче е съобщението на граматика Елий Херодиан (II в. от н. е.), повторено и у Стефан Византийски за емпорион с това име в Тракия (Ael. Herod. виж Velkov, Ael. Herodianos, 65-70; Steph. Byz. 524, 11). Известно е, че е имало и други емпории в Тракия, но този е единственият, за който Стефан пише, което сочи неговото значение и факта, че е попаднал в античната писмена традиция. Той го разграничава от град Пистирос (Steph. Byz. 171, 6-7).

Най-важният аргумент за идентификацията на античния център в м. Аджийска воденица с емпорион Пистирос е един надгробен надпис, открит в тази местност (Добруски, МСб, с. 335, № 27 и Mihailov, IG Bulg. n. 1067-1068). Надписът е на починал елин от Аполония - Διονύσιος Διοτρέφεος Ἀπολλωνιάτης. В р. 32 на разглеждания надпис се отбелязва, че в Пистирос живеят преселници от Аполония и Тасос. Следователно съчетаването на епиграфските и археологическите находки с писмените извори доказва, че разкопаваното селище е Пистирос.

Кога е възникнал Пистирос и защо е наречен така? Най-приемливото обяснение е, че търговци от град Пистюрос, използвайки естествени пътища от юг към север - или поречието на р. Нестос (дн. Места), или даже по-удобни връзки през Родопите - са проникнали до вътрешността на Тракия, до плодородните райони по поречието на р. Хеброс (дн. Марица). Тук те са открили подходящо място, разположено на основния път през Тракия. Те са нарекли създадения от тях емпорион на името на града, откъдето са дошли.

Какво е представлявал един емпорион в епохата на разцвета на гръцкия полис, какви административни и юридически права са имали този вид селища извън елинския свят. С понятието *емпорион* първоначално се назовават определени търговски райони в един полис (Martin, Recherches, 283 и сл.; Hasebroeck, Die Betriebsformen, с. 422 и сл.). Това название се пренася върху редица селища, създавани от елински търговци по крайбрежията на Средиземно, Егейско, Мраморно, Черно море (Lehman-Hartleben, Die Hafenanlagen, с. 28-45), както и във вътрешността на неелинските области.

Създаването на вътрешни емпории от елински колонисти, т. е. навлизането на елински търговци навътре в хинтерланда на споменатите крайбрежия е процес, чието начало е още през VIII-VII век. Известно е, че коринтяните през VII век пр. н. е. създават емпории и по крайбрежието, и във вътрешността (Тукидид, I, 13, 1). Диодор Сицилийски отбелязва такива емпории във вътрешността на Египет (Diod. I, 67). За емпории в Сицилия пише Дионисий Халикарнаски (Dion. Halic. VII, 20). В Испания от такъв емпорион се развива един от големите градски центрове на Иберийския полуостров, съхранил името Емпорион (Garcia y Bellido, Hispania Graeca, 19-52). Такива емпории са известни в Мала Азия, земите на келтите (по поречието на р. Рона, дело на преселници от Масалия), в Сицилия, Кампания, Македония и другаде (Steph. Byz. 15-17; Ptolem. III, 4; Ксенофонт, Анабазис, I, 2, 10; Strabo, VI, 260).

Обикновено вътрешните емпории (Stanley, Ancient, с., 140 и сл, 147 и сл.; Böckh, Die Staatshaushaltung, с. 62, 74 и сл., 365, 380 и сл,; Knorringa, Emporos, с. 9, 63; Glotz, Ancient, с. 41, 50, 125, 127, 184, 231, 260, 309; Francotte, L'industrie, с. 192; Hopper, Trade, 167-168) възникват по главни пътища и то на кръстопътни места. Не малко са възниквали и в погранични райони между отделни племена. Те по същество са създавани от търговци и се оформяли около някои традиционни места за обмен между местни племена. Не са имали статут на град (полис). В тези емпории винаги се изграждали и светилища, тъй като боговете са били призовавани като гаранти за реда и почтеността на сделките (Martin, Recherches, с. 283).

От писмени извори е известно селище в Тракийския Херсонес с име Агора, наследило очевидно такъв емпорион. През него е преминал Ксеркс по време на похода си в Тракия (Херодот, VII, 58). Остров Тасос създава редица емпории "в съседна Тракия" (Тукидид I, 100). Известни са и емпориите на о-в Самотраки в Егейска Тракия (Pseudo-Scylax 68, Perdrizet, Le Samothrakikos, 33-41).

За елинска колонизация обаче във вътрешността на Тракия, в областта между Хемус (дн. Стара планина) и Родопите, досегашната писмена информация бе оскъдна.

През 464 г. атински колонисти навлизат по поречието на р. Стримон (Струма) и по-навътре в тракийските земи: "В същото време (464 г.), пише Тукидид (I, 100), атиняните изпратили към Стримон десет хиляди колонисти, свои съграждани и съюзници, за да се поселят в местността, която тогава се наричала "Девет пътища", а сега - Амфиполис и била в ръцете на едоните". Тукидид добавя, че те завзели мястото и "проникна-

ли навътре в Тракия". Самото селище било разрушено от едоните и преселниците - избити, но по-късно, през 437 г. атиняните отново се върнали.

През годините на управлението на Перикъл атиняните създават клерухии и емпории по цялото тракийско крайбрежие и навътре в хинтерланда.

Около 445 г. пр. н. е. възниква елинската колония Брея на мястото на постаро тракийско селище, чието име колонията запазва. Запазен е учредителният декрет на Брея (Tod, Greek, n. 44). Вероятно по същото време е възникнала като клерухия и после получила полисна уредба и колонията Агатополис (дн. Ахтопол) на Черно море.

Засега може да се издигне хипотезата, че емпорионът Пистирос е създаден в последната четвърт на V в. пр. н. е. Това може да се докаже с издирване на най-старите находки от разкопавания обект.

За емпории във вътрешността на Тракия определена информация има у Флавий Ариан. Пасажът досега е бил спорен и неправилно обясняван. Като описва похода на Александър Велики в Тракия през 336 г. пр. н. е. и като отбелязва борбата на местното население срещу македонците, Ариан пише (Fl. Arrianus 1, 7): "Тук, когато възлизаха по планината, го пресрещнаха из тесниците мнозина въоръжени туземци и независимите траки". Някои издатели са смятали това място за corruptela, понеже никой не е подозирал (при липсата на информация), че във вътрешността на Тракия е имало емпории. При изричното текстово предаване †ΕΜΠΟΡΙΩΝ издателите са предлагали различни четения, между които се е приемало, макар и като хипотеза, ἐγχωρίων, т. е. "туземци". Не е обърнато внимание, че се е получила една безсмислица: да се противопоставят "туземци" на "автохтонни траки"! С локализирането на емпорион Пистирос от това време в Тракия се вижда, че текстът е точно предаден и следва да се преведе: "много въоръжени хора от емпориите и независимите траки".

Ариан ясно отбелязва две различни социални и етнически групи: жители на емпориите, очевидно елини, добре въоръжени и останалото тракийско население, което, както знаем от съседни пасажи се е бранело по друг, свойствен на траките начин. Очевидно е, че тези траки не са били жители на елинските емпории.

Следващият коментар към надписа в някои отношения ще остане предварителен и хипотетичен, поради фрагментирания му край и поради липсата на аналогични случаи за сравнение.

В началото на текста е стояло името на лицето, което е било отговорно за осъществяването на издадените разпореждания. То е подлогът на редица инфинитиви (р. 9, 10, 11, 13, 14, 17, 20, 25). Твърде възможно е това да е бил наследник на самия Котис, тъй като в р. 27 и следващите се дава в първо лице и заключителното разпореждане. Като доказателство в тази насока може да се приведе нареждането (р. 11-12) "да не назначава никакъв гарнизон в Пистирос, нито той, нито да възлага (това) на друг". Това очевидно е от компетенцията и право само на владетеля. От един пасаж на Аристотел се вижда, че Котис е поддържал гарнизони в редица крепости из страната (Aristot. Oeconom. 1351 A 18-32).

Р. 3: τὸν Διόνυσον споменаването на Дионис като едно от най-изявените божества в тракийската държава на Котис не е случайно. "От боговете почитат само Арес, Дионис и Артемида" отбелязва Херодот (V, 7) за тази епоха. Известно е, че в района на бесите в Родопите (все още нелокализирано, но в тая област) се е намирало прочуто много древно светилище на Дионис. Възможно е клетвата на Котис да е дадена пред Дионис. Елинските декрети от подобен характер са били оформяни като ὅρκοι, които винаги са свързани със заклеване в съответни божества, чиито храмове са най-значими в съответните селища или в известни светилища.

Р 4-6: очевидно става дума за спорове, възникнали между отделните елински групи от коренните заселници от Пистирос и заселилите се покъсно търговци от Маронея, Тасос, Аполония, които следвало да се разрешават от гледището на елинското законодателство (Hasebroeck, Staat, 182-186). В този смисъл тракийският владетел не се намесва във вътрешните проблеми на емпориона.

Р. 9: τῶγ χρεῶν ἀποκοπάς – изразът χρεῶν ἀποκοπή е известен от поземлените реформи на Солон (Plut. Sol. 15). В този смисъл той се споменава сравнително рядко в надписи от III в. пр. н. е. (Syll.^{3} n. 526$_{20}$, 527).

Р. 10: γῆγ καὶ βοσκήν т. е. "орна земя и пасбища", за които изрично е отбелязано, че са собственост на емпоритите, срв. също и споменатите в р. 16 κλήρους. Тези пасажи поставят много сериозни проблеми за поземлените отношения на един вътрешен емпорион, които могат да бъдат предмет на отделно изследване. Повдигат се въпроси как емпоритите са се сдобили с тези парцели - насилствено или с разрешение на съответния племенен династ или на самия тракийски владетел; кой и защо поставя под съмнение тяхната собственост, кой е обработвал тези земи и пр. Възможно е местното население да е търсело повод за възвръщането на тези земи, отдадени на емпоритите. Единственият почти аналогичен случай - за поземлени проблеми между колонията Филипи и съседното население откриваме в един надпис от времето на Александър Велики, т. е. около половин век по-късно (Missitzis, The Ancient, 3-14; SEG, с. 181; Hatzopoulos, REG, 436-439 и Bull. Épigr. n. 471).

Известно е, че в областта на поземлените отношения и в насочване на земеделското производство волята на Котис I е била задължителна за тракийските селяни. "Когато Котис събирал войници, атинянинът Ификрат му набавил пари по следния начин: посъветвал го да заповяда на своите поданици да му засеят земя за по три медимни. Когато това било направено, набрало се голямо количество жито. Той го закарал на пазарите, продал го и получил пари в изобилие" (Aristot. Oeconom. 1351 A 18-32).

Р. 12: ἐπαυλιστάς думата ἐπαυλιστής (им. п.) липсва в Thesaurus Linguae Graecae и вероятно в нашия надпис се явява за пръв път. Тя е производна на понятието ἔπαυλις "обор, кошара", също и "жилище". Със сродната дума ἔπαυλος Есхил нарича селищата на траките, които той видял в района на долното течение на р. Струма през 475 г., когато като обикновен хоплит е участвал във военна експедиция, водена от Кимон (Есхил, Перси 869 и сл.; Apoll. Rhod. Argon. I, 798 и Scholia ad Apoll. Rhod. 61). Всъщност той отбелязва по този начин неукрепени селища на траките, които се състояли от обширни дворове, дворища, където е била и къщата на стопанина, и оборите на добитъка (Велков, Драгойново, с. 91). Това са типични поселения за население, което се намира на определена степен на развитие в Тракия и Мала Азия. Най-старите сведения за такива поселения се откриват в "Одисеята" (XXIII, 356 и сл; Софокъл, Едип цар, 1138-1139). Ако приемем, че думата ἐπαυλιστής е производна от ἔπαυλις и че принципът на образуването е както при πόλις-πολίτης, тогава ἐπαυλιστάς (вин. п. мн. ч.) следва да се обясни като "жители на епаулисите", т. е. жители на тези типични тракийски селища. Защо тракийският владетел в свой официален документ така нарича своите тракийски поданици? Може би в гръцки текст (думата тук е засвидетелствана за пръв път!) той използва гръцкото им название? Следователно в случая той не разрешава заселва-

нето на траки в този гръцки емпорион.

Р. 18: τὰ τῶν ἐμποριτέωμ "имуществата на емпоритите да не отнемат нито той лично, нито неговите хора". Паралелно със защитата на клерите на пистиренците се вземат мерки да се защитят и други имущества (движими, сгради) на жителите на емпориона. Дали не е имало оплакване до тракийския владетел, че има налице незаконни мерки, опити за изнудване на елините отстрана на тракийски племенни владетели?

Р. 20: τέλεα κατὰ τὰς ὁδοὺς μή πρήσσειν "да не събира митата по пътищата". Това е първото конкретно известие, че елинските търговци са плащали мита за стоките, внасяни и изнасяни в и от Тракия. Налага се впечатлението, че по своето основно съдържание този документ е издаден преди всичко за закрила интересите на Маронея (освобождавайки я от мито), на нейното присъствие в Пистирос, което може би е провокирало недоволството на заселените преди това елини от други полиси. Известно е, че монети на тракийските владетели Амадок и Терес са сечени в монетарницата на Маронея (Юрукова, Тракийски, с. 124). Важно е и споменаването на "пътища" в Тракия. Предположението, че римляните всъщност изграждат и организират вече утвърдени пътни съобщителни връзки (Pollyaen. III, 9, 50), функционирали в предримска Тракия, вече намира своето потвърждение. Досега функционирането им можеше да се констатира само по движението на военни части - на тракийски владетели, на македонски владетели, на Марк Лукул през 72 г. (Велков, Пътища, с. 26 и сл.) и пр. Сега може да се установи, че е имало и някаква организация поне по някои основни пътища, по които са се движили елинските търговци.

Р. 24-25: Πρασε[ν]ων възможно е да става дума за етническо понятие, което тук е засвидетелствано за първи път. Единствен паралел към него, в смисъл, че и двете понятия произхождат от един езиков корен, е споменатото от Херодот Πρασίας Λίμνη. Езерото се локализира в района край планината Беласица (Херодот, V, 15;).

От текста се разбира, че са съществували и други емпории, към които емпоритите на Пистирос са имали някакви претенции.

За значителните приходи, които са текли от емпориите към тракийския владетел, намираме информация в един пасаж на Демостен. Според него Керсеблепт, синът и наследникът на Котис I, получавал годишно над 300 таланта приходи от емпориите, ако не води война, а когато водел нямал дори и един талант доход (Demosthen. XXIII, 110). От текста на Демостен не е ясно дали става въпрос за емпории, зависими от тракийския владетел, разположени по Егейското крайбрежие, за каквито знаем, че са съществували или тук се включват и тези във вътрешността на Тракия. От текста на надписа, който тук се публикува, се вижда, че освен Пистирос е имало и други емпории!

Р. 27 и сл. Следва личното разпореждане на Котис, изразено в първо лице, с което той защитава три елински групи - аполонийци, тасосци и маронейци. От начина, по който това е изразено, може да се заключи за правата, които той е имал като едноличен владетел върху живота и имота на траки и елини: право да арестува, да наказва със смърт, да конфискува имоти. Един пасаж у Аристотел потвърждава частично тези права и съществуването на институцията "затвор". Там се посочва, как Котис, за да получи пари от жителите на Перинт, чрез добре скроена измама, успял да арестува перинтийци, които освободил, след като се съгласили с неговите искания. "Обаче Котис поставил в затвора изпратените и заповядал да му изпратят парите, които искал да получи в заем, за да освободи и повърне затворените" (Aristot. Oeconom. 1351, A 32).

Р. 30: в тази заключителна част се посочват взаимоотношенията между владетеля и жителите на Пистирос, конкретизирани по отделните полиси, откъдето те са се преселили.

Р. 32-33: οὐδὲ Απολλωνιητέων οὐδ[ὲ Θ]ασίων, ὅσοι ἐμ Πιστίρωι εἰσί[ν]. Посочени са преселници елини от Аполония и о-в Тасос, които живеят в момента на издаването на статута в Пистирос.

Коя е спомената Аполония? Като имаме предвид, че Пистирос е отворен чрез долината на р. Нестос (Места) и Родопите към западния район на Егейска Тракия, то присъствието на лица от Тасос е лесно обяснимо. Що се отнася до Аполония, то внимание заслужават три селища с името Аполония, разположени в Халкидическия полуостров и в посочения район на Егейска Тракия.

Аполония на Халкидическия полуостров в близост до Олинт, дн. развалини при Полигиро. Тази Аполония е известна с участието си в т. н. Олинтийска война от 383-382 г. в съюз с град Акант. По думите на Ксенофонт "Акант и Аполония са най-големите градове около Олинт" (Гръцка история, V, 2, 11; V, 3, 1, 6; Papazoglu, Les villes, 421-423).

Аполония, известна като Мигдонска, дн. Полина, разположена край езерото Болбе, в северната част на Халкадическия полуостров, известна пътна станция на Виа Егнация. Тази Аполония е известна с повече данни от римско време (Papazoglu, Les villes, с. 218 и сл.).

Аполония на Егейско море, спомената от Страбон, Плиний и Помпоний Мела. Според последния автор "между Нестос и Стримон са разположени градовете Филипи, Аполония, Амфиполис". Аполония е колония на о-в Тасос, създадена е още през VII век пр. н. е. по време на тасоската колонизация на егейския бряг. Колонията е възникнала на мястото на по-старо тракийско селище. Споменаването ѝ заедно с Маронея и Тасос в надписа посочва, че се отнася именно за тази Аполония. Липсата на разкопки на това място не дава възможности за някаква представа за нейната култура в предримско време. Известно е, че тя е пострадала сериозно, когато Филип II е разорил редица градове в тази област през 356 г. (Амфиполис, Аполония и др.) (Papazoglu, Les villes, 399-400).

Р. 38: τῶν οἰκητόρων най-вероятно това са жителите на емпориона, назовани обобщено, без разлика откъде са дошли.

Р. 39: ὁ ἐμπορ[ ] възможно е да е посочен някакъв административен ръководител на емпориона ἐμποριάρχης. Такова длъжностно лице обаче е известно едва от римско време. Най-ранното споменаване на тази длъжност, известно на авторите, се среща в надпис от Витания от късната елинистическа епоха, когато тук обаче вече е имало римска администрация (Mendel, Inscriptions, 406-408, № 90-91).

Р. 42 [... εἰ τ]ὶς ἀδικῆι το[ους δεῖνας] ако такова допълване е възможно, става дума за защитни мерки, в случай, че някой обиди емпоритите или някоя етническа група там (маронейците?).

Р. 45: [δι' ἑκαστοῦ] ἐνιαυτοῦ споменатото понятие "ежегодно, всяка година" може да се тълкува в смисъл, че определени клаузи от статута или целият статут следва да се потвърждават ежегодно; има обаче и случаи, когато с подобно понятие се посочват и ежегодните задължения за парични вноски от страна на емпоритите. Такива случаи има документирани в надписи от елинистическата епоха (Syll³ n.302$_{15}$ от 326 г. или Syll³ n. 589 от 196 г.; срв. и Syll³ n.1097$_5$).

Публикуваният тук надпис представя, както се вижда от съдържанието,

статут на емпориона Пистирос, предложен и задължително наложен от общотракийския владетел Котис I, а по-късно препотвърден от някой от наследниците му. Котис I е един от най-изтъкнатите тракийски владетели, довел тракийското одриско царство до неговия най-голям разцвет. Тракийското царство е обхващало значителни области от източните части на Балканския полуостров и Егейска Тракия. Известни са неговите военни и политически успехи спрямо елинските полиси по тракийските крайбрежия. Превръщайки се в сериозна заплаха за влиянието на Атина в тези райони, той е станал жертва на заговор. Извършителите, двама граждани на Енос, били наградени с атинско гражданско право.

Настоящият надпис потвърждава онова, което бе известно от писмените извори за политиката на еднолична власт на владетеля в самото царство. Той обаче добавя и редица други факти около вътрешната организация на търговията, на пътното дело, на отношението му към емпориите, разположени на негова територия. Очевидно вземайки мерки за гарантиране на търговията, от която, като от двустранна търговия между траките и елинския свят, той е очаквал и редица финансови изгоди и постъпления, които емпориите в замяна на това са били длъжни да му дават. От някои данни в писмените извори се вижда, че той е разполагал със значителни средства.

От текста на надписа за пръв път се разкриват правата и задълженията на един вътрешен емпорион в неелинска област. Тази проблематика подлежи на допълнителни разработки, защото, доколкото ни е известно, документ от такъв род се появява за пръв път в старогръцката епиграфика. При обекта Пистирос е налице и това благоприятно обстоятелство, че се проучва в момента един такъв емпорион, чието име и време на съществуване ни е известно. След като се съчетаят в бъдеще резултатите от археологическите разкопки с данните от публикувания надпис, ще се получи една действителна представа за този вид търговски поселения през IV в. пр. н. е. Такъв случай не ни е известен от други неелински области.

Внимателното анализиране на текста като че ли води до заключението, че особено място в него заема град Маронея и търговците от този град, като градът получава редица привилегии. Вероятно групи заселници от Марония са се установили в Пистирос и са породили споровете, за които става дума в началото на надписа.

Досегашните изследвания върху отношенията между Маронея и тракийските земи (Schönert-Geiss, Die Münzprägung) са посочили значително присъствие на колективни и единични монетни находки в Тракия (33 находки в държавата на Котис!). Тази колония е проникнала сравнително рано в Тракия и разпространението на нейните монети в широки области посочва, че тя е играла много важна роля. Монети на тракийски владетели са сечени в Маронея. Очевидно и нашият надпис отбелязва присъствието на Маронея в този район и особеното внимание на тракийските владетели към този град. Той е облагодетелстван твърде много, както се видя от надписа. Към досегашната предимно нумизматична литература този надпис представя повод за размисъл, за нови идеи по въпроса за споменатите взаимоотношения.

Наблюденията върху оформянето на каменната плоча, върху която е изчукан надписът, дават основание да се поставят някои хипотези за нейния първоначален вид. Дясната странична част деб. 0,27 м (горе) - 0,21 м (в долната част) е много гладко обработена. За разлика от тази част лявата

завършва с ръб, от който са останали слаби следи в горната част на плочата. Останалата част е отчупена, когато плочата е била преупотребена вторично и по този начин по цялата височина са били загубени 2 до 3 букви. От аналогии с надписи в гръцки светилища се вижда, че в такива случаи до обработената част е била долепвана друга плоча със съответен текст. Тъй като текстът в публикувания надпис върви гладко, то ясно е, че в тази евентуална плоча не е имало части от него. Възможно ли е да е имало долепена плоча с надпис на тракийски език (изписан със старогръцки букви?)? Такава плоча ще да е била предназначена за местното население, което е трябвало също да бъде осведомено какво то не бива да прави спрямо жителите на емпориона. В този смисъл двете плочи са били изложени на публично място, за да бъдат гледани и четени от елини и от траки. Тази хипотеза, разбира се, може да се потвърди само ако в разкопавания обект или в неговата околност биха се открили фрагменти и от такъв надпис.

ЛИТЕРАТУРА

АНТИЧНИ АВТОРИ
Apoll. Rhod. = Apollonius Rhodius. Argonautica (Merkel).
Aristot. Oeconom. = Aristoteles. Oeconomica.
Fl. Arrianus = Arrianus. Anabasis (Roos-Wirth).
Demosthen. = Demosthenes. In Arist. (Weil).
Diod. = Diodorus (Wogel, Dindorf - Müller).
Dion. Halic. = Dionysius Halicarnassensis (Jacoby).
Plut. Sol. = Plutarchus. Solon (Ziegler).
Pollyaen. = Pollyaenus (Wölfflin - Merber).
Pseudo-Scylax (Müller).
Ptolem. = Ptolemaeus Cl. (Müller).
Scholia ad Apoll. Rhod. (Wendel).
Steph. Byz. = Stephanus Byzantinus (Meineke).
Strabo (Meineke).

ЕПИГРАФСКИ СБИРКИ
SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum, Lugdini Batavorum 1923sqq.
Syll.^{3} = Dittenberger W., Sylloge Inscriptionum Graecarum I-IV, Lipsiae, 1915-1924^3.
M. N. Tod, Greek = Tod M. N., A Selection of Greek Historical Incscriptions I, Oxford 1951.

ЛАТИНИЦА
Böckh, Staatshaushaltung = Böckh A., Die Staatshaushaltung der Athener. Bearb. von M. Fränkel, I, Berlin 1886 (преиздадена 1967).
Francotte, L'industrie = Francotte J., L'industrie dans la Gréce ancienne. Bruxelles 1940.
Garcia y Bellido, Hispania = Garcia y Bellido A., Hispania Graeca II. Barcelona 1948.
Glotz, Ancient = Glotz G., Ancient Greece at Work. London 1926 (преиздадена 1987).
Hasebroeck, Betriebsformen = Hasebroeck J., Die Betriebsformen des griechischen Handels im IV Jhdt. - Hermes, 1923, с. 422 и сл.
Hasebroeck, Staat = Hasebroeck J., Staat und Handel im Altem Griechenland. Untersuchungen zur antiken Wirtschaftsgeschichte. Tübingen. 1928.
Hopper, Trade. = Hopper R. J. Trade and Industry in classical Greece. London 1927.
Hatzopoulos, REG = Hatzopoulos M. B., - Revue des études gresque 100q 1987q 436-439.
Hatzopoulos, Bull. Epigr. = Hatzopoulos M. B., - Bulletin épidraphique 1989, N 471.
Knorringa, Emporos = Knoringa H., Emporos. Data on Trade and Trader in Greek Literature from Homer to Aristotle, Amsterdam 1961 (преиздаден оригинал от 1926).
Lehman - Hartleben, Die Hafenanlagen = Lehman - Hartleben K., Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres (=Klio. Beiheft XIV) Leipzig 1923.
Mendel, Inscriptions. = Mendel G., Inscriptions de Bithynie. - Bulletin de Correspondance Hellénique 24, 1900, 406-408.
Missitzis, The Ancient. = Missitzis L., The Ancient World 12, 1985, 3-14.

Papazoglu. Les villes. = Papazoglu F., Les villes de Macedoine à l'époque romaine. (BCH Suppl. XVI) Athenes - Paris 1988.
Perdrizet, Le Samotrakikos = Perdrizet P., Le Samothrakikos d'Antiphon et la Perée samothracienne. - Revue des études grecque 1909, 33-41.
Stanley, Ancient = Stanley Ph. V., Ancient Greek Markets. Regulations and controls. (Diss. University of California) Berkely 1976.
Velkov, Ail. Herodianos = Velkov V., Ailios Herodianos als Quelle über Thrakien, die Thraker und die thrakische Sprache. - Linguistique Balkanique, Sofia, 31, 1988, 65-70.

КИРИЛИЦА
Велков, Драгойново = Велков И., Драгойново - един тракийски селищен център. - Известия на Археологически институт, XIX, 1955, 85-94.
Софокъл, Едип = Софокъл. Трагедии. С. 1956.

Крепостната стена - детайли

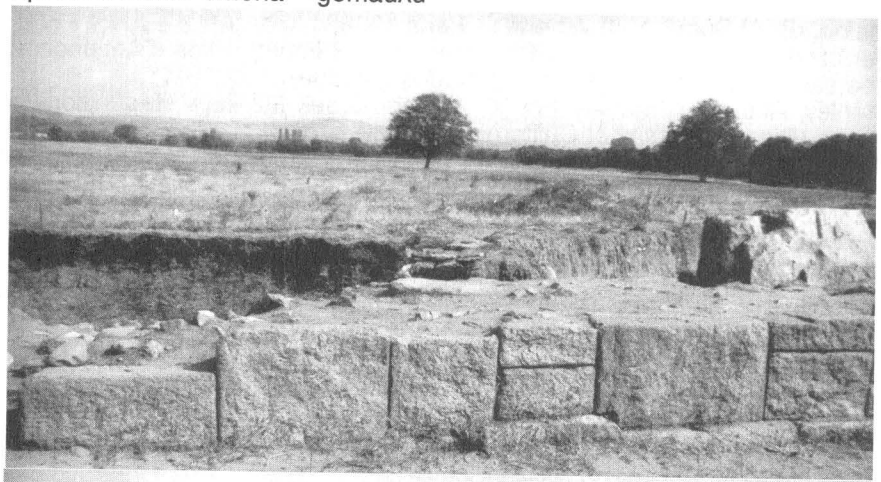

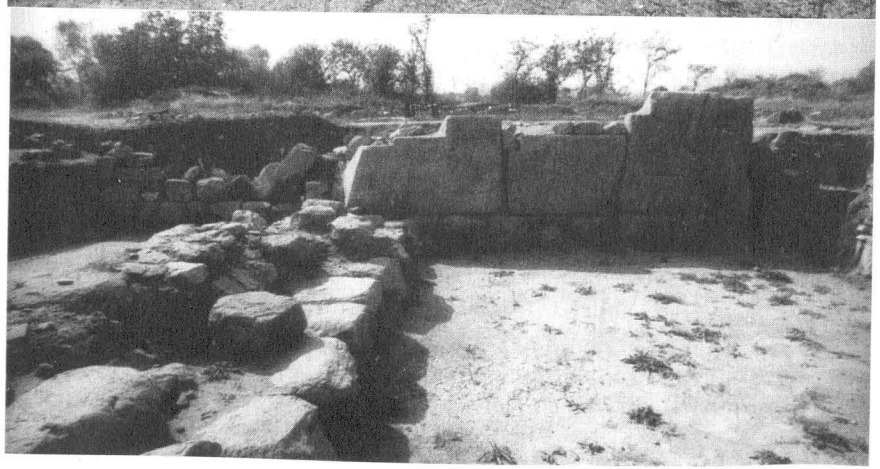

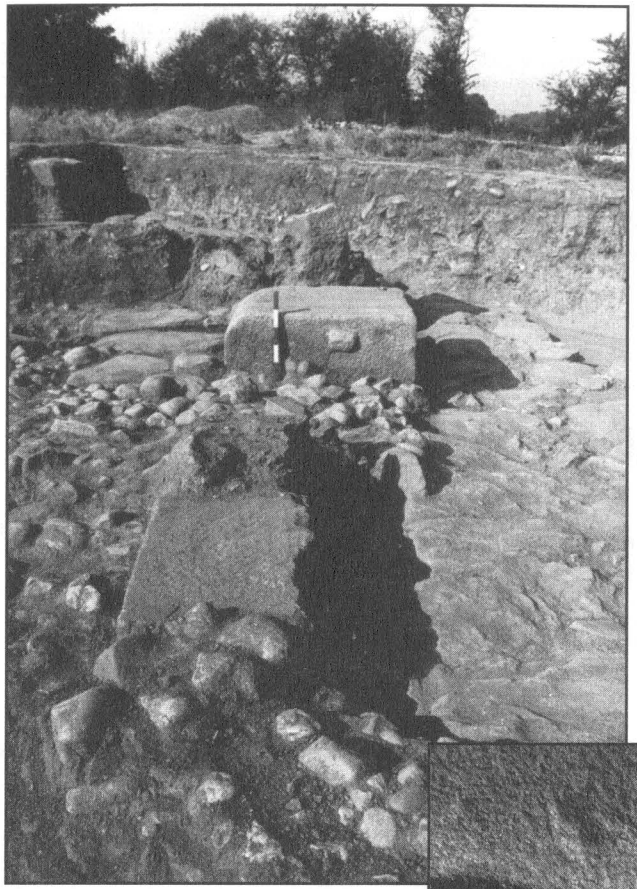

Източната порта - детайли

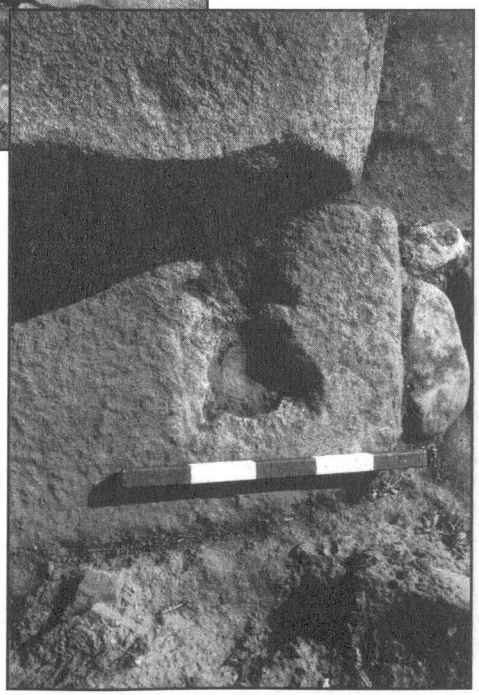

Сграда №1 с покриви in situ

Пространството на изток от сграда №1.

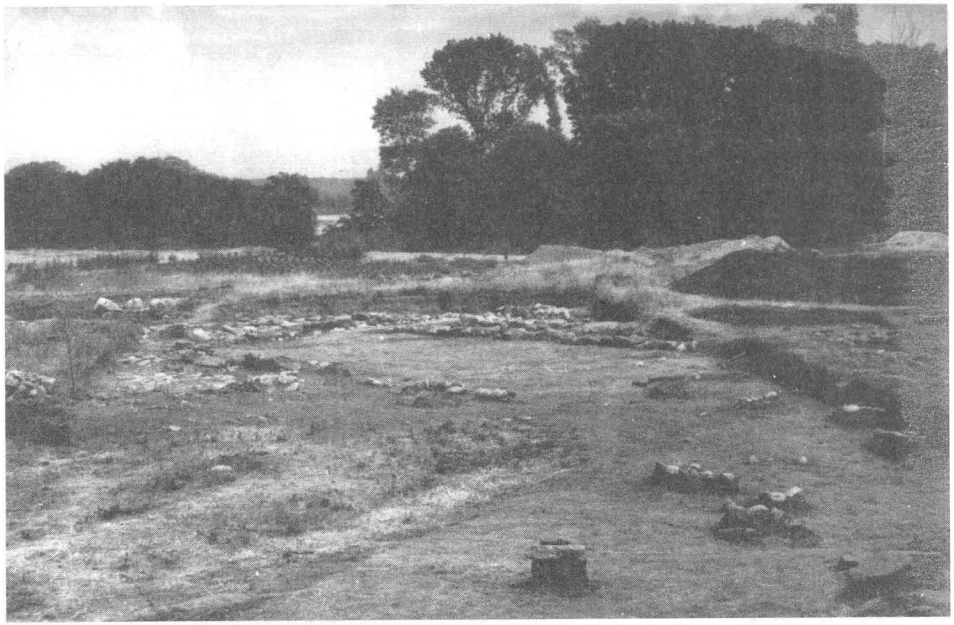

Сектор IA - общ поглед

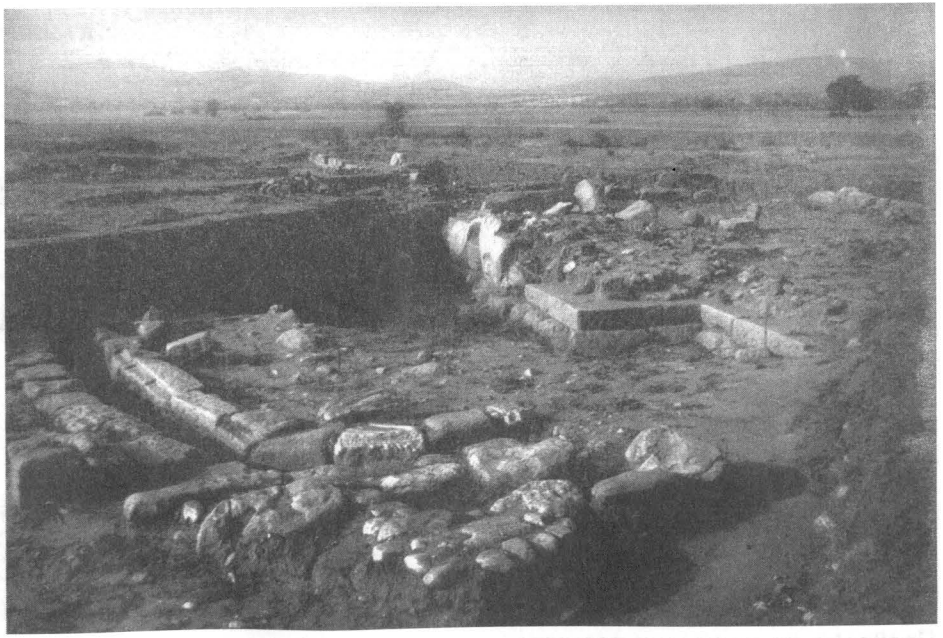

Каналът на юг от бастиона

Посещение на проф. Велков.

Проверка на металотърсачите.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 5

Емпорион Пистирос: 8

- Крепостна стена 13
- Източна порта 15
- Изкопи на юг от бастиона 18
- Сграда № 1 и пространството на запад от портата 21

Одриската държава и емпорион Пистирос 26
Гръцка колонизация по южното крайбрежие на Тракия 37
Пътища през Родопите 37
Емпорион Пистирос 39
Археологически обекти в околностите на Пистирос 41
История на проучванията 45
Отложения в долината на р. Марица 46
Крепостни съоръжения 47
Вътрешна планировка на емпориона 48
Строителни материали 50
Графити и надписи 52
Монети 54
Луксозна атическа керамика 56
Винопроизводство и амфорна тара 58
Търговия и металургия 60
Следи от култови практики 62
Украшения 64
Въоръжение 65
Битова керамика 67
Некрополи 69
Литература 71

ПРИЛОЖЕНИЕ: 73

Велков В., Домарадска Л.,
Котис I (383/2 - 359) и емпорион Пистирос в Тракия.

Литература 86